

Alapította: Heimler Károly

Kiadja: a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Főszerkesztő: MOLLAY KÁROLY

A szerkesztőség tagjai:

BOGNÁR DEZSŐ, DOMONKOS OTTÓ, FARKAS IMRE, GOLLNHOFER SÁNDOR, HÁRS
JÓZSEF olvasószerkesztő, HILLER ISTVÁN titkár és technikai szerkesztő, HORVÁTH ZOLTÁN,
KÖRNYEY ATTILA, NYESŐ IMRE

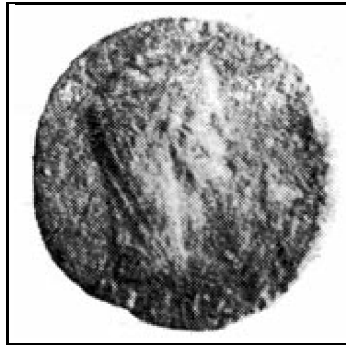
1985. XXXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Gömöri János: *Scarbantia foruma* III. rész

**Gömöri János: *Scarbantia foruma*
III. rész**

1985. XXXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Gömöri János: *Scarbantia foruma* III. rész / VII. A *scarbantiai*
forum kormeghatározása

VII. A *scarbantiai* forum kormeghatározása

Amint említettük a forum tere egységes terv szerint készült. Igaz, hogy az idők folyamán átépítették, a tér főtengelye is keletebbre tolódott (PQ–XY), megosztottak egyes épületszárnyakat (pl. „B” és „C” helyiségek IV. századi megosztása), sőt újabb épületeket is emelhettek. Minket most a megállapítható legkorábbi építési periódus érdekel.

36. As Titus császár (79–81) rézből vert pénze Livia emlékére (az „X”-exedra építési szintjéről)

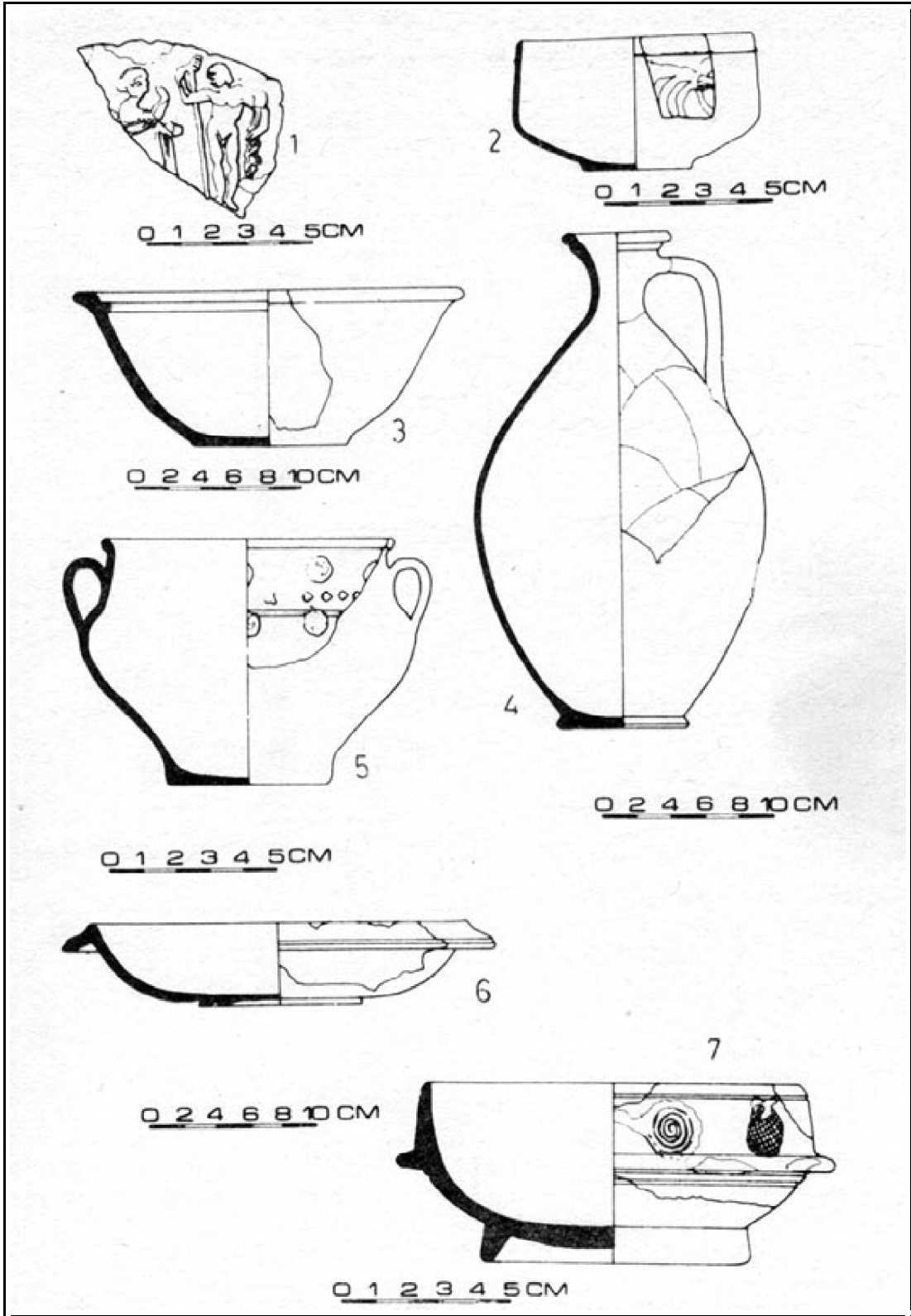
Ezt a leletek rétegtani helyzetének vizsgálatával érhetjük el, mint: 1. pénzek; 2. jól datálható kerámiatöredékek; 3. bélyeges téglák rétegtani helyzete.

7.1. Pénzek. Az Új u.–Szt. György u. sarkán összesen 24 darab római bronzpénzt találtunk. Adataikat [54\(1\)](#) a mellékelt táblázatban foglaljuk össze.

	194Kis bronz	Közép bronz	Császár	Időszak	Lelőhelye	
1. I. század	–	AS	Titus	(79–81)	XXVII. szelvény – 390 cm. agyagos járószint (1. kép: 10)	1 k
2. II. század	–	dupondius	Antonius Pius Commodus vagy Marcus Aurelius	(138–161) (176–192) (161–180)	XVIII. szelvény – 340 cm. A forum D-i szegélyköve felett, fekete réteg (1. kép: 4)	(1 V
3. III. század	–	–	Maximinus (I.) Thrax	(236–237)	XVIII. szelvény – 350 cm D-i szegélyköve felett a fekete réteg alapján (1. kép: 4)	1
4.	Antonianus br.	–	?	III. sz. vége	IX. szelvény, a hypocaustum felett – 320 cm (1. kép: B)	1 k
5. III–IV. sz.	–	–	?	III. IV. sz.	XVIII. szelvény – 350 cm forum D-i szélén, fekete réteg alatt (1. kép: 4)	1 d

	194Kis bronz	Közép bronz	Császár	Időszak	Lelőhelye	
6.		follis	Galerius Maximinus	(293–311)	XXVIII. szelv. D-i rész, az „A” helyiségtől DK-re levő terrazzós helyiség – 360 cm	1
7. IV. sz.		–	Maximius II. Daza	(305–313)	XXVIII. szelv. Praefurnium fűtőnyílásában (1. kép: 15)	1 n
8. IV. sz.	Denár		?	IV. század	XXVI. szelv. – 405 cm. Az „X” exedra DNy-i sarkánál, kívül.	1 k
9. D	D –		?	IV. század	XXVIII. szelv. – 340 cm az oszloptalazat közelében.	1 s ö
10. D	D –		?	330-as évek	XXVIII. szelv. É-i rész. Közvetlen a mai pinceszint alatt, a római rétegek felett.	1 k
11. D	– D		I. Constantinus	(306–337) (330–333)	XVIII. szelv. – 420 cm a forum kövére ragadva.	1
19512. IV. sz.	– D		II. Constantius	(323–361) (330–333)	XXVIII. szelv. A terrazzóval egy szintben, a késői quaderfal alatt.	1 n
13.	– D		II. Constantius	(323–361) 341–346	XVIII. szelv. ponticus pillére felett 25 cm-rel fekete rétegben (1. kép: 4)	1 k
14.	– D		I. Constans	(333–350) 346–350	IX. szelv. „B” helyiség hypocaustum csatornában.	1 n
15. IV. sz.	– D		II. Constantius	(323–361) 341–346	XVII. szelv. – 365 cm. A forum D-i szegélyköve felett a kőporos szinten (1. kép: 3).	1 k
16.	– D		II. Constantius	(323–361) 346–350	XXVIII. szelv. – 340 cm a „C” helyiség terrazzójára ragadva.	1 N (t
17.	– D		I. Constans	(333–350) 346–350	IX. szelv. „B” helyiség, a hypocaustum agyagbarakott kőfalán.	1
18. IV. század	– Denár		Constantinus dinasztia	346–354	XII. szelv. terrazzo alatt hypocaustum csatornában (1. kép: 15).	1 k K
19.	– D		Constantinus dinasztia	346–361	XVI. szelv. – 350 cm. a fekete rétegben, a forum kövezete felett kb. 60 cm-re.	1 k

	194Kis bronz	Közép bronz	Császár	Időszak	Lelőhelye	
20.	– D		Constantinus dinasztia	355–361	XXVII. szelv. a „C” helyiség É-i fal alapozási előugrás felett. (1. kép: 10).	1 k p v
21. IV. század	– D		Constantinus dinasztia	355–361	XVIII. szelv. A porticus járószintjénél 25 cm-rel magasabban, tégl-töredékek között (1. kép: 4).	1 k
19622.	– D		Gratianus	(375–383) 367–378	XVII. szelv. – 330 cm, a forum felett húzóó paticos szintben.	1
23.	– D		Gratianus	(375–383)	XXVIII. szelv. – 340 cm a „C” helyiség terrazzójára ragadva.	1 n
24.	– D		I. Valentinianus	(364–375) 370–375	XVIII. szelv. A porticus falalapozása és a porticus burkolata között.	1 t

19737. 1. Severus-kori terra sigillata az „X”-exedra járósíntjéről; 2. Észak-itáliai csésze töredéke az „X”-exedra járósíntje alól; 3. Dörzstál az „X”-exedra legmélyebb rétegéből; 4. Korsó a „C” helyiség hypocaustuma alól; 5. Észak-itáliai csésze a Cardo járdája alól; 6. Scarbantiai készítésű tál a Cardo járdája alól; 7. Terra sigillata (ugyanaz a réteg)

A táblázatban felsorolt 24 pénzlelet rétegelhelyezkedését nézve önmagáért beszél. Mindenekelőtt mutatja, hogy a „C” és „B” helyiségeket a IV. században megosztották és egy részüket padlófűtéssel látták el. A forum kövezetét még a IV. század közepe felé is rendszeren takarították (mutatja I. Constantinus kövezetre ragadt érme: 11. pénzlelet). A 19 darab IV. századi érme (amelyek jórészt a forum kövezetét elborító törmelékrétegben kerültek elő) csak hozzávetőlegesen mutatja a forum rendeltetés szerinti használata megszűnésének idejét. Ezek a pénzek ugyanis kibocsátásuk után még évtizedekig használatban [198](#) voltak, amint kopottságukból is megítélhető. De a 24. pénzlelet helyzete a porticus felső téglaburkolat-rétegében világosan mutatja, hogy a porticust még a 370-es években is használták.

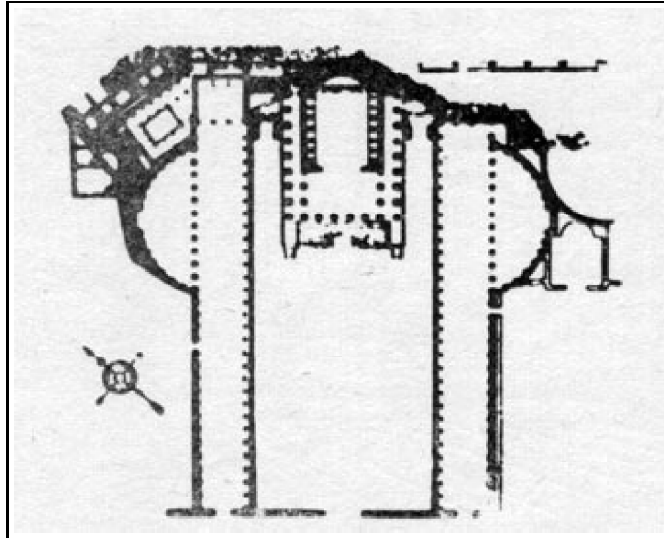

38. Téglabélyegek a scarbantiai forumról

A korábbi éremleletek (a szegélykö felett előkerült II–III. századi érmek) közel sem bizonyítják, hogy a forum szegélyköveit, csatornáit és kövezetét már a II–III. században törmelékréteg fedte volna el. Utólag kerültek ide a nagyon kopott érmek (2–5. pénzleletek). Méginkább feltehető ez a IV. századi érmekről, így a forum törmelékkel való feltöltése a legkésőbbi (22. és 24.) pénzleletek alapján a 370-es években kezdődhetett meg.

A legkorábbi pénzlelet egy római as, Titus (i. sz. 73–81) verete (36. kép). Az előlapon fátylas nőalak ábrázolása, alatta rövid felirat, valószínűleg PIETAS.[55\(2\)](#) Hátlapon középen: C. S.; körben: ...ESDIVI VE ...F AVG RES, amiből világosan látszik, hogy körirata szerint (kiegészítve: IMP. T. CAES. DIVI. [199](#)VESP. F. AVG REST)[56\(3\)](#) egy restitúciópénz áll előttünk. Vagyis olyan veret, amelyet a későbbi korban vertek egy korábbi császár vagy a császári család egyik istenített tája emlékére. Bernhart ezeket a korábbi éremképek nyomán vert emlékérmeket (Restitutionsmünzen, Restitutionsgepräge) osztályozva

megállapítja, hogy a senatusi veretek Titus, Domitianus vagy Nerva idején készültek. Titus a senatus S. C. jegyével (senatus consulto) vert rézpénzeket Augustus, Livia, Agrippa, Tiberius, Drusus, Nero Drusus, Germanicus, I. Agrippina, I. Claudius vagy Galba arcképével díszíttette. Domitianusnál és Nervánál, kiknél a hátapon a senatus S. C. jegye még előfordul a pénzeken, Liviát nem ábrázolták az előlapon. Így a Liviát (i. e. 58–i. sz. 29), Augustus császár harmadik és egyben utolsó feleségét ábrázoló érem Titus idején készülhetett, mint consecratio⁵⁷⁽⁴⁾-érem Livia (Diva) istenek közé emelése évfordulóján.

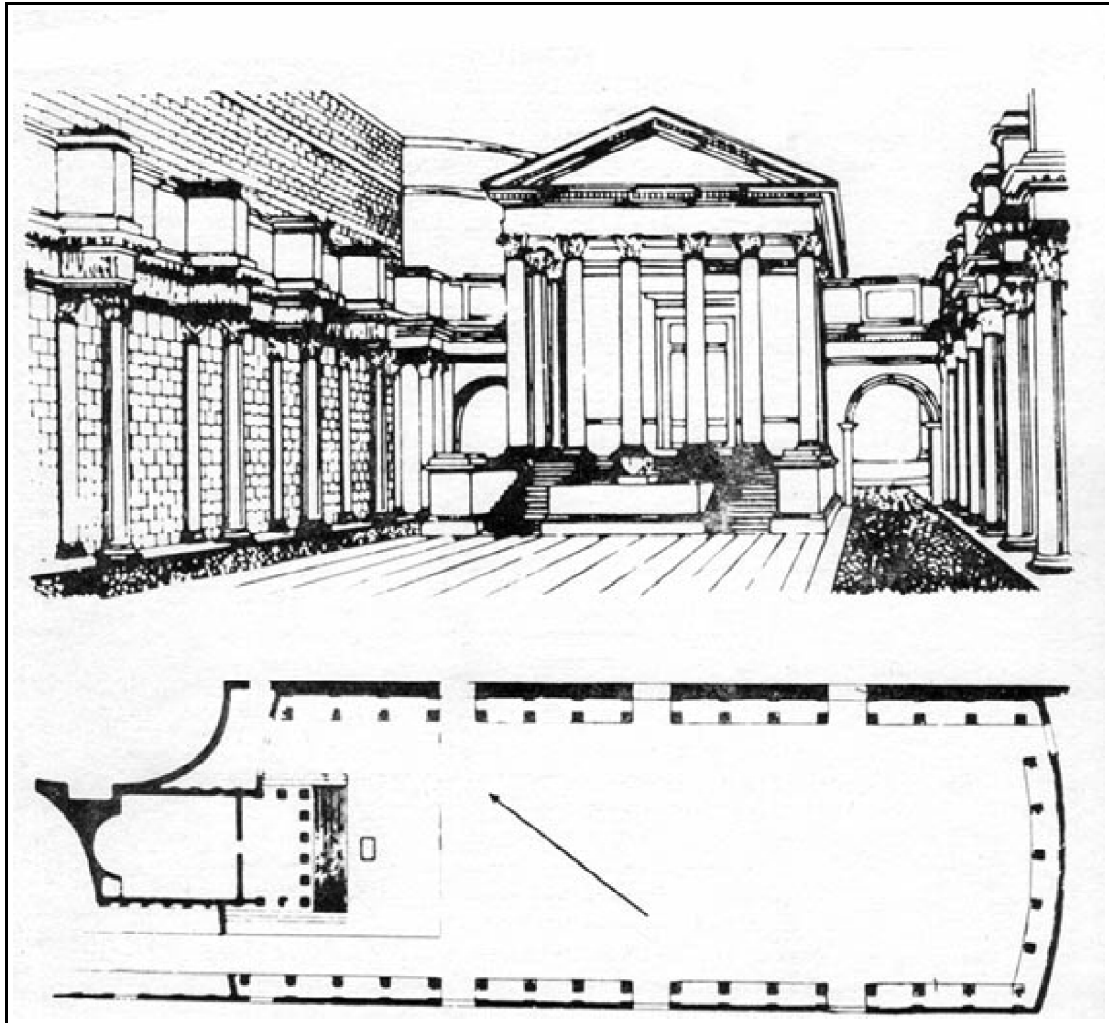

39. Augustus-forum Rómában (i. e. 42–2) (Kähler 10. képe nyomán)

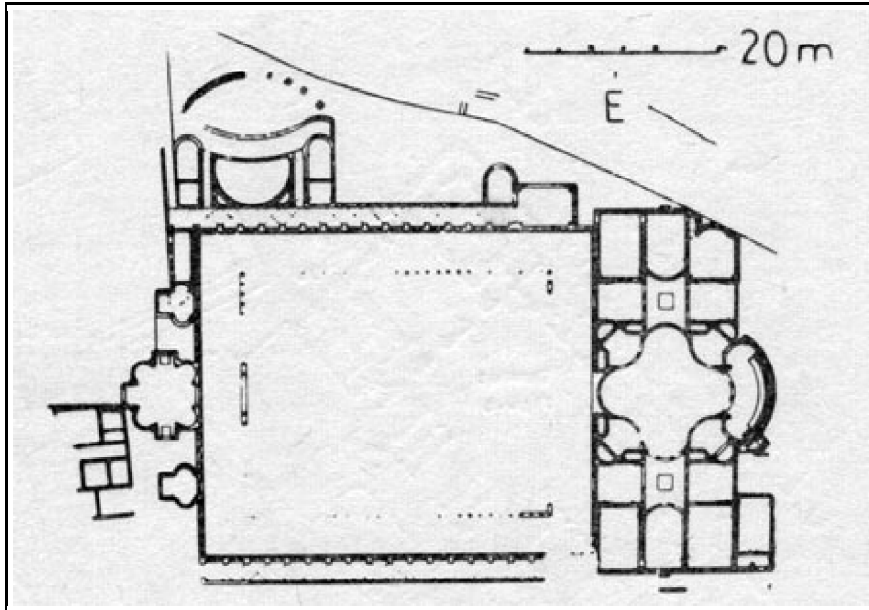
Bár az érem kopott, sőt mintha az IMP(erator) T(itus) CAES(ar) külön le lenne reszelve, mégis a Flavius-kori kormeghatározás, ezen belül a 79–81. évek közti időszak valószínűsíthető.

Mivel ez az érem az „X”-exedra K-i falához, pontosan a fal alapozási előugrásához csatlakozó agyagos járószinthez tartozik, fel kell tételeznünk, hogy a járószint, a pénznél lényegesen nem későbbi.

A pénzt jó néhány évig már használhatták (kopott) s utána került a járószintre. A szinten viszont későbbi rétegződés, sárréteg még nem képződött a pénz odakerülése előtt. Vagyis kizárható, hogy a szintet már huzamosan használták, az exedrát lényegesen korábban megépítették volna, mint ahogy a pénz odakerült. A pénz nagyjából az exedra építése idején került a rétegbe, már kopottan (79–81 óta 10–20 év eltelhetett), míg valaki elgurította. Természetesen egészen pontosan nem lehet már megállapítani, hogy valóban csak egy-két évtizedig forgott-e közkézen a pénz, s így az építési szint a 80–90-es évekre keltezhető-e, vagyis a D-i „X”-exedra Domitianus idején (81–96), Nerva (96–98) alatt, esetleg Traianus (98–117) uralkodásának kezdeti időszakában épült-e.

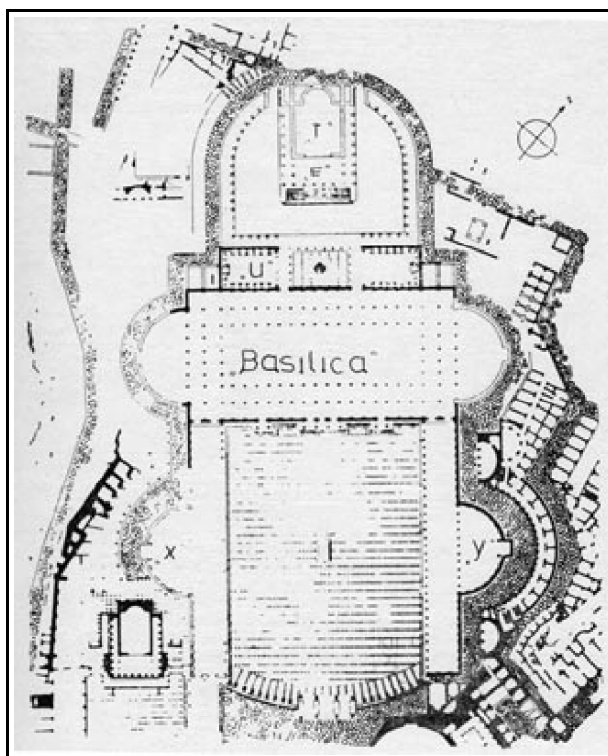
20040. A Forum Transitorium (70–98) Rómában (Kähler 21. képe nyomán)

42. A „Piazza d'Oro” Hadrianus villájában. Tivoli Tibur, Róma mellett (i. sz. 135) (Kähler 36. képe nyomán)

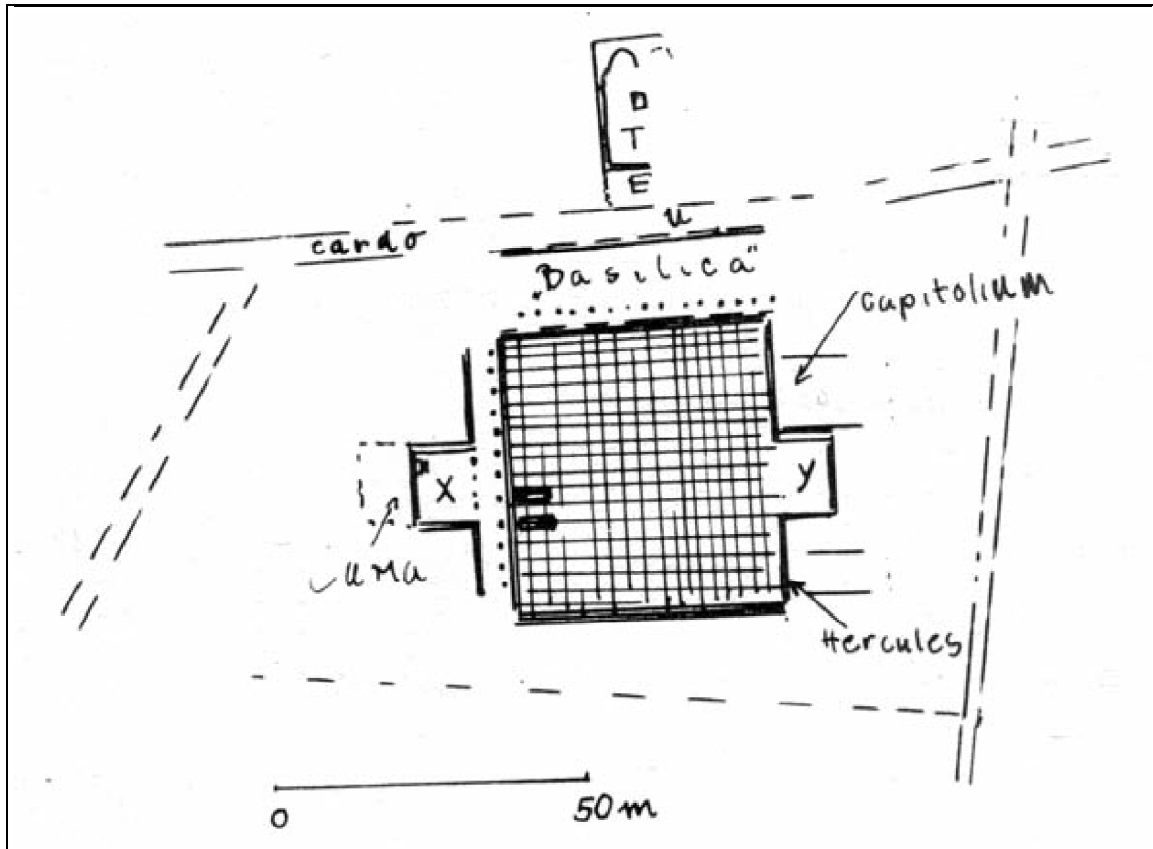
1. Kb. 10 cm átmérőjű, 2 cm magas peremű terraszigillata csésze oldaltöredéke. Peremén spirálmotívum fele és fenyőtobozt mintázó rátétek. A peremen enyhén bemélyített vonal fut körbe. Törésfelülete téglaszínű. Színe már enyhén narancsszínűbe áthajló piros. Póvidéki műhelyből (Dragendorf 24., Ohlenroth 8. típus). Kora: Claudiusától–Vespasianus (Titus)-ig. Gyártása „az i. sz. 80-as évek eleje után feltehetően megszűnik.”[58\(5\)](#)

2. Az „X”-exedra járószintjén, a terraszoszerű letaposott rétegen, – 364 cm mélyen, abban a rétegben, amelybe az exedra és az „A” helyiség közös falát hevert. Átmérő: 6 cm (Dragendorf 30. típus). Westerndorfi áru a Severus-korból (193–284)[59\(6\)](#) (37. kép: 1).

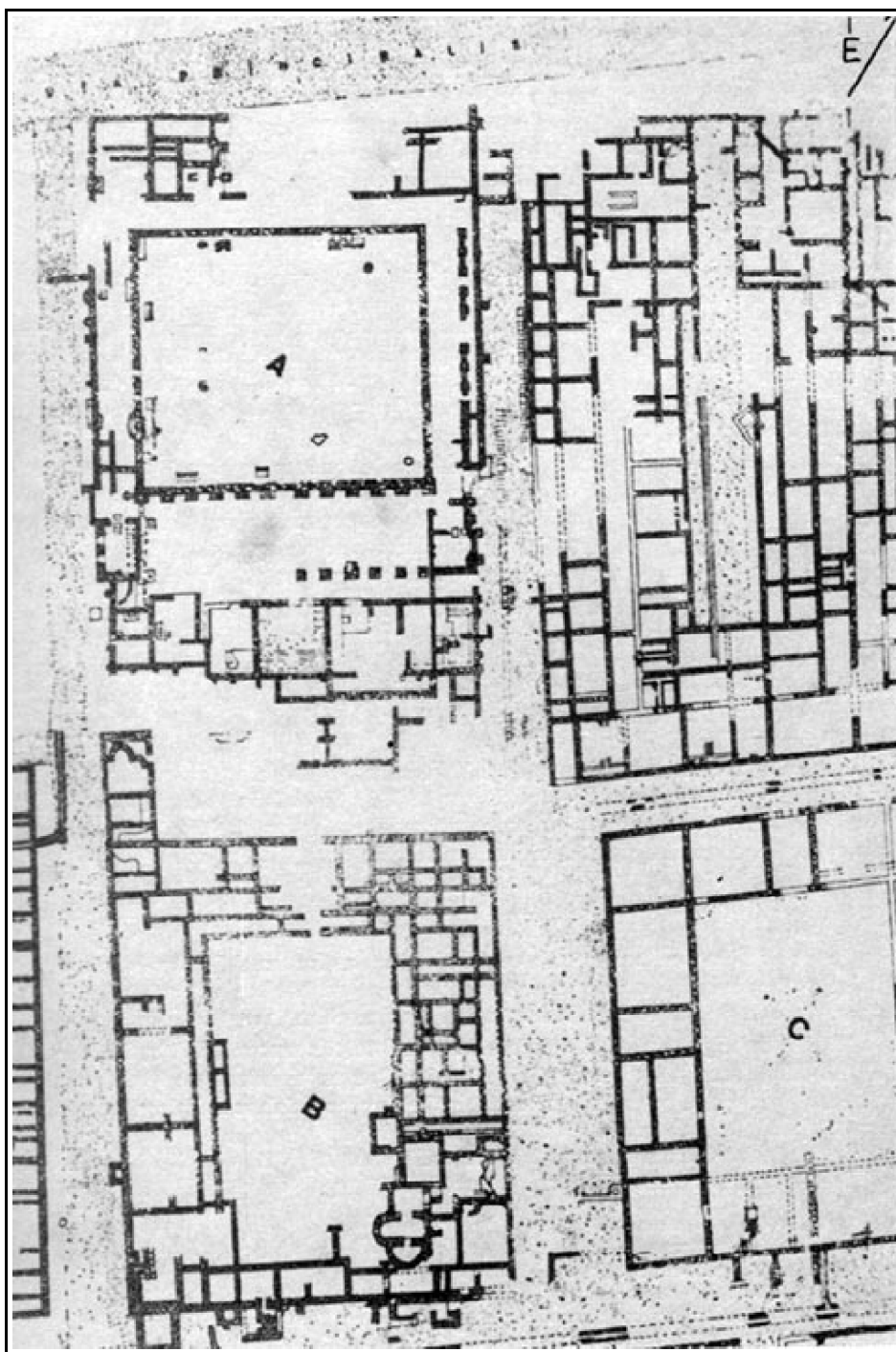
[20343](#). Traianus foruma Rómában (106–113) (Kähler 26. képe nyomán)

3. Az „X”-exedra DK-i sarkából a téglás, terrazzós járósínt alól (–384 cm mélyen) abban a rétegben, amelybe az exedra és az „A” helyiség közös falát alapozták, vékonyfalú, szürke, rátétes barbotinos díszű csésze peremtöredéke került elő. Átmérője: 2 cm, vastagsága 0,2 cm. A barbatin dísz már letörött, alatta világosszürke cserépanyag. Észak-itáliai készítmény. Hasonlók Poetovioban [204](#)Traianus–Hadrianus éremmel együtt kerültek elő.[60\(7\)](#) Pannonia északibb vidékein az „I. sz. legvégén, de inkább a II. században”, használták ezeket az import csészéket[61\(8\)](#) (37. kép: 2).

44. A scarbantiai forum rekonstrukciójának egyik, további ásatásokkal még hitelesítendő lehetősége

4. Az „X”-exedra DK-i sarkában, a talajvíz szintjén, – 435 cm mélyen, találtunk egy fél dörzstálat (mortaria). Belül sárgászöld mázzal fedett, fehér kvarcsezemeket égettek az edény felületére. Kívül téglavörös. Törésfelülete (soványított) szürkére égett. Szájátmérő: 23 cm; magasság: 9 cm; talpátmérő: 9 cm. A keltezéshez kevés segítséget nyújt a magvak őrlésére és más célokra használt edény, mivel az I. századtól kisebb formai változásokkal a későrómai korig előfordul. A későbbi időben kívül is mázas. A scarbantiaihoz hasonló darabot a barátföldpusztai (Quadrata) táborból Gábler Dénes a II–III. századra keltez⁶²⁽⁹⁾ általában. Közelebbről az ottani darab a XV. Apollinaris legio bélyeges tégláival egy rétegben került elő. Ezt a legiót 118–119-ben vonták ki végleg Carnuntumból,⁶³⁽¹⁰⁾ Pannoniából. Így a 118–119 előtti évekre keltezett⁶⁴⁽¹¹⁾ barátföldpusztai palánktábor épületeinek tetejéről nyilván csak 118–119 után potyogtak le a cserepek s az ottani dörzstál is csak ezután kerülhetett földbe. Feltehetően a II. század első felében készülhetett tehát az ottani tál.⁶⁵⁽¹²⁾ Scarbantiai töredékünket is ebből az időből származtathatjuk (37. kép: 3).

20545. A carnuntumi legióstábor principiajának alaprajza (Stiglitz–Kandler–Jobst nyomán): A

2065. A „C” helyiség terrazzópadlója alatt 75 cm-rel, a hypocaustum-csatorna alsó rétegében nyers, sárga színű, egyfülű agyagkorsó felső része hevert. A vékonyfalú, jóliszapolt agyagból égetett korsó profilált, kihajló szájereme alatt indul a két párhuzamos mélyedéssel tagolt fül. Hasonló korsók éppen Pannonia

Ny-i felében, Savaria és Carnuntum körzetében gyakoriak, és az Antoninus-korra (138–193) keltezhetők. Bónis Éva szerint ez a megnyúlt forma a II. században gyakoribb, mint az I-ben⁶⁶⁽¹³⁾ (37. kép: 4).

6. A főutca (Cardo) járdája alatt, az útszegély és a „basilica” Ny-i fala között, – 347 cm mélyen a Dragendorf 24. sigillata-töredékkal egy rétegben feküdt egy szürke, vékonyfalú barbotindíszes csésze perem- és oldaltöredéke (22. kép; 37. kép: 5).

A csésze keltezését a 3. számú észak-itáliai import-csésze alapján kísérelhetjük meg: szintén az I. század végére, a II. század elejére. Bónis egy hasonló edénykét az I–II. század fordulójára határozott meg.⁶⁷⁽¹⁴⁾ A győri és általában a pannoniai példányok az I. század végétől, „de inkább a II. századból” származnak⁶⁸⁽¹⁵⁾ (37. kép: 5).

7. A számos háziedény közül ki kell emelni még egy pirosfestésű táltöredéket, amely az 1. és a 6. számú kerámialeletekkel egy rétegben, a Cardo járdája alatti alsó kultúrrétegben hevert. Külön figyelmet azért érdemel ez a vízszintesen kihajló peremű tál, mert bizonyíthatóan Scarbantia fazekastelepén készült s így jól keltezhető a Flavius–Traianus időszakra, vagyis az I. század utolsó s a II. század első évtizedeire⁶⁹⁽¹⁶⁾ (37. kép: 6).

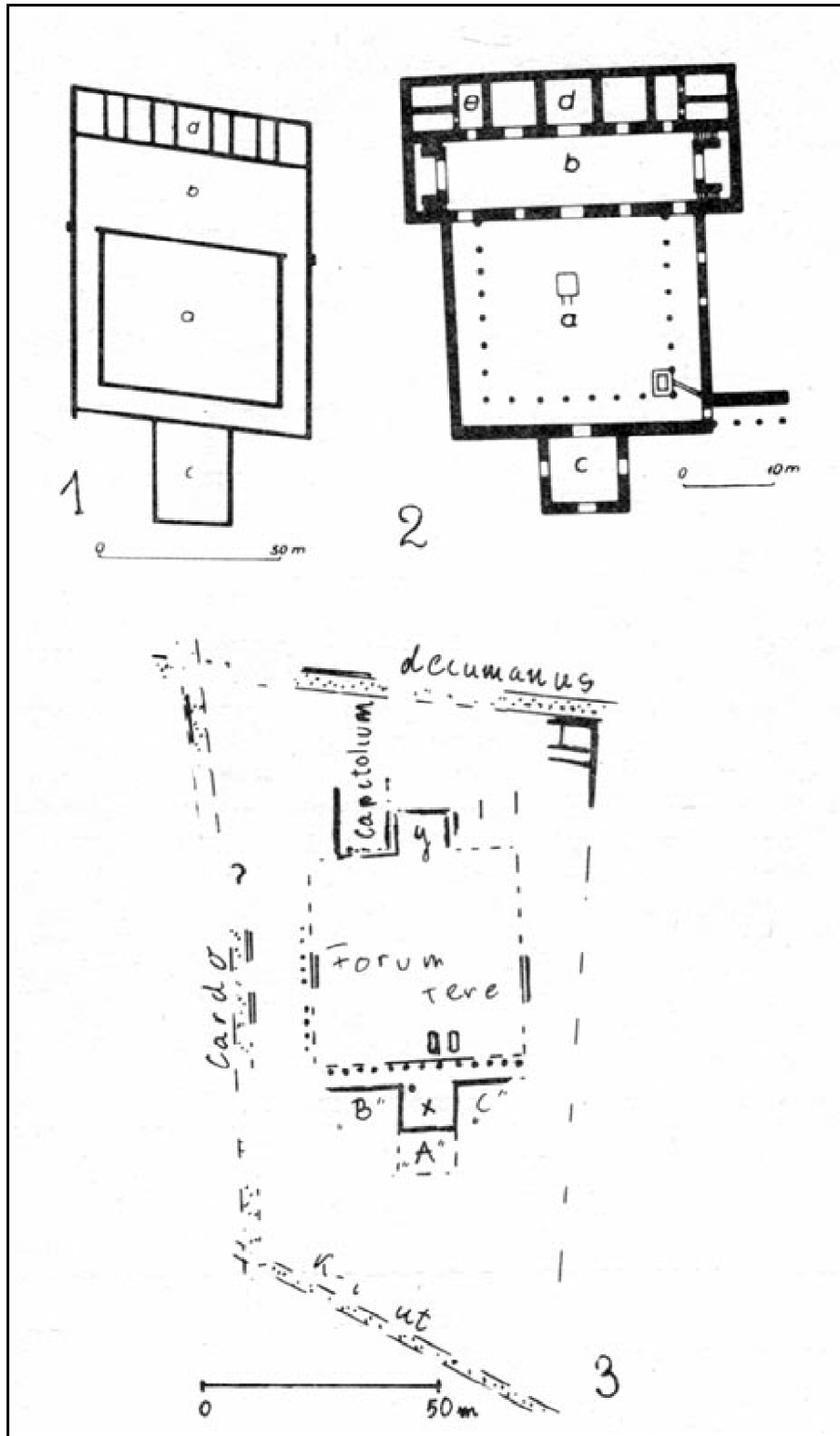
A bemutatott kerámia-töredékek közül az 1., 6. és a 7. a Cardo járdája alatt, abban a rétegben hevert, amelybe a „basilicát”, a forum Ny-i épületét, alapozták. Mivel a leletek (6. és 7.) az I. század végétől, a II. század elejétől származnak, illetve az I. század 80-as éveiből (1.), a „basilicát” legkorábban az I. sz. vége után építhették.

Hasonló eredményre vezet az „X”-exedra edényleleteinek vizsgálata. Az alsó rétegben, amelybe az exedra és az „A”-épület közös falát alapozták, a II. század elejétől (3. és 4. lelet) származó töredékek heverték. Tehát az „X”-exedrát legkorábban a II. század elején építették, eredeti járószintjén még a III. században is jártak (2. sigillata lelet).

Az 5. korszólet az „X”-exedrához K felől csatlakozó „C”-helyiség, korábbi II. századi szintjét jelöli.

Összefoglalva: a kerámia-leletek alapján a forum kőépítményeinek első építési szakasza a II. század első évtizedeire helyezhető. Az I. század 70–90-es éveiben, a Flavius-korban a forum végleges formában még nem épült ki.

7.3. Téglabélyegek. A 2.4. fejezetben említettük azt a XIV. századi csatornát (19. kép), amelynek fedőlapjait római bélyeges téglák képezték. A csatorna ásásakor elérték egy közeli római épület romos falmaradványát, amelyből kiemelték néhány 29 cm széles, 5 cm vastag falazótéglát.

20746. A lauriacumi (1) és a Dura Europos-i (2) legióstáborok principiái (Fellmann és Szirmai nyomán); 3.

Scarbantia foruma

1. A téglán 7,5 cm hosszú, 2,5 cm széles bélyegző lenyomata látszik. A fogaskerék-mintához hasonlóan szaggatott szélű bélyeg sarkai lekerekítettek. Kidomborodó [208](#)betűk: IMP ANT P; azaz IMP(eratoris) ANT(onini) P(ii), tehát Imperator Caesar T. Aelius Hadrianus Antoninus Augustus Pius (136–161) (38. kép: 1; 19/a kép).

2. Megegyező bélyeg ép, de halványabb nyomat. Ugyanaz a kor (38. kép: 2; 19/b. kép).

Ez azt jelenti, hogy a forum déli részén a II. század közepén még építkeztek. Az „A” és „C”-helyiségek szögletébe épült korai római hypocaustumos építmény (1. kép: 13) kis részletét is feltártuk. A korábbi Bella Lajos-féle ásatások téglabélyegeit áttekintve [70\(17\)](#) az alábbi kép alakul ki:

3. A Városház alatti ásatásból Bella két teljesen megegyező darabot rajzolt le [71\(18\)](#) a korábbi leltárkönyvben. Tehát ugyanebben az időben a forum É-i és D-i részén is folytak építkezések. Sőt az Orsolya téri fürdőben is több ilyen bélyeges téglát találtak (38. kép: 1–2; 19. kép).

4. Előbbivel együtt került elő a városháza alatti capitoliumnál [72\(19\)](#) az IMP. ANT. AVG. P. (Imperator Antonius Augustus Pius). Az előbbiekkal feltehetően egykorú bélyeg egy másik téglavető egység (egy másik legio vexillatio-ja?) itteni működésének emlékét őrzi (38. kép: 3).

5. Legio I. Adiutrix 3 bélyeges téglája, Sopron.

6. Legio I. Adiutrix Pia Fidelis további 5 bélyeges téglája a városházától, tehát a forum É-i részéről. [73\(20\)](#)

Szilágyi János szerint [74\(21\)](#) a Legio bélyeges tégláinak tömeges előfordulása Sopronban arra utal, hogy figyelembe véve a vízi utak távolságát „legiónk Sopronban saját embereivel építkezett, szó sem lehet szállításról”.

A Legio I. Adiutrix i. sz. 70 elején Vespasianus parancsára vonul Hispaniából a Rajna mellé. Mainzból Domitianus dák háborúi miatt 86-ban [75\(22\)](#) a Duna-vidékre teszi át táborhelyét. Bár pontos táborhelye a 80–90-es években nem ismert, a kutatás kimutatta, hogy 97 körül a délebbi Duna vidékről, (Sirmium körzetéből) Szöny (Brigetio) térségébe vonult, ahol a brigetioi legióstábor építésében vett részt. [76\(23\)](#) A „pia fidelis” kitüntető nevet a 96/97. évektől használta a Legio, így biztos lelőhelyű téglái a capitoliumnál legkorábban az I. század utolsó éveiből származnak. A Legio résztvett Traianus keleti háborúiban, ahonnan 118–119-ben tért vissza. Brigetiot viszont már korábban elhagyta, Traianus dák háborúi miatt 101-ben DK-re vonult. Így a legio téglavető egysége legvalószínűbben 119 után dolgozott Scarbantiában.

7. A leg. X. Gemina 5 téglája a capitoliumból.

A Legio X. Gemina 63-ig Hispaniában táborozott, majd a Rajna mellé vonult, onnan 105–106 közti időre Aquincumba rendelték, végül Vindobona (Bécs) háziezrede maradt a római kor végéig.

20947. A capitoliumi triász szoborcsoportja Scarbantia forumáról (a Fabricius-ház kőtárában)

210 Korábban 63–68 között a leg. X. Gemina Carnuntumban tartózkodott, ekkor még nem használhatta a „pia fidelis” jelzõt, mert azt csak Domitianustól kapta meg legkésõbb 89-ben.⁷⁷⁽²⁴⁾ Így Leg. X. Gemina Pia fidelis pecsétû scarbantiai bélyegek az aquincumi tartózkodás után már a vindobonai táborból kiküldött csapategység bélyegei lehetnek. A legio bélyege a gorsiumi forumon is elõkerült néhány téglatõredéken. Ott a (szintén pia fidelis jelzõs) csapat lábalakú bélyegzõt használt.⁷⁸⁽²⁵⁾ A scarbantiaiak téglalapalakúak, s így különböznek a szintén lábalakú bécsi⁷⁹⁽²⁶⁾ daraboktól is, ami újólág nem a szállítás, hanem téglavetõk ideirányítása mellett szól. Erre legkorábban 114 után kerülhetett sor. A X. legio ugyanis 114 körül költözött Vindobonába, hogy a XIII. majd a XIV. legiók által megkezdett ottani táborépítkezéseket

befejezze.[80\(27\)](#)

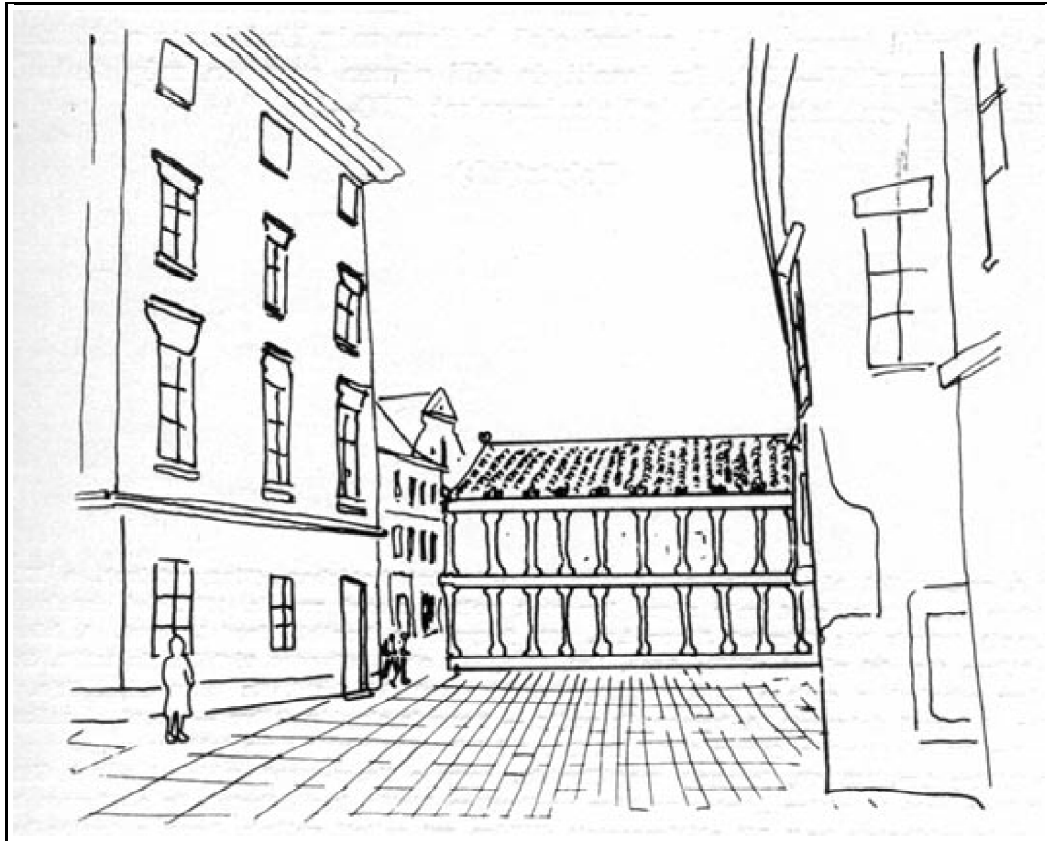
8. A leg. XI. Claudia P. F. egy bélyeges tégláját is megtalálták a capitolium múlt század végi kutatásakor.[81\(28\)](#)

A legio XI. Claudia „pia fidelis” jelzőjét még Nerótól kapta. Germaniából 101-ben helyezték Brigetioba (Szöny) és itt csak 105-ig maradt, utána végleg kivonták a provinciából. Így bélyegei jól keltezik az építményeket.[82\(29\)](#) A scarbantiái capitolium építése mellett – e rövid idő alatt – a legio különböző alakulatai részt vettek a brigetioi tábor főépületeinek (principia, retentura, vízvezeték), Aquincum (Óbuda), Tokod, Ad Flexum (Mosonmagyaróvár) erődítményeinek felépítésében. Scarbantiában 101–105 közötti időszakban dolgoztak.

9. A legio XIV. Gemina 101–114 közötti bécsi (vindobonai) tartózkodásának emléke, esetleg korábbi (97–101) mosonmagyaróvári (Ad Flexum-beli) táborozásának (illetve onnan idehelyezett téglavető egységének) dokumentuma egy Balfi utcai sírból való peremes tégl a legio pecsétjével.[83\(30\)](#) Ennek a legiónak, amely végül Carnuntum, (Deutschaltenburg) házi ezrede lett 114-től, újabb kutatások szerint 118–119-től a római kor végéig, a forumról téglapecsétjét nem ismerjük. A másodlagosan felhasznált tetőfedőcserép alapján azonban feltételezhetjük, hogy téglavetőket ez a legio is küldött Sopronba.

10. Nem mondható azonban el ez a legio XV. Apollinaris vonatkozásában. Az i. sz. 18-tól 114-ig vagy 118–119-ig (a 60–70-es évek keleti hadjáratait, Jeruzsálem ostromában való részvételt leszámítva) Carnuntumban táborozó legio egyetlen biztos téglaleletét sem hagyta vissza Scarbantiában.[84\(31\)](#) Ami vagy azt jelenti, hogy a carnuntumi,[85\(32\)](#) briegetioi,[86\(33\)](#) arrabonai (győri),[87\(34\)](#) vindobonai (bécsi) és barbaricumia[88\(35\)](#) (Pozsony környéki) építkezései annyira lekötötték a legio mesterembereit, hogy Scarbantiára nem jutott idejük, vagy ha dolgoztak is itt, téglabélyegzőt nem használtak.

21148. Javaslat a forum bemutatására (Gömöri János vázlata)

212A fentebbi adatokkal egybevetve azonban az tűnik valószínűbbnek, hogy a legio carnuntumi tartózkodása idején, 114-ig, vagy 118–119-ig a nagyobb arányú építkezések meg sem indultak Scarbantiaiban.

A forumépítkezéseken tehát bizonyíthatóan az alábbi legiók vettek részt:

Időtartam	Legio	Honnan
101–105	legio XI. Claudia	Brigetio
114–119	legio X. Gemina	Vindobona
114–119	legio I. Adiutrix	Brigetio
136–161	Imperatori bélyegzővel	(? Carnuntum)
136–161	Imperatori bélyegzővel	(? Carnuntum)
113–114 után (118–119 után?)	? legio XIV. Gemina	Carnuntum

Összegezve tehát: a pénzek, kerámialeletek és téglabélyegek alapján azt állapíthatjuk meg, hogy Scarbantia

forumát Traianus (98–117) uralkodásának első éveiben a XI. legio Brigetióból idehelyezett építőbrigádja kezdte kiépíteni. Majd a munkát az őket Brigetióban felváltó I. legio folytatta 119 után. Együtt dolgoztak a Vindobonából idehelyezett X. legiobeli téglavetőkkel,⁸⁹⁽³⁶⁾ akik akkor esetleg már néhány éve itt tevékenykedhettek (114-től). Az építkezéseket tehát a brigetioi és vindobonai tábor legénysége végezte, a carnuntumi XIV. legio, nem tudni részt vett-e ebben. Téglája másodlagos felhasználásból és nem a forumról ismert. A II. század első felében még Hadrianus alatt kiépülhetett a forum (117–138). Az északi és déli részen azonban még Antoninus Pius idején is emeltek újabb épületszárnyakat (138–161).⁹⁰⁽³⁷⁾

(Folytatjuk)

1985. XXXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Horváth Zoltán: Sopron városias fejlődése a kapitalizmus első időszakában (1848–1914) II. rész

213 Horváth Zoltán: Sopron városias fejlődése a kapitalizmus első időszakában (1848–1914) II. rész

5. A városrészek jellegére már részben utaltunk, amikor városrészenként felsoroltuk a középületeket, az ipari létesítményeket és a legjelentősebb kereskedőházakat. A népesség foglalkozási és vallási elhelyezkedését városrészenként az 1910. évi népszámlálási felvételi adatlapok hiányában, mint említettük, nem térképezhetjük fel. Az adatlapok pótlásaként az 1911. évi házadókvivétési lajstrom⁷⁵⁽³⁸⁾ alapján vallásfelekezetenként (2. sz. tábl.) és foglalkozási főosztályonként (3. sz. tábl.) csoportosítottuk az egész- és részház-tulajdonosokat, valamint kimutattuk az élgárda, a vagyonosok házingatlanainak számát is városrészenként (1. sz. tábl.).⁷⁶⁽³⁹⁾

A vallásfelekezetek részesedését az egész- és részháztulajdonból 2. sz. táblázatunk tartalmazza. Az 1769 egész- és részház-tulajdonos közül római katolikus 764, (azaz 43%), evangélikus 908 (azaz 52%) és izraelita 97 (azaz 5%).

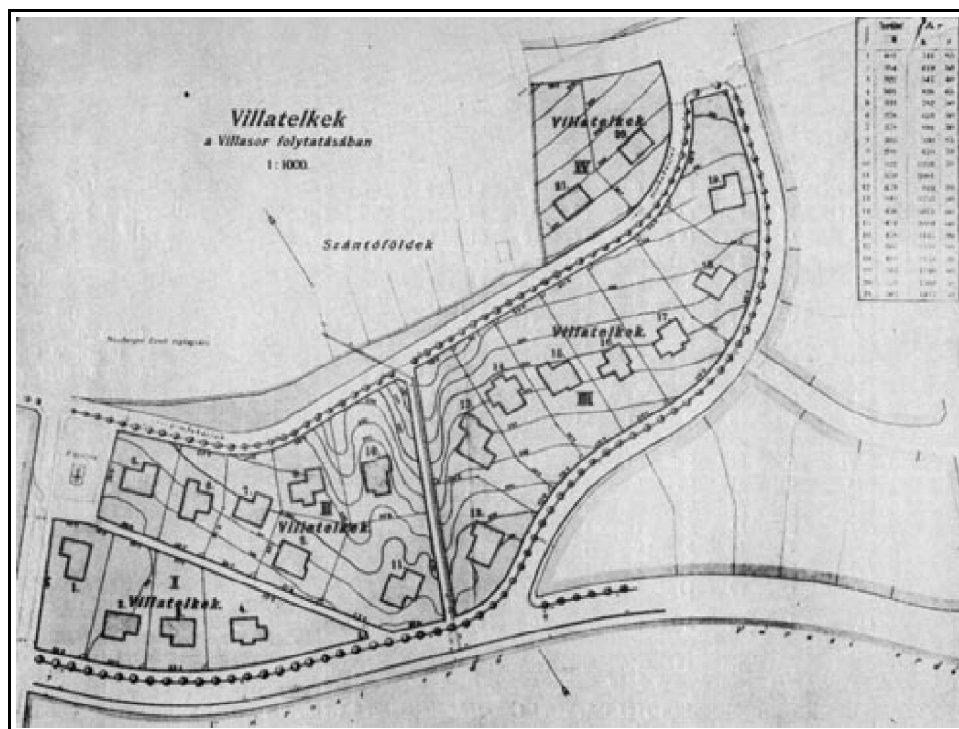
A belvárosban és a külvárosban katolikus 382 (azaz 37%), evangélikus 589 (azaz 57%) és izraelita 61 (azaz 6%); viszont az elővárosokban katolikus 382 (azaz 52%), evangélikus 319 (azaz 43%) és izraelita 36 (azaz 5%) az egész- és részháztulajdonos. A katolikusok az evangélikusokhoz képest csupán a Deák-téri negyedben rendelkeztek a házak és házrészek közel kétszeres számával, viszont az evangélikusoknak háromszor, ill. kétszer annyi ház- és házrész tulajdonuk volt a város nyugati, keleti és déli részében. A többi városrészben a két vallásfelekezet között az arány megközelítőleg azonos. Ez utóbbi három városrészben élt a földművesek nagyobbik része is, ahogy ezt a későbbiek során látni fogjuk. Abból, hogy az egész- és részházak számának 52%-a evangélikusoké és csupán 43%-a volt a katolikusok tulajdona, méltán következtethetnénk az evangélikus lakosság túlsúlyára. Éppen ellenkezőleg volt. Már az 1880. évi népszámlálás óta a katolikusok lélekszáma több mint kétszeresen meghaladta az evangélikusokét. Így 1910-ben katolikus 21 752, evangélikus 9427, izraelita 2255: vagyis a három vallásfelekezet 33 434 polgára közül katolikus 65%, evangélikus 28%, izraelita 7% volt. A 28%-ot kitevő evangélikus lakosságnak az egész- és részháztulajdonból való aránytalan, 52%-os részesedése magyarázatául az szolgál, hogy többségük „őslakos” föld- és szőlőműves, akiknek házaik általában részháztulajdonban voltak.

2. sz. táblázat

A három vallásfelekezethez tartozók egész- és részháza 1911-ben

VÁROSRESZ	Rk.	Evang.	Izr.	Össz.
BELVÁROS:	41	27	11	79
KÜLVÁROS:				
A Várkerület öve	72	65	22	159
A város nyugati	40	119	8	167
északi	87	112	9	208
keleti	94	177	9	280
déli része	48	89	2	139
A KÜLVÁROS össz.:	341	562	50	953
A BEL- és KÜLVÁROS összesen:	382	589	61	1032
214 ELŐVÁROSOK:				
Újteleki:	108	80	11	199
Bécsi:	26	25	2	53
Fertői: (Szt. Mihály kapu)	14	18	2	34
(Balfi kapu)	57	59	5	121
Győri: (Magyar u. előtti)	29	23	4	56
Deák téri negyed:	64	37	5	106
Alsólövérék	46	44	4	94
Felsőlövérek	31	30	3	64
Kültelkek	7	3	–	10
ELŐVÁROSOK összesen:	382	319	36	737
A VÁROSRESZEK összesen:	764	908	97	1769

Közülük csak néhányan, mintegy nyolcan jutottak a vagyonosok sorába. Az iparosok közül a szappanosok, mészárosok, posztósok kizárólag evangélikusok. A céhes ipar keretei közül emelkedtek ki és csupán néhány alkalmazottat foglalkoztattak. A vagyonos katolikusok – néhány kivétellel 1800 után telepedtek be – a gazdasági élet konjunkturális lehetőségeit kihasználták és gyorsan meggazdagodtak. Így érthető, hogy az 1911. évi házbérfjövedelem a három vallásfelekezet legtöbb adót fizetői között arányosan oszlik meg, sőt abból több a katolikusok részesedése. A város 1 777 044 korona házbérfjövedelmén 1242 adófizető osztozott.⁷⁷⁽⁴⁰⁾ Közülük 236 főnek (azaz 19%) jövedelme 1 072 906 K azaz 60%. Ebből 94 katolikus részesedése 440 049 K (azaz 41%), a 111 evangélikusé 500 853 K (azaz 47%) és a 31 izraelitáé 132 004 K (azaz 12%). A személyenkénti részesedés: katolikus 4681 K, evangélikus 4512 K és izraelita 4258 K. Az izraeliták városrészenkénti elhelyezkedéséről az alábbiak során írunk.

21511. A városi tanács elad villasori telkeket (1909)

2163. táblázat

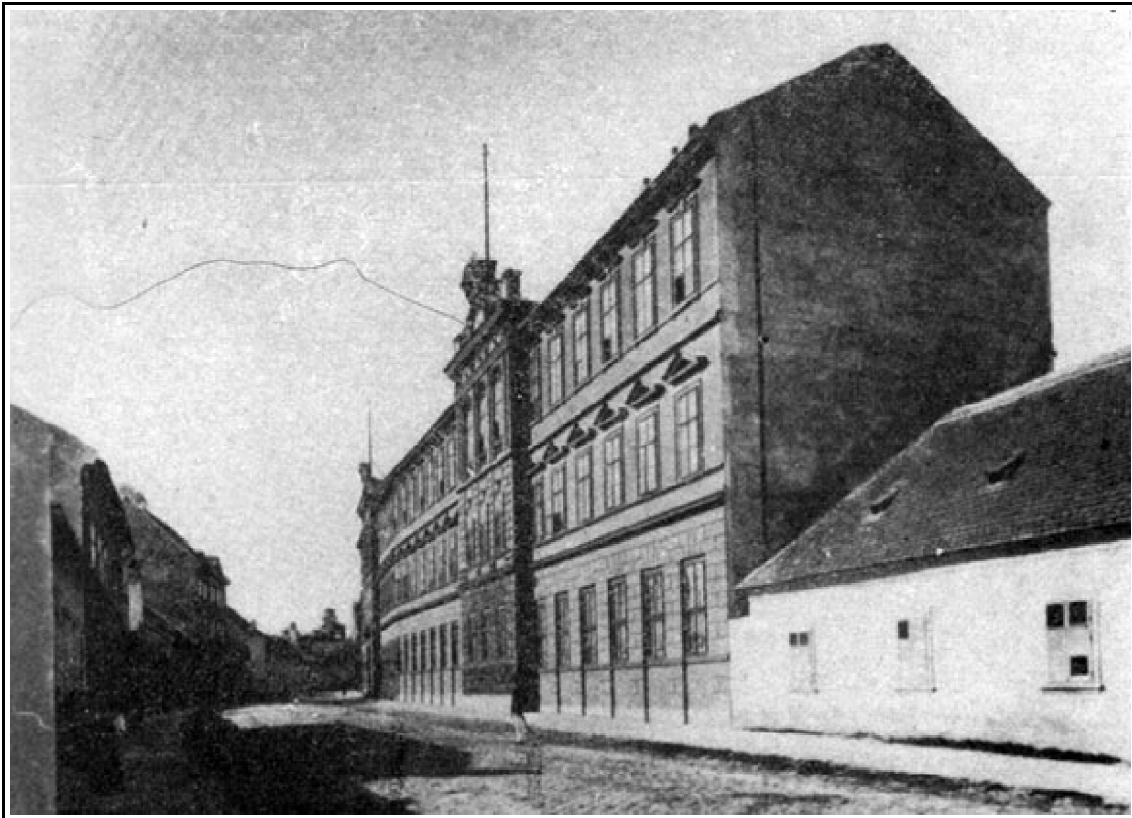
Különféle adófizetőik egész- és részházai 1911-ben

VÁROSRÉSZ	föld- műv.	ipa- ros	keres- kedő	szab. fogl.	köz- szolg.	köz- lek.	nyug- díjas	ma- gánzó	ház- tul.	eg
BELVÁROS:	1	16	4	7	5	–	4	7	34	
KÜLVÁROS										
A Várkerület öve:	3	38	26	6	4	1	1	11	68	
A város nyugati, északi,	73	23	9	1	4	–	3	8	46	
keleti,	69	23	10	1	9	1	3	4	87	
déli része	157	26	8	2	4	1	1	2	77	
	62	24	7	3	1	1	–	3	36	
A KÜLVÁROS összesen:	364	134	60	13	22	4	8	28	314	
A BEL- és KÜLVÁROS összesen:	365	150	64	20	27	4	12	35	348	
ELŐVÁROSOK:										
Újteleki:	13	35	9	1	18	13	14	8	84	
Bécsi:	5	12	3	1	3	–	3	–	20	
(Szt. Mihály kapu)	17	4	1	1	2	2	–	–	7	

VÁROSRÉSZ	föld- műv.	ipa- ros	keres- kedő	szab. fogl.	köz- szolg.	köz- lek.	nyug- díjas	ma- gánzó	ház- tul.	eg
Fertői: (Balfi u. kapu)	39	24	8	–	5	–	2	–	39	
Győri: (Magyar u. előtt)	8	15	4	1	1	1	2	3	21	
Deáktéri negyed:	2	17	1	5	11	1	8	15	44	
Alsólövérek:	2	10	3	3	19	3	9	6	39	
Felsőlövérek:	4	6	6	4	5	1	8	5	24	
Kültelkek:	5	2	–	–	–	–	–	–	3	
ELŐVÁROSOK összesen:	95	125	35	16	64	21	46	37	281	
A VÁROSRÉSZEK összesen:	460	275	99	36	91	25	58	72	629	
A %-os részesedés:	26	16	6	2	5	1	3	4	36	

6. A különféle foglalkozási főosztályokba tartozó adófizetők egész- és részháztulajdonát 3. számú táblázatunk tartalmazza. Táblázatunk végösszege szerint az 1769 egész- és részházból a földműveseké 26%. Viszont az iparosoké 16, a kereskedőké 6, a közlekedésben dolgozóké és az egyéb foglalkozásuaké 1-1% tehát összesen 24%, amely együttesen sem éri el a földművesek részesedését. ²¹⁷Ennek a termelő népességnek 50%-os részesedésével szemben a vagyonukból élőké (nyugdíjas, magánzó, házbirtokos stb.) 43%, az értelmiségé (szabadfoglalkozásúak, közszolgálatiak és egyéb) csupán 7%.

A szőlő- és földműves lakosság egész- és részházait zömmel a külváros négy negyedében és a keleti városrészhez csatlakozó Fertői elővárosban találjuk. Egyúttal itt élt a reformáció következményeként, de főképpen a XVIII. század elején és közepén betelepült németajkú evangélikus lakosság. Városrészenként a földművesek egész- és részházi számát lásd a 2. és 3. számú táblázatokban.

12. Tiszti leánynevelő intézet (ma: Ruhagyár, Rákóczi u. 8)

	Az egész- és részházak száma	Szőlő- és földművesek részesedése	Az evangélikusok részesedése
A nyugati városrészben	167	73 44%	119 71%
Az északi városrészben	208	69 33%	112 54%
A keleti városrészben	280	157 56%	177 63%
A déli városrészben	139	62 45%	89 64%
A Fertői elővárosban	155	56 36%	77 50%
Összesen	949	417 44%	574 63%

218417 egész- és részház a szőlő- és földművesek tulajdonában lévő 460-ból 91%. Az evangélikusok tulajdonában lévő házak száma összesen 908 (2. sz. tábl.), amelyből a fentebb említett városrészekben lévő 574 ház 63%-ot tett ki. Továbbá az öt városrész 40 utcájának fentebb említett 949 egész- és részháza közül tizenkét utcában összpontosult a szőlő- és földművesek 359 háza, az ott lévő 604 háznak 59%-a, ahogy az alábbi kimutatásunkból látható. Ez a 359 ház egyúttal a 460 szőlő- és földműves háztulajdonának 78%-a. Ugyancsak a 12 utcában található az evangélikusok 398 háza, az ott lévő házaknak 66%-a, az összes házuknak 44%-a.

aiaddi kimutatásunkból ismert. Ez a 559 ház együttesen a 460 szőlő- és földműves háztulajdonosnak 18%-a. Ugyancsak a 12 utcában található az evangélikusok 398 háza, az ott lévő házaknak 66%-a, az összes házuknak 44%-a.

	Az egész- és részházak száma	Ebből a szőlő- és földművesek részesedése absz. és relatív számban	A városrész összes egész és részházából evang. absz. és relatív számban
A nyugati városrész:			
Hátulso utca	34	26 76%	27 79%
Újteleki utca	64	29 45%	48 75%
Rákóczi utca	35	14 40%	20 57%
Az északi városrész:			
Szent Mihály utca	63	32 51%	30 48%
Bécsi utca	28	11 40%	20 69%
Rózsa utca	29	12 41%	16 57%
A keleti városrész:			
Wieden (Gazda) utca	52	38 73%	34 65%
Halász utca	57	40 70%	27 47%
Balfi utca	106	68 64%	83 78%
Végfordulat	23	18 78%	18 78%
A déli városrész:			
Kis utca	81	55 68%	58 72%
Fertői előváros:			
Balfi út	32	16 50%	17 53%
Összesen:	604	359 59%	398 66%

Az iparosok egész- és részházainak száma 275 volt, azaz az összes háznak 16%-a. A város centrumában és a Várkerület övén 38 házuk volt, ebből 33 a piacon (a mai Lenin-körút). A külváros négy negyedében 23–26 közt volt a házaik száma. Ez utóbbi egymással arányban álló számok a céhes világra emlékeztetnek bennünket, amikor egy-egy városrészben, ill. szakmában meghatározták a mesterek és kereskedők számát. Ez a szokás, gyakorlat bizonyos mértékben századunk végéig fennmaradt. Valóban a külváros negyedeiben éltek ősidők óta a kisiparosok: csizmadiák, cipészek, lakatosok és tímárok. A Balfi utcában 1911-ben több aprómarhahúsvágót, kolbászkészítőt is találunk. Az elővárosok közül, az Újtelekiben az iparosoknak feltűnően sok, 35 házuk volt, csak hogy ebből Schärmár építészvállalkozóé nyolc, Steiner kádáré pedig két ház. A Várkerület (ma Lenin körút) kivételével az egyes városrészekben egy, esetleg két iparosházat, ill. műhelyt találunk. Főképpen a vagyonos réteghez tartozó 219 iparosok építettek bérházakat és nyaralókat a villanegyedekben (a Deák téren, az Alsó- és Felsőlovérekben): 275 házból 33, a tulajdonukban volt az összes iparosháznak 12%-a. Ugyanannyi, mint a legforgalmasabb üzleti negyedben, a Várkerületen.

13. Tornacsarnok a Papréten (ma: Ifjúság tér)

A kereskedők tulajdonában 1911-ben 99 egész- és részház volt, az összes házaknak 6%-a. A Várkerület övéen 26 ház, a 99 ház-/hágrészeknek 27%-a. Egyetlenegy városrészben sem haladta meg a kereskedők házainak száma a tízet, viszont a 99 házból 47, közel 50%, nyolc utcában összpontosult: a Várkerületen 18, a Színház, Rákóczi és Balfi utcában hat-hat, a Kis utcában (ma Pócsi utca) 5, a Győri utcában és a Sas téren 3-3. A többi 52 a város különböző részeiben, vegyes- és szatócskereskedők tulajdonában volt.

A szabadfoglalkozásúak (önálló ügyvédek, orvosok) és a közszolgálatbeliek (állami és városi tisztviselők) házainak száma 127, tehát meghaladta a kereskedők 99 házát. Többségük vagyonos iparos, kereskedő polgár gyermeke, akik részben örökrészükből építkeztek. Főképpen a Deák téren, az Alsó- és Felsőlövérekben, valamint az Újteleki elővárosban (többek közt a Mező és Kossuth [220](#) utcában), ahol összesen 66 házuk volt, a 127 háznak és hágrészeiknek 52%-a. A közlekedésben dolgozók egész- és részházainak megoszlása: a belvárosban nem volt, a külvárosban 4, és az elővárosokban 21. Az utóbbinak több mint a fele, 13 az Újteleki elővárosban: a Vadász, az Ősz, és a Csendőr utcában (ma Knapp Gábor utca), mind a századfordulón épült családi házak. Az építetők a két vasúttársaság (MÁV és GYSEV) és a

Postafőigazgatóság tisztviselői, akiknek szülei korábban közép-, ill. kisebb vagyonnal rendelkező iparosok és kereskedők voltak.

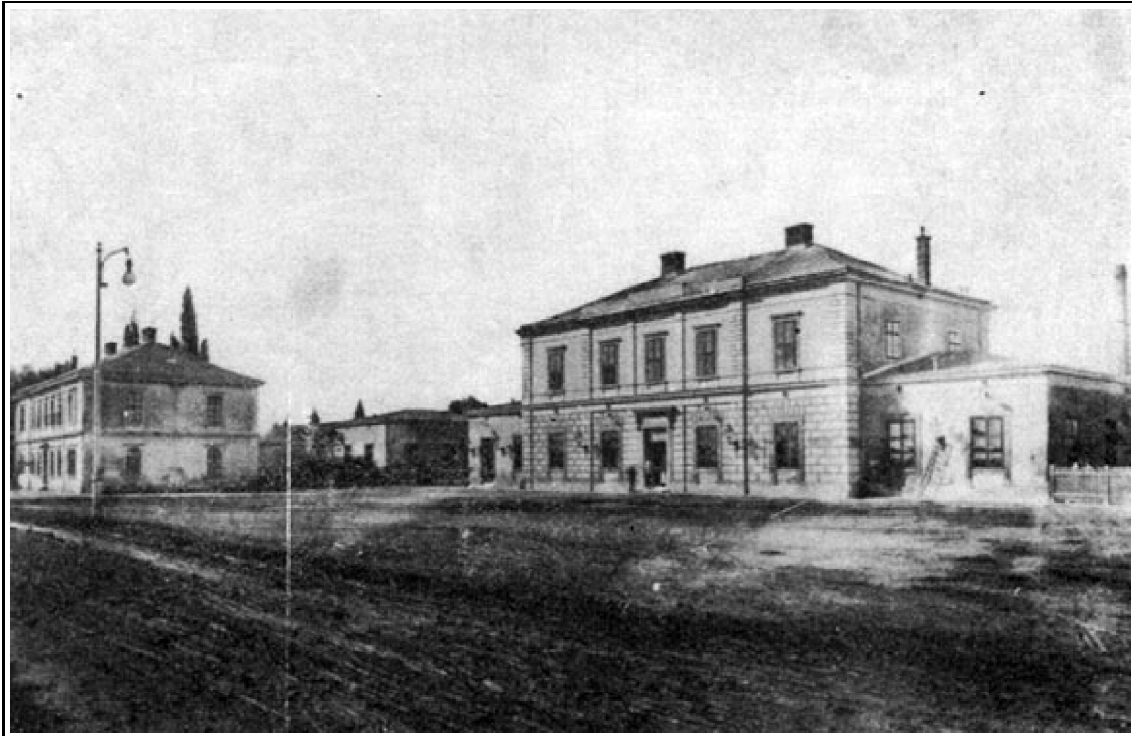

14. Orthodox zsinagóga a Papréten (ma: Ifjúság tér)

A nyugdíjasok, magánzók, a házbirtokosok és a vagyonukból élők tulajdonában lévő egész- és részházak száma 759, az összes házaknak 43%-a. Kiegészítve a szabadfoglalkozásúak és közszolgálatbeliek 127 egész- és részháztulajdonával (7%), így a 886 egész- és részház az összes háztulajdonnak 50%-a. Ez azt jelentette, hogy a házak aránytalanul nagy száma nem termelő réteg kezében volt, hiszen a földműves, iparos, kereskedő és közlekedési és egyéb foglalkozásúak részesedése is összesen 50% volt. Az 1911. évi 1242 házadót fizető 221 között a vagyonukból élők (nyugdíjasok, házbirtokosok, magánzók) száma 417 (azaz 33,57%) és az összesen 1 777 902 Korona házbérfjövedelemből 1 014 253 Koronával részesedik, azaz 57%-kal.

Továbbá a 417, vagyonából élő lakos közül a legtöbb adót fizetők száma 114, az 27,33%, részesedésük

681 834 K, vagyis 67%. Másképpen a vagyonból élő legtöbb adót fizető 114 fő, az összes házbérlőjödövel élvező 1242 személynek 9,1%-a, élvezte a jövedelem 38,35%-át. Következésképpen Sopron város háztulajdonából, a vagyonából élő mindössze 114 fő aránytalanul nagy mértékben részesedett. Ez a társadalmi rétegek közötti éles vagyoni polarizálódást tanúsítja.

15. A Déli vasút indóháza

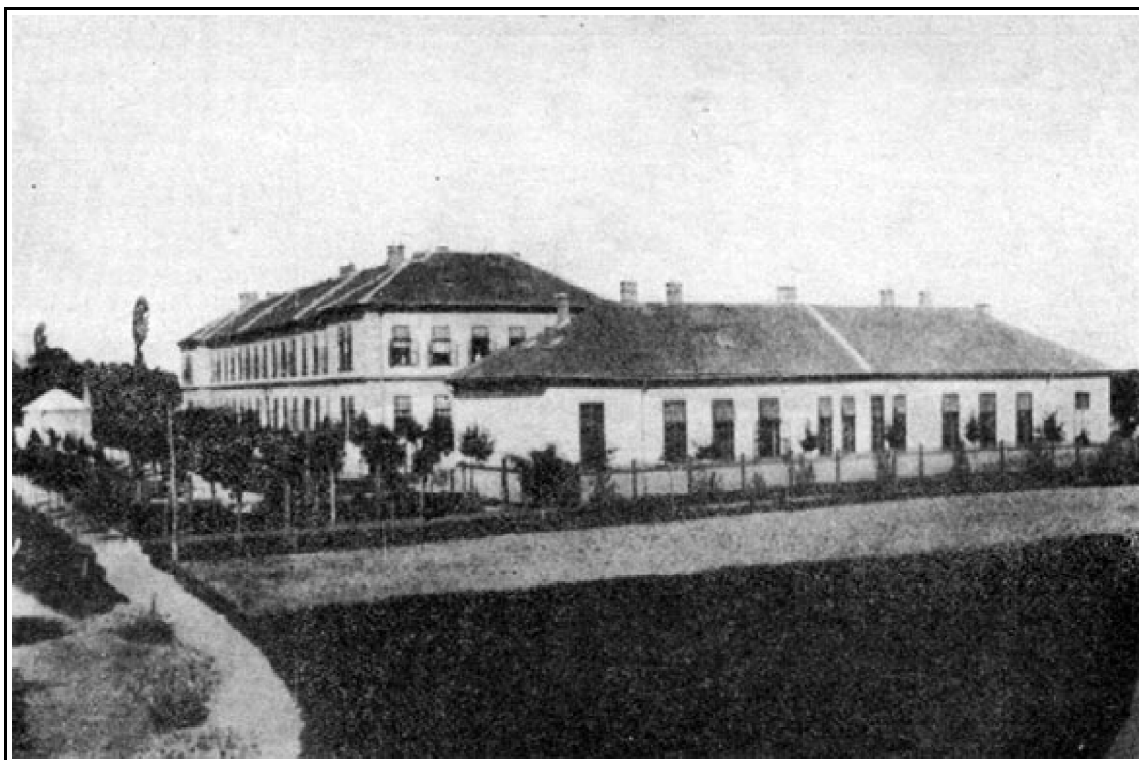
1. számú táblázatunk nemcsak a megjelölt években tartalmazza a legtöbb adót fizetők egész- és részházainak számát városrészenként, hanem azokat is, akik a korábbi években, vagy a közbeeső időkben tartoztak az élgárdába, de onnan kiestek, viszont a házingatlan saját vagy leszármazottaik tulajdonában maradt. Így a vagyonos réteg városépítő tevékenységét nyomon követhetjük és elhelyezkedését kimutathatjuk. Táblázatunk (1. sz.) tanúsága szerint a vagyonosok egész- és részházainak száma 1869-ben az 1006 közül 227, azaz 22%, 1885-ben az 1145 házból 317, azaz 28%, 1898-ban az 1471 házból 380, azaz 26% és 1910-ben az 1682 házból 369, azaz ismét 22%. Hozzáteve, hogy a legtöbb adót fizetők közül részházzal nagyon kevesen rendelkeztek, ellenben sokan több házat is birtokoltak. A táblázatból kitűnik tehát, hogy a legtöbb adót fizetőknek 1910-ben 11 házzal kevesebb volt, mint 1898-ban. A Várkerület övében és a külvárosban 18 házzal csökkent, az elővárosokban pedig 7-tel növekedett házaik száma, így kapjuk meg a különbséget, a tizenegyet. A gazdasági-, társadalmi változások visszatükröződnek a legtöbb adót fizetők házáinak városrészenkénti [222](#)(számbeli) emelkedésével vagy csökkenésével. A házak számainak csökkenése a Várkerület övében: A Várkerületen (ma Lenin krt.) és a Színház utcában négy-négy, a Széchenyi téren kettő, a Várkerülethez csatlakozó Déli városrészben hat, a többi városrészben egy-egy csökkenés, illetve egy növekedés volt. Az elővárosokban a lényegesebb csökkenés (hat ház) az Újteleki elővárosban volt. A Déli városrészhez és azon át a Várkerülethez csatlakozó Győri elővárosban további négy. Az egykori vásártérhez kapcsolódó üzleti negyedben (Várkerület, Déli városrész és Győri előváros) tehát összesen 14 házat „vesztettek”. Azért, mert a meggazdagodott kereskedők és iparosok felhagytak

üzletükkel, részben az üzleti élet válsága miatt, részben mert gyermekeik értelmiségi pályára léptek. Eladták a város szűk, zajos utcáiban lévő ódon házaikat és többemeletes bér- és családi házakat építettek az olyan egészséges és festőien szép környezetben, mint pl. a Deák téri negyed, ahol a legtöbb adót fizetők házáinak száma 1898-ban 27 volt, 1910-ben 42, az ott lévő házaknak 40%-a. A másik változás, az izraelita vallásúak az 1880-as évek végétől főképpen a kereskedelmi életben, tért hódítottak. Betelepedésüket a városi tanács 1848 előtt még gátolta, csak esetenként, gyakran a helytartótanács utasítására engedélyezte. Lélekszámuk 1869-ben 854 polgári, 1900-ban 2440 polgári és 1910-ben 2255 polgári és katonai személy.

16. Lovassági laktanya (Baross u. 22., bombatámadásnál elpusztult)

223Házaik száma:	az 1869.	1885.	1898.	1910.
	évben			
a belvárosban	2	7	8	9
a külvárosban	4	22	33	50
az elővárosban	–	15	46	60
	6	44	87	119

17. Katonai csapatkórház (ma: Fenyő téri általános iskola)

Kereskedő mivoltukra utal, hogy a 119 egész- és részházukból 19 az üzleti negyedben, a Várkerületen (mai Lenin krt.) volt. A Petőfi téren 2, a Színház utcában 3, továbbá 6-6 a Rákóczi utcában és az Ógabona-téren, 4-4 a Templom, a Kossuth és a Balfi utcában stb.

Általánosságban azt írhatjuk, hogy főképpen az üzleti negyedben, a Várkerület övén, az egykor legtöbb adót fizető katolikus és evangélikus kereskedők helyébe léptek. Viszont többségük nem került az élcsoportha, amiatt, mert a házbérijövedelem után kirótt adójuk még kevésnek bizonyult, ill. pénzüket a kereskedelemben forgatták és házingatlant nem vásároltak. Valójában zömük még kiskereskedő, rőfös-, vegyeskereskedő, kefeárus stb.

A 236 legtöbb adót fizető közül az izraelita vallásúak száma 1911-ben 31, azaz 13%, és az 1 072 906 K házbérijövedelemből részesedésük 132 004 K (12%). A legtöbb adót fizető 94 katolikus közül kereskedő 11, viszont vagyonából élő (háztulajdonos, magánzó) 49, a 111 evangélikusból kereskedő 10, a vagyonából élő 55, viszont 31 izraelita közül kereskedő 17 és a vagyonából élő 7. Viszonyszámban a 236 legtöbb adót fizető között katolikus kereskedő 4,6%, vagyonából **224**élő 21%, evangélikus 4,2%, ill. 23%, viszont az izraelita vallásúak 7,2%, ill. 3%.

A legtöbb adót fizetők 1911. évi rangsorában az első ötven közé jutott 31 izraelita vallású közül a rangsorban a negyedik Meller Manóné háztulajdonos (Ógabona-tér), a 10. Klaber Mór fiai borkereskedő (Kossuth u.), a 22. Rosenfeld Náthán ügyvéd, a 24. Herczog Adolfné háztulajdonos, a 33. Breuer Mór és testvére vegyeskereskedők, a 39. Reiner Ignác pénzkölcsönző, a 44. Szücs Károly háztulajdonos, a 45. Weisz Fülöp gabonakereskedő.

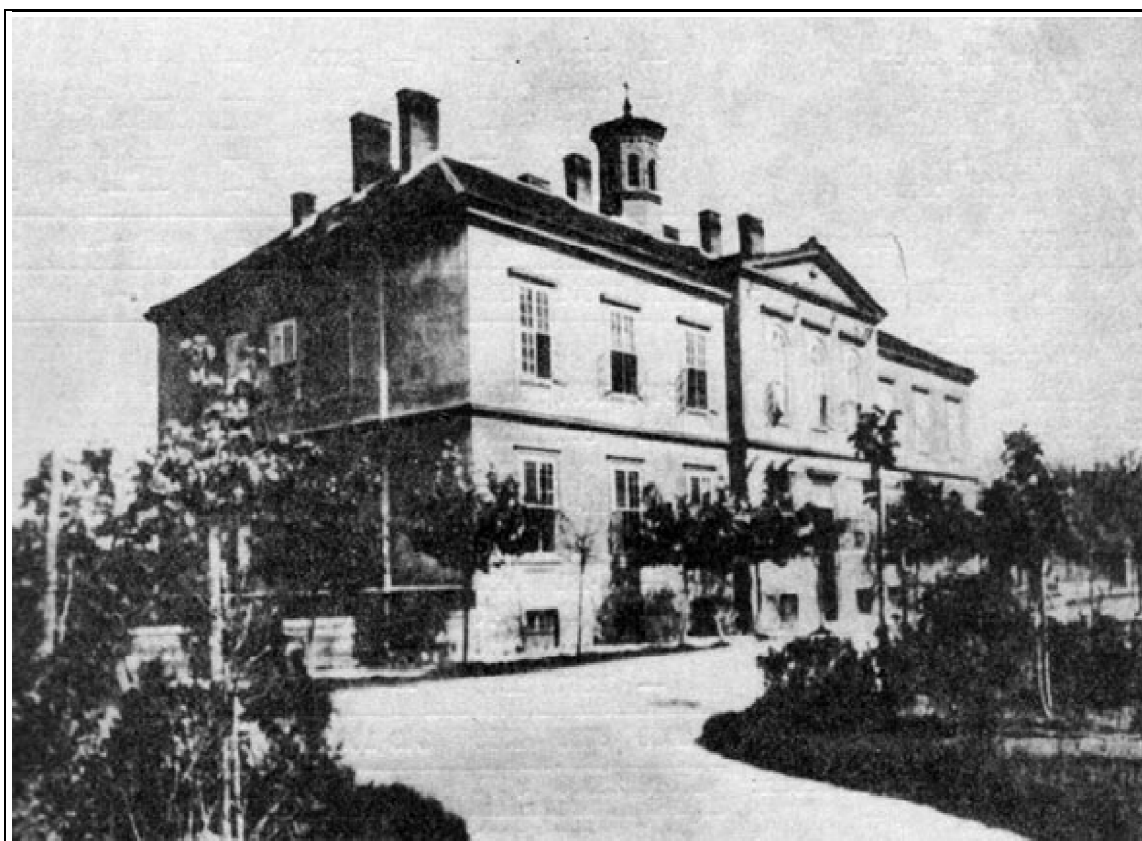

18. Közvágóhíd (Győri út 38.)

7. A városias fejlődés másik mércéje a népesség számának alakulása. Az 1848. és az 1910. évi említett forrásanyag alapján városrészenként a népesség, a házak, sőt a lakások számának együttes növekedését csak hat évtized viszonylatában vethetjük össze. A közbeeső időben csak 1891-ből maradt ránk nagyon értékes utcánkénti lakosság-kimutatás. A házak számát az 1891. évhez közeleső 1885. évből vettük (1. sz. tábl.). A fentebb említett, mindhárom népszámlálás városrészenként csoportosított adatsorait a 4. és az 5. számú táblázatunk tartalmazza.

Sopronban 1848 és 1910 között a házak száma 84%-kal, a lakásoké 82%-kal emelkedett. A korszakon belül 1848–1891 között a népesség növekedése 56%-os, 1891–1910 között már csupán 14%, 1899-től 1910-ig 30% (Orsz. Népsz.). A házak számának növekedése 1885-ig 25%-os, 1885 után 46%. A csekély, alig 14%-os lélekszám-növekedés bizonyítja a századforduló – fentebb vázolt – gazdasági depresszióját. A népességnövekedés jelentőségét vagy csekélységét igazolva, majd más városokéval összevetve mérjük le. Itt annyit említünk meg, [225](#) hogy míg Magyarország népességének természetes szaporulata 1900–1910-ig 8,5%-os volt, addig Sopronban ez 2%-on alul maradt. [78\(41\)](#)

Kétségtől (1848-hoz viszonyítva) a népességhez képest a házak számának növekedése 1891-re lényegesen lemaradt. Adatsoraink egyértelműen bizonyítják, hogy 1891-ben szinte valamennyi városrészben az egy házra jutó lakosság száma lényegesen meghaladta az 1848. és az 1910. évit is (1., 4., 5. sz. tábl.): a belvárosban 28,5 fő, a külvárosban 23,6 fő (a kettő együtt: 24,3 fő), az elővárosokban 17,9 fő. A városrészekben összesen 22,2 fő és mindösszesen átlagosan 21 fő. A belvárost (28,5) és a Nyugati városrészt (26,8) lakták legtöbben.

19. Evangélikus tanítóképezde (bombatalálat miatt 1948/49-ben lebontották)

Az 1885–1900 közötti lendületes építkezés eredményeként a sűrűbben lakott városrészek népessége 1910-re csökkent. Végül is az egy lakásra jutó lakosság száma azonos az 1848. állapottal (4,6-4,6 fő).

2264. táblázat

Sopron város népessége 1848–1910-ig

	népesség növekedés				népesség növekedés			növekedés/csökkenés	
	1848	1891	1910-ig		1910	1848–1910-ig		1891–1910-ig	
			szám	%		szám	%	szám	%
BELVÁROS:	2230	3225	995	45	2743	513	23	-482	
KÜLVÁROS:									
A Várkerület öve:	–	3488	–	–	3379	–	–	-109	
A város nyugati,	–	3302	–	–	3398	–	–	+96	
északi,	–	3139	–	–	3087	–	–	-52	
keleti,	–	3487	–	–	3568	–	–	+81	
déli része	–	2360	–	–	2220	–	–	-140	
A KÜLVÁROS összesen:	12 089	15 776	3687	30	15 652	3563	29	-124	

	népesség növekedés				népesség növekedés			növekedés/csökkenés	
	1848	1891	1981-ig		1910	1848–1910-ig		1891–1910-ig	
			szám	%		szám	%	szám	%
A BEL- és KÜLVÁROS ö.:	14 319	19 001	4682	34	18 395	4076	78	–606	
ELŐVÁROSOK:									
Újteleki:	540	1687	1147	212	3172	2632	487	1485	
Bécsi:	403	679	276	68	794	391	97	115	
Fertői: (Szt. Mihály kapu)	98	344	246	251	653	555	566	309	
(Balfi kapu)	274	1142	868	316	1756	1482	541	614	
Győri: (Magyar k. előtti kapu)	695	776	81	12	1250	555	80	474	
Deáktéri negyed	–	481	481	–	1509	1509	100	1028	
Alsólövérek:	–	47	47	–	805	805	100	758	
Felsőlövérek:	–	106	106	–	228	228	100	122	
Kütelkek:	–	1267	1267	–	664	664	100	–603	
ELŐVÁROSOK összesen:	2010	6529	4519	248	10 831	8821	438	4302	
A VÁROSRESZEK összesen:	16 329	25 530	9201	56	29 226	12 897	79	3696	
Brennberg:	445	1657	1212	272	1953	1508	539	296	
Mindösszesen:	16 774	27 187	10 413	62	31 179	14 405	86	3992	

A belváros népessége – 4. sz. táblázatunk szerint – 1848–1910 között 23%-kal nőtt, a korszakon belül 1891-ig 45%-kal emelkedett, az 1891. évet követően 15%-kal csökkent. A külvárosban 1891-ig a 30%-os növekedést 1911-ig 1% csökkenés követte. A külváros Nyugati és Keleti városrészében emelkedett a lélekszám 96, ill. 81 fővel, mert 1885 után e két városrészben folyt építkezés a Lackner utcában, ill. a Papréten. Az Északi és a Déli városrészben egyes utcákban a lélekszám emelkedett, másutt csökkent. Így az Északi városrészben, a Szent Mihály (77), Jégverem (40), Szentlélek (26), Fövényverem (29) utcában és a Sas téren (15), összesen 157 fővel, viszont emelkedett a Rózsa (29), Szélmalom (58), Bécsi utcában (36) és Ikvahídon (29), végül is csökkenés 52 fő. A Déli városrészben csökkent a lélekszám, a Magyar (28), az Ötvös utcában (124), emelkedett a Domonkos (15) és a Kis (Pócsi) utcában (13), tehát 168 csökkenéssel szemben a növekedés 28, a különbség a lélekszám esése: 140 fő. Az Északi városrészben a fejlődés a Bécsi domb beépítésének tilalma miatt megrekedt. A Déli városrész és a Várkerület vonzóerejéből – mint láttuk – a század végére sokat veszített. A belvárosban pedig az új városháza építésekor több lakóépület lebontottak és helyükre újat nem építettek. Egy-egy városrészben a népesség csökkenésének oka az új, modernebb negyedekben történt építkezés, az átköltözés, amely foglalkozási mobilitással járt együtt. Az építető kereső foglalkozásúakból háztulajdonosok lettek.

2275. táblázat

A házak és a lakások száma 1848–1910 között

VÁROSRESZ	népesség	házak	növekedés/	lakások	növekedés/

A házak és a lakások száma 1848–1910 között

VÁROSRÉSZ	népesség		házak		növekedés/ csökkenés		lakások		növekedés/ csökkenés	
	1848	1910	1848	1910	szám	%	1848	1910	szám	%
BELVÁROS	2230	2743	114	106	–8	–7	482	575	93	19
KÜLVÁROS										
A Várkerület öve	1089	3379	86	165			207	712	505	243
nyugati,		3398		129				751		
északi		3087		134				688		
keleti		3568		186				802		
déli		2220		80				494		
KÜLVÁROS össz.:	12 089	15 652	631	694	63	9	2606	3447	841	32
BEL- és KÜLVÁROS ö.:	14 319	18 395	745	800	55	7	3088	4022	934	
ELŐVÁROSOK										
Újteleki	540	3172	48	235	187	389	113	701	588	520
Bécsi	403	794	25	61	36	144	93	180	87	93
Fertői (Szt. Mihály kapu)	98	653	5	47	42	84	16	139	123	768
(Balfi kapu)	274	1756	19	121	102	536	71	352	281	395
Győri (Magyar kapu)	695	1250	48	60	12	25	127	255	128	100
Deáktéri negyed	–	1509	–	123	123	100	–	339	339	100
Alsólövérek	–	805	–	121	121	100	–	207	207	100
Felsőlövérek	–	228	–	87	87	100	–	47	47	100
Kütelkek	–	664	–	22	22	100	–	163	163	100
ELŐVÁROS össz.:	2010	10 831	145	877	732	504	420	2383	1963	468
VÁROSRÉSZEK össz.:	16 329	29 226	890	1677	787	88	3508	6405	2897	83
Brennberg	445	1953	30	175	145	483	145	405	260	179
MINDÖSSZESEN:	16774	31179	920	1852	932	101	3653	6810	3157	86

228 Az elővárosokban 1891 után is mindenütt emelkedett a lélekszám, kivéve a kütelki részt. Érthető, mert a Kőhidai Fegyintézetben 1891-ben 887 rabot írtak össze, 1910-ben 405 főt, a sertésveszteglőben és a Brand-majorban 28, ill. 23 lelket, viszont 1910-ben egyet sem. Az elővárosokban 1891-ig 248%-os a lélekszám-növekedés, azt követően 66%. Ezt a 66%-os átlagot a Deák téri negyedben messze túlhaladja a 213%-os lélekszám-növekedés. Az egy lakásra jutó lélekszám csupán 0,1%-kal marad az átlagos alatt, azaz 4,4 ill. 4,5%. A város legsűrűbben lakott területe a belváros. A külváros négy része, a gazdanegyedek és a Győri előváros, az 1891 óta bekövetkezett lakoscsökkenés ellenére túlszűfolt. A népesség és a lakások azonos arányszámban való, 83-83%-os növekedése már önmagában is azt jelentette, hogy a lakásellátottság

1910-ben is ugyanolyan szintű volt, mint 1848-ban. A korabeli írásokból megtudjuk, hogy Sopronban korszakunk időtartama alatt mindvégig lakáshiány volt. Schwaby Jakab 1853-ban⁷⁹⁽⁴²⁾ „a lakások érezhető hiánya miatt” kétemeletes házat épített a földszintes helyett. A Baubank, még a bécsi bankkatasztrófa előtt, 1873-ban⁸⁰⁽⁴³⁾ a pénzügyminisztériumhoz intézett felterjesztésében a lakáshiányt tartotta a város fejlődésében legfőbb akadállynak, valamint a meglévő drágaságot, amely „elriasztja a letelepülőket, a vállalkozó érdeket távol tartja”. Az építkezések hiányának legfőbb okát a magas házbéradóban látták 1873-ban és 1914-ben is. Ez utóbbi miatt – írta a Polgári Egyesülés a belügyminisztériumhoz⁸¹⁽⁴⁴⁾ – a lakosság „mindenbe inkább helyezi el tőkéjét, mintsem az építkezésekbe”, mert csak „a közpénztár húzza a hasznot”. A közterhek miatt az építkezésekbe befektetett tőke még kamatait sem hozza meg, mert az adó a „nyershozadéknak” majdnem 40%-a. Az építetőknek, hogy a pénze után a szokásos kamatjövedelmet megkapja, a lakbért olyan nagy összegben kellene megállapítania, amelyet a „bérlők szegény rétege”, a tisztviselők, munkások, kiskereskedők megfizetni nem tudnának. Az üzlethelyiséggel egybekötött bérházépítés sem volt vonzó, mert a kereskedelem és ipar visszafejlődött. Súlyosbította a lakáshiányt az is, hogy közintézményeket, üzemeket lakóépületben helyeztek el (pl. a Jakoby-gyárat, a Sempronia Szivarkahüvelygyárat stb.). Továbbá a katonai garnizon jellegű városban a katonatisztek családjukkal polgári házakban laktak. A lakások korszerűségéről is elmarasztalóan nyilatkoztak a „Polgári Egyesülés” vezetői. A városban nincs egyetlen modern épület, amely más városok akkori igényének megfelelné. Nincs egyetlen lakóház, amelyben központi fűtés, melegvízszolgáltatás vagy személyszállító lift lenne és nincs egyetlen középület, amelyben bérlakásokat adnának ki. A minisztérium által jóváhagyott szabályrendelet ellenére 217 pincelakás van a városban. A Vasárugyár és Szőnyeggyár munkáslakásaitól eltekintve a munkások részére lakásépítés nem volt. A munkások a Szent György, Új, Kolostor, Szentlélek és Kis utca nyomorúságos odúiban laknak. Hasonlóan fogalmazott a szociáldemokrata Berczeller, miszerint a város közepén és a perifériákon emberek laknak olyan lakásokban, amelyekhez hasonlóan a külföldi modern ember az állatot sem helyezné el.⁸²⁽⁴⁵⁾ De mit lehet a lakáskérdés megoldásában olyan városi képviselőtől várni, amelyben 115 háztulajdonossal szemben 29 lakó áll? – tette fel a kérdést. A háziuraknak az új ház építése nem áll érdekében, ²²⁹inkább a házbér magas szinten tartása.⁸³⁽⁴⁶⁾ Berczeller szerint a belváros „az egész vagy félig rombadőlt házaknak csúfos köhalmaza”. Ezek helyére szép építőtelekként ajánlotta a Szent György utca páros és az Új utca páratlan oldalát. Viszont dr. Schwarz Sándor ügyvéd a belvárost úgy tekintette, mint amely „a történelmi fejlődés folyamányaként alakult ki”,⁸⁴⁽⁴⁷⁾ amelyet meg kell óvni és a modern városrészt másutt kell felépíteni. A népesség és a házak (lakások) növekedéséből megállapíthatjuk, hogy az építkezések száma főképpen a század elejétől a minimális lélekszám-szaporulattal támadt igényt sem elégítette ki. A polgárság a felhalmozott tőkéjét csak csekély mértékben fordította építkezésekre.

8. Kérdezheti az olvasó, hogy Sopronban a népesség és a házak számának növekedésében a századfordulón bekövetkezett visszaesés, pangás helyi jelenség volt-e vagy sem? Hogy a kérdésre válaszolhassunk, összevetjük Sopron és több hasonló típusú (jogállású) és népességű dunántúli város fejlődését, mégpedig a két szomszéd város, Győr és Szombathely, valamint a távolabb fekvő Székesfehérvár és Pécs 1857–1910 között összeírt népességi adatait, továbbá az 1891. és az 1910. évben kimutatott házak és lakások számát. Részben utalunk gazdasági és társadalmi viszonyaikra is. Az öt város közül négy – Szombathely kivételével – ún. törvényhatósági joggal felruházott (szabad királyi) város volt, egyúttal a legjelentősebb dunántúli település. A népesség, házak (lakások) számadatait 6. és 7. sz. táblázatunk tartalmazza.⁸⁵⁽⁴⁸⁾ Győrhöz 1904-ben hozzácsatolták Győrsziget és Rétfalupataház községet 5484, ill. 3060 lakossal. A történelmi irodalom Győr és a két falu népességét együtt számítja visszamenőleg az 1910 előtti időre is, tekintve,⁸⁶⁽⁴⁹⁾ hogy egymás mellett szoros területi és gazdasági kapcsolatban fejlődtek, több jelentős üzem és gyár is a két faluban létesült. Táblázatunkban zárójel közt a falvak népességszáma nélkül is közöljük a tízévenkénti népszámlálások adatait. Szombathelyhez pedig 1885-ben hozzácsatolták Óperint és

Szentmárton községet 1453, ill. 952 lakossal.

Az ország húsz legnépesebb városának rangsorában⁸⁷⁽⁵⁰⁾ Sopron 1857-ben és 1890-ben a 20., 1900-ban a 19., viszont 1910-ben már nem szerepel. Győr, a két falu (Győrsziget és Rétfalupataház) népessége nélkül 1910-ben még nem tartozott az ország húsz legnépesebb városa sorába, viszont azokéval együtt 1869 és 1880-ban 15., 1890-ben 19., 1900-ban 16. és 1910-ben 17. Szombathely korszakunkban még nem került be a húsz legnépesebb város közé. Székesfehérvár 1869-ben 18., 1880-ban 17., majd 1910-ben a 20. volt. Pécs 1857-ben még nem szerepel a rangsorban, viszont 1869-ben 16., 1880-ban 15., 1890-ben és 1900-ban 12., 1910-ben 14.

Az öt város közül népességszámban 1857-ben Sopron állt az élen; ötven év múlva, 1910-ben csupán Szombathely városát haladta meg. Valójában a két város lakossága azonosnak vehető, ha a 31 957 soproni lakosból leszámítjuk a külföldieket,⁸⁸⁽⁵¹⁾ főképpen az ausztriai születésű 1990 főt, amely a lakosság 6,6%-a volt. Sopront, a külföldiek számában csak Pozsony haladta meg, lakosságának 9,2%-ával.

2306. táblázat

Sopron és néhány dunántúli város polgári népessége

	1857	1869	1880	1891	1900	1910	A katonaság száma 1910-ben
Sopron	18 898	21 108	23 24	27 213	30 628	31 597	2335
Győr	17 834	26 225	27 574	30 021	36 308	42 589	1711
		(20 035)	(20 981)	(22 795)	(27 758)		
Szombathely	5 853	9 666	13 225	16 133	23 309	29 500	1447
				(13 728)			
Székesfehérvár	18 399	22 683	25 612	27 548	30 451	34 828	1797
Pécs	17 447	23 863	28 702	34 067	42 252	47 844	1978

A polgári népesség növekedése

	1857–1869	%	1869–1880	%	1880–1891	%	1891–1900	%	1900–1910	%	1857–1910
Sopron	2210	12	2114	10	3991	17	3415	11	965	3	12 699
Győr	8391	47	1349	5	2447	8	6287	21	6281	17	24 755
Szombathely	3813	65	3559	37	2908	22	7176	44	6191	27	23 647
Székesfehérvár	4284	23	2929	13	1936	7	2864	11	4377	14	16 429
Pécs	6416	37	4839	20	5365	19	8185	24	5592	13	30 397

1857–1869	%	1869–1880	%	1880–1891	%	1891–1900	%	1900–1910	%	1857–1910

6. számú táblázatunkból kitűnik, hogy 1857–1869 között Sopron népessége csupán 12%-kal emelkedett, viszont Győrre 47%-kal (a faluk nélkül 12%), Szombathelyre 65%-kal, Székesfehérvárré 23%-kal, Pécsre 37%-kal. Ezek a városok – Sopron kivételével – a hatvanas években országos vasúti csomópontokká váltak, ami elsősorban a kereskedelmi életben érezte jótékony hatását. Viszont a következő két évtizedben (1870 és 1890 között) Budapest lett a gazdasági élet központja. Ott összpontosult a sertés- és a gabonakereskedelem, és ez negatív hatást gyakorolt a vidéki városok népességének számbeli emelkedésére, különösen Győrre. Sopron népessége a két évtizedben 28,9%-kal nőtt, Győrre 14,7%-kal (a falvakkal együtt!). Főképpen 1880 és 1890 között lassult le a népesség számbeli fejlődésének üteme (az 1857–1869 közötti évtizedhez viszonyítva), így Győrött 8,8%, Szombathelyen 3,8% (a két említett falunak 1885-ben való hozzácsatolásával 22%), Székesfehérvárré 7,5%, Pécsre 19%, Soproné pedig 17% volt. Az 1880-as évek tehát egyértelműen Sopronnak kedveztek. Az 1891. évi népszámlálás adatai még arról tanúskodnak, hogy – az előretörő Pécs kivételével – a másik négy város fejlődésében együttthaladt, egyik a másikkal szemben nem volt még behozhatatlan hátrányban. Ahogy [231](#)már fentebb említettük, Sopron a sertéskereskedelemben hegemóniáját már az 1880-as évek elején elvesztette, majd az 1890-es évektől a gabona- és borkereskedelme szintén válságba került. Hozzájárult mindehhez az 1901. évi bankbukás is. Népessége 1890 és 1900 között még 11%-kal emelkedett, 1900 után csak 3%-kal. Megtört 1900 után a többi négy város népesség fejlődési üteme is, de nem olyan mértékben, mint Sopronban, ahogy azt láthatjuk 6. számú táblázatunkban.[89\(52\)](#) Ezúttal Székesfehérvár volt a kivétel. Ami a házak számbeli növekedését illeti, 1891 és 1910 között Győr állt az élen 79%-os fejlődéssel. Ez azt jelentette, hogy 1891 és 1910 között 1492 ház épült, Sopronban, ugyanakkor 549 ház, azaz 44%-os az emelkedés, Székesfehérvárré 1082 ház, azaz 45%, Pécsre 2081 ház, azaz 57%, Szombathelyre 1031 ház, azaz 99%-os a növekedés. Ha a két évtized építkezéseit külön-külön vizsgáljuk, Győrött a növekedés 55% (ill. a falvakéval együtt 17,5%), Sopronban 38, ill. 4,8, Pécsre 27, ill. 24, Székesfehérvárré 9,8, ill. 32,8, Szombathely 64, ill. 21%. A fejlődés Pécsre kiegyensúlyozott, ezt láttuk a népesség számbeli növekedésében is, Győrött és Szombathelyen 1900 után visszaesett, Székesfehérvárré lendületes, Sopronban tragikus. Mégis az épületek magasságának méreteiben, ami a város egyik jellemzője, Sopron a magyar városok sorában nemcsak 1871-ben, amikor negyedik volt, hanem 1910-ben is az élen állt.[90\(53\)](#)

7. táblázat

A házak és lakások száma 1891–1910 között

	Népesség		Házak		Lakások		Egy házra		Egy lakásra			
	1891	1910	1891	1910	1891	1910	lakás lakos	lakás lakos	lakos	lakos		
Sopron	27 313	31 597	1332	1926	4403	7 038	3,3	20,4	3,6	22,2	6,1	4,3
Győr	30 021	42 589	1835	3287	3866	9 721	2,1	16,3	2,9	22,8	7,7	4,3
Székesfehérvár												

Népesség		Házak		Lakások		Egy házra		Egy lakásra			
								jutott			
						lakás	lakos	lakás	lakos		
1891	1910	1891	1910	1891	1910	1891	1910	1891	1910		
27 548	34 828	2385	3467	5585	8 538	2,3	11,5	2,5	25,1	4,9	4,0
Pécs											
34 067	47 844	3621	5702	7960	13 788	2,2	9,4	2,4	28,8	4,2	3,4
Szombathely											
		1037	2068								

A lakóházak százalékos megoszlása magasság szerint 1910-ben

	fsz-es	I	II	III
			emeletes	
Sopron	67,5	25,2	7,0	0,3
Győr	81,9	15,8	2,2	0,1
Székesfehérvár	94,2	5,1	0,7	-
Pécs	87,1	12,2	0,6	0,1

[232](#) Mindez semmit sem változtat azon, hogy Sopron népessége és azzal szorosan együtt alakuló házai (lakásai) számának növekedése a pangás állapotába jutott.

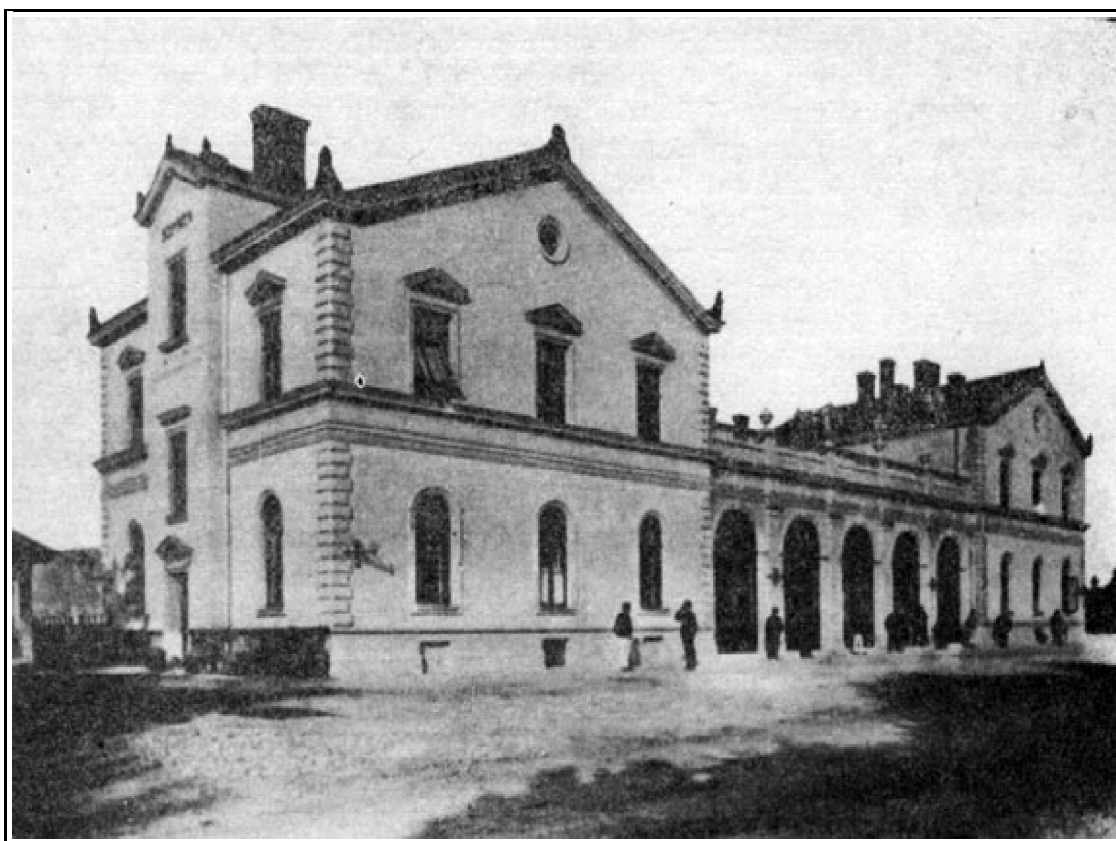
A kapitalista kori városias fejlődésnek – az iparosodásnak – útjelzője nemcsak a népesség és a házak számának növekedése, hanem több más tényező is, például az őstermelésben dolgozók számának változása. Sopronban a kereső őstermelők száma 1900-ban 2310 és 1910-ben 2226, Győrött 728, ill. 912 (Győrsziget és Rétfalupatahöz hozzácsatolása után). Szombathelyen alig változott (404, ill. 420, semmiképpen sem számottevő), Pécsen viszont 1484 főről 1714 főre emelkedett. A törvényhatósági joggal felruházott városok közül az őstermelésben foglalkozók száma a 10%-ot csupán Baján és Sopronban haladta meg.[91\(54\)](#) Igaz, hogy Sopron és Pécs ősidők óta híres szőlővidék és éppen a borkereskedelem volt az alapja a jelentős mennyiségű tőkefelhalmozásnak. Egyébként a 400–500 öles szőlőterület a tisztviselők és munkások keresetének kiegészítésül szolgált.[92\(55\)](#) Győrött az őstermelésben 1869-ben 799 kereső volt, 1890-ben 477, a csökkenés 322 fő. Győr munkásosztálya a századfordulón tehát elsősorban a környék szegény parasztjaiból verbuválódott.[93\(56\)](#) Sopronban ugyanakkor az üzemek a helyi felesleges munkaerőt sem tudták foglalkoztatni. Már 1900-ban 4429 fő soproni illetőségű, a lakosságnak 14%-a, Ausztriában kereste kenyerét.[94\(57\)](#) A tengerentúli kivándorlás ugyanakkor jelentéktelen.[95\(58\)](#) Egyúttal Sopron sokat veszített vonzóerejéből is; 1880-tól 1890-ig még 2654 lélek volt a bevándorlási többlete, az 1900-at megelőző évtizedben csak 1540.[96\(59\)](#)

Sopron városias fejlődésében 1891 után bekövetkezett törést az iparban foglalkoztatottak száma[97\(60\)](#) is tükrözi. Sopronban az ipari kereső népesség 1891-ben 3750 fő, Győrött 3698, Pécsen 5588, Szombathelyen 2707; viszont 1910-ben Sopronban 4534, Győrött 9964, Pécsen 8668, Szombathelyen

5393. Húsz év múltán Sopron a rangsorban az első helyről az utolsóra esett vissza. Az iparban foglalkoztatottak száma a népesség számához képest Sopronban 1891-ben 33%, 1900-ban 24%, 1910-ben 27%; Pécsen 37%, 30% és 36%, a legjelentősebb Győrött 37%, 38%, 45%. Egyértelmű, hogy Sopron ipari jellegében, a többi városhoz viszonyítva lemaradt, annak ellenére, hogy a keresők abszolút száma 836 fővel nőtt. Sopron ipari-tőkés jellegű városias fejlődését, rangsorát 1910-ben a magyarországi városok sorában még közelebről meghatározhatjuk, ha hazánk ötezernél több lakosságú településeinek a bányászat-, az ipar-, a kereskedelem- és a közlekedésben kereső népesség számát összevetjük:⁹⁸⁽⁶¹⁾ ez Budapesten 63,7% (313 800 fő), Győrött 59% (12 676 fő), Pécsen 53,7% (12 882 fő), Szombathelyen 56,2% (7811 fő), Székesfehérváron 44,4% (7295 fő) és Sopronban 42,8% (7070 fő). Az ország 27 törvényhatósági jogú városa közül Győr a harmadik, Fiume (65%) és Budapest (63%) után; ugyanakkor Sopron a huszadik. A huszadik rangsorszám azonban 1910-ben nem olyan szembetűnő ²³³Sopron–Győr–Pécs viszonylatában sem, ha a tőkés városias fejlődés lényegéhez tartozó jelentősebb ipari vállalatokat és alkalmazottak számát mutatjuk ki.⁹⁹⁽⁶²⁾

	A vállalatok és alkalmazottaik száma		100-nál kevesebb munkást	100–200	200–300 közötti	300–500	500 feletti
	foglalkoztató üzemek száma						
Sopron	40	2571	33	3	3	1	–
Győr	46	5989	34	3	6	1	2
Székesfehérvár	19	1514	15	2	–	1	1
Szombathely	25	2445	19	3	–	1	2
Pécs	43	5124	34	5	2	1	2

(Brennbergbánya munkásainak száma nem szerepel táblázatunkban: 636 fő).

20. GYSEV indóháza (a II. világháborúban elpusztult)

A száz alkalmazottnál kevesebbet foglalkoztató ún. kisüzemek száma Sopronban, Győrött és Pécsen közel megegyezett. Megközelítőleg azonos az alkalmazottak száma is. Sopronban 1022, Győrött 1194, Pécsen 1295, Székesfehérváron 415, Szombathelyen 655. Hasonlóan a száz alkalmazottnál többet foglalkoztató vállalatok száma Győrött 12, Pécsen 10, Sopronban 7, ill. 8. A [234](#)győri és a pécsi vállalatok alkalmazottainak száma csupán azért múlta felül a sopronit, mert két-két olyan üzemmel rendelkezett, amelynek ötszázon felüli alkalmazottja volt. Győrött egyedül a Waggon és Gépgyár RT-ben (alap. 1897) 1900 alkalmazott dolgozott. Pécsen a Szénbánya RT-nek 1370 és a réz- és lakatosárugyárnak is 540 munkása volt, Székesfehérváron pedig a Déli Vasúti RT. alkalmazott 530 főt, viszont Sopronban ötszáznál kevesebb számú alkalmazottal alakultak gyárak: a Vasárugyár (370), az Acélöntöde (205), a Szőnyeg- és Bútorszövetgyár (260). A századfordulón a nagy üzemek létesítésében Győrött, Pécsen és Sopronban is az idegen tőkének meghatározó szerepe volt. A soproni kereskedőtőke is ipari-banktőkévé vált, erre ösztönözte a város közvetítő kereskedelmi jellegének megszűnése is. Csakhogy az nem Sopronban létesített gyárakat, hanem a város környékén, ugyancsak közös vállalkozásban a külföldi tőkével. Így Sopron megye öt cukorgyárának fő részvényesei a soproni kereskedők voltak. A nagycenki cukorgyárnak 2,6 millió részvénytőkéje volt, a brennbergi kőszénbányának 2,4 millió [100\(63\)](#) stb. A városkörnyék nagyipari jellegét tanúsítja a biztosítási, ipari és kereskedelmi részvénytársaságok Sopronban elhelyezett összítőkéje is. [101\(64\)](#) Ez utóbbit illetően az országban Győr a negyedik, ahol 9 intézményben 10,1 millió korona részvénytőke volt, Sopron ugyancsak 9 intézményében 7,1 millióval a nyolcadik, megelőzve Pécsen (6 intézmény 3,8 millióval), Szombathelyt (4 int. 3,5 millióval), Székesfehérvárt (2 int. négyszázezer koronával). A

környéken alakultak gyárak, mert Sopron természeti adottságokban (nyersanyagokban, vízben) szegény volt. Ezért a századfordulón mintegy 25 külföldi vállalkozó próbálkozott sikertelenül Sopronban gyár- vagy üzem létesítésével.¹⁰²⁽⁶⁵⁾

A soproniak gyáralapítási kedvét szegte Flandorfferék récényi bányavállalkozásának sikertelensége, Lenckék vegyi gyárának csődje, az 1857. és 1873. évi bankbukás, amely közvetlenül érte a soproniakat, valamint 1901-ben az Építőbank összeomlása a bécsi tőzsdejátékok miatt. Ez utóbbi a közép réteg pénzét csökkentette. Féltek a soproni polgárok az ipari üzemek létesítésével együttjáró munkásmegmozdulásoktól is. A II. Internacionálé célkitűzéseit a külföldön dolgozó munkások magukévá tették és a helyi dolgozókat ideológiailag felfegyverezték és mozgósították. Sopronban már 1890-ben megünnepelték május elsejét.

A soproni kereskedelmi tőke „lecsapolásának” – a gyér számú vállalkozás mellett – egyik formája a földbirtokvásárlás¹⁰³⁽⁶⁶⁾ volt, a másik a jól kamatozó, kevés kockázattal járó részvények vásárlása, mint pl. a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank értékpapírai. Nem kétséges, hogy a kereskedelmi tőke révén keletkezett helyi ipari létesítmények a városias fejlődés egyik legfőbb elősegítői voltak, a környéken élő népességre gyakoroltak vonzóerőt és meggyorsították az építkezést. Buzás Lajos megállapítása szerint az olyan városban, ahol a kereskedelmi tőke nem megy át az iparba, a lakosság száma igen lassan növekszik és a városi fejlődés lelassul vagy megtorpan.¹⁰⁴⁽⁶⁷⁾ Megállapítása illik ²³⁵Sopronra is, mert a városias fejlődés megtorpanását mindenekelőtt a kereskedelem válsága okozta, amelyet egyrészt az osztrák kormány politikája eredményezett, másrészt a négy vetélytárs város vasúti csomóponttá válásával az áruforgalmat magához ragadta. A századfordulón még Győr sem elsősorban az iparosodásnak köszönhető népességének növekedését. Győr iparosodásának előnye nem annyira Sopron lemaradását jelezte még, hanem a magyar ipar fejletlenségét. A fejlődésben a kereskedelem elsődlegességét tanúsítja, kölcsönhatásban a közlekedéssel és az iparral, hogy a század első évtizedében, amikor a másik négy városban visszaesett a kereskedelem, egyidőben lelassult népességük növekedése is. A városok iparának és kereskedelmének általános válságára utal az is, hogy az egy főre eső üzleti-kereskedelmi jövedelem¹⁰⁵⁽⁶⁸⁾ a sopronit a többi városban sem haladta meg. Győrött 603 korona, Sopronban 596 és Pécsen 497 korona (Szombathely és Székesfehérvár adatait nem ismerjük). Az iparból és kereskedeleméből származó jövedelem együttes kimutatása azonban elrejteti a kereskedelmi életben bekövetkezett visszaesést. Ha a III. osztályú kereseti jövedelem megoszlását önmagában vizsgáljuk, már más eredményre jutunk. Sopronban a kereskedők egy főre jutó jövedelme koronában így alakult: 1858-ban 740, 1886-ban 1252 és 1911-ben 896 korona.¹⁰⁶⁽⁶⁹⁾ Az 1886 óta bekövetkezett visszaesést igazában akkor érzékelhetjük, ha figyelembe vesszük a 30–35%-os inflációt, az élelmiszerek fokozatos drágulását. Egyértelmű, hogy a XX. század elején, a különböző tényezők összehatásának eredményeként Sopron a városias fejlődésben megrekedt.

21. Felsőbb leányiskola (ma: Postaforgalmi szakközépiskola, Május 1. tér 32.)

1985. XXXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

236 HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

1985. XXXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Sarkady Sándor: Szarka Árpád 70 éves

Sarkady Sándor: Szarka Árpád 70 éves

1985. március 31-ének kora délutánján a Sopron–Fertőrákos közötti buszjárat szokatlanul zsúfolt kocsival indult útnak a Volán-pályaudvarról. A bérletesek eleinte kirándulócsoportra gyanakodtak, de csalatkoztak, mert leszálló nemhogy Kőhidán, de még a barlangszínházzá varázsolt kőfejtőnél sem igen akadt. A busz csak a fertőrákosi Társadalmi Szervek Háza előtt ürült ki. A leszállók sokasága az épület dísztermébe igyekezett bejutni, ami ugyancsak nem volt könnyű dolog, mert odabent már a helybeliek népes tábora várakozott.

Az általános tolongásban mégis mindenki utat nyitott egy alacsony, vastagkeretes szemüvegű, keleties arcmetszésű férfinak, aki jellegzetes, bicegő járásával a képekkel teleaggatott terem tenyérnyi, szabadon hagyott középpontja felé igyekezett.

A szemüveges férfi Szarka Árpád volt, Sopron népszerű festője, akinek képeiből Fertőrákoson – a község felszabadulásának 40. évfordulóján – ünnepi kiállítást rendeztek. A művész pályafutását Kovács Andrásné, a Soproni tanács művelődésügyi osztályának vezetőhelyettese méltatta. Körben a falakról – a négy évszak teljességében – a derűs pannon táj: Sopron, Kőszeg és Keszthely vidéke villózott. Az ünnepi hangulatot bensőségesen meghitté tette, hogy a véletlenül éppen Árpád-napra eső megnyitón – a virággal kedveskedő kisiskolások gyűrűjében – a barátok és tisztelők szájáról vegyesen repkedtek az elismerés és a névnapi jókívánság szavai. (A legtöbben talán nem is tudták, hogy Szarka Árpádnak ezen a napon még más, nagyobb ünnepe is van: 70. születésnapja küszöbén áll, s éppen félszázada annak, hogy képeivel először lépett a nagyközönség elé...)

Szarka Árpád, bár rábaközi szülők gyermeke, egy román dunai kikötővárosban, Brailán látta meg a napvilágot 1915. május 1-én. Ennek az a története, hogy édesapja, Szarka Gyula, a bajai képzőben végzett lelkes, fiatal tanító, missziós feladatra vállalkozott: élve egy hajdani államközi szerződés adta lehetőséggel, Romániába költözött, hogy az ott élő magyar szórványközösségek gyermekei részére iskolákat szervezzen. A küldetés balul ütött ki. 1916-ban Románia hadba lépett a Monarchia ellen, s a magyar tanító szolgálatait hamarosan börtönnel, majd internálótáborral honorálták, a családot pedig kiutasították Romániából. Az eltartó nélkül maradt család átmenetileg Pesten húzta meg magát, majd 1919-ben – az apa kiszabadulása után – Sopronba költözött.

Így került Szarka Árpád négyéves gyermekként városunkba. A brailai születésű kisfiút ötven évvel később Becht Rezső, egy kiállítási megnyitón mondott beszédében, Sopron fogadott fiának nevezte. Joggal, mert Szarka – nemcsak soproni neveltetése, de évtizedeken át eltökélt hűséggel végzett művészi és tanári munkája révén is – szinte egygyé forrt ezzel a várossal.

Az elemi iskolát édesapja keze alatt végezte el, majd az első négy osztály után egy igazi „rajzos középiskolába”, a hajdani reálba került, ahol két kiváló művésztanár, Janesitz Henrik és Horváth József vigyázó szeme előtt tanulta a „rajzoló geometriát és a szabadkézi rajzot”.

Tehetségére főként Horváth tanár úr figyelt fel, a reál szeretett „Hosszi”-ja, aki akkoriban már országos nevű festő volt. Egy jó komponáló készségről árulkodó, a figurákat mozgásban ábrázoló szüreti képe láttán, Horváth a tehetséges kisdíákot – mekkora kitüntetés volt az! – meghívta rendkívüli délutáni rajzóráira is.

237 Szarka itt alapozta meg rajztudását a többi kiváló Horváth-tanítvány – Sebestény (Sebesta) Ferenc, Ákos (Jäger) Ernő, Richly Emil, Reinecker János és Varga László – társaságában; itt kötelezte el magát tizenhat éves fejjel a művészivátság iránt, de itt szívta magába, életre szólóan, – első mestere hatására – a tanári hivatás tiszteletét is.

1933-ban érettségizett, s 1938-ban Rudnay Gyula osztályán végezte el a Képzőművészeti Főiskolát. Még főiskolai hallgató volt, amikor 1935-ben – éppen ötven évvel ezelőtt – először mutatkozott be képeivel a Soproni Képzőművészeti Kör tárlatán.

Az ígéretesen induló fiatalembert nehéz buktatókkal várta a sors és a történelem. Friss diplomájával elhelyezkedni nem tudott; kinevezés helyett 1939 februárjában katonai behívót kapott. Két évet szolgált

mint tüzér előbb a soproni, azt követően pedig egy szolvyvai határvadász útegnél, az akkor visszatért Kárpátalján. 1940 novemberében leszerelt, de mire igazán örülni tudott volna a szabadságának, újra egy „rendkívüli fegyvergyakorlaton” találta magát. Ebből a fegyvergyakorlatból már frontszolgálat lett. 1941 nyarán csapatteste az elsők között lépi át északon a határt és súlyos harcok közben egészen Sztanyiszlávig nyomul előre Ukrajnában ...

Ekkor azonban még úgy látszott, nem hagyja el a jó szerencse. A tartalékosokat leszerelték, s Szarka nemcsak hogy hazatérhetett Sopronba, de katedrához is jutott: elnyerte a bencés gimnázium megüresedett rajztanári állását.

Itthon boldogan adja át magát kettős hivatása örömeinek: délelőttönként lelkiismeretes, ügybuzgó tanár, a délutánok óráiban felszabadult, önfeledt festő. Csakhamar rendszeres és sikeres kiállítója lesz a városi tárlatoknak.

Kurta boldogság az osztályrésze. Hiába festi vallomások (szelíden tiltakozó?) vásznain a pannon táj *békés* szépségét, az ég csak a festményeken felhőtlen, a való világban irgalmatlan háború pusztít. S a fények és a színek álmvilágából Szarkát ismét a frontra küldi – az első vonalba – a hatalom értelmetlen parancsszava. 1944 tavaszán az első hadsereg egyik tüzérosztályában van a Prut folyó mentén. Novemberben esik román fogságba. Előbb a brassóferdői, később egy szovjetunióbeli hadifogolytáborban raboskodik. Négyévi megpróbáltatás után, 1948 májusában hadirokkantként tér haza ...

Kálváriája ezzel még nem ér véget. Rosszul forrott lábtörése miatt négyszer fektetik műtőasztalra, miközben nemcsak a villogó szikékkal kell farkasszemet néznie, hanem azzal a fenyegetettséggel is, hogy a bencés gimnázium államosítása nyomán el fogják helyezni a városból. Szarka azonban megmutatja, hogy fájós lábbal is meg lehet állni a balsors forgószélben. Visszautasítja a Körmenden felajánlott gimnáziumi állást; helyette az Orsolya téri Általános Iskolát választja. Így Sopronban maradhat,

Tizenöt hosszú év után – túl az ötvenen – jut csak révbé a hányatott sorsú ember élete. 1962-ben családot alapít, s 1963-ban kinevezik a Széchenyi István Gimnázium tanárává. Ott taníthat, ahonnan maga is indult, az őt felnevelő híres iskola – a hajdani reál – falai között. Innen vonul nyugdíjba mint városszerte ismert, közmegebecsülésnek örvendő művésztanár, 1977-ben.

A hadifogságból hazatért férfi, akinek művészpályáját az indulás ígéretes éveiben törte ketté a háború, huszonöt éven át küzdött festészete létjogosultságának elfogadtatásért. Harca nehéz harc volt, mert Szarka – indulása óta – a természetelvű festészet híve volt és maradt, s meggyőződésétől sem a modern irányzatok, sem a változó kordivat nem tudta sem eltéríteni, sem elcsábítani. A pályatársak és a hivatalos művészetpolitika ügyeletes ítései gyakran sütötték rá a maradiság bélyegét, ő azonban – takarva sebeit haladt tovább a maga választotta úton. (Közben példaadó tisztességgel tanított, időrabló szakköröket vezetett, színpadi díszleteket és jelmezeket tervezett, s a bajok fölé emelő humorával újságrajzolók karikatúristaként is dolgozott.)

238A tehetség és a szorgalom előbb-utóbb meghozza a maga gyümölcsét. A művészeti élet perifériájára szorított, de állhatatosan dolgozó Szarka Árpád szövetségi, sőt Alap-tagsági bizonyítvány nélkül érte el, hogy 1972-ben, közeledve a hatvanhoz, megrendezhette élete első önálló kiállítását! Három évvel később pedig, a felszabadulás 30. évfordulóján megnyílt jubileumi tárlaton, már ő is ott szerepelt képeivel a soproni festők élcsapatában. Nem kis siker volt, hiszen ezen az ünnepi kiállításon – a rendező bizottság meghívása alapján – mindössze tíz művész vehetett részt a városból.

A korábbi években jó szót, ha kapott, azt többnyire íróbarátaitól kapta. „Konzervativizmusáról” Becht Rezső azt írta: „Ez a fogalom magába zárja a konzerválás, a tartósítás, a maradandóság fogalmát is.”¹⁽⁷⁰⁾ A festészetben is jártas Szabó Jenő pedig így tisztelgett virtuóz technikája előtt: képeinek „üde frissesége mögött hiába keresem a művész küzdelmét eszközeivel, anyagával, témájával, azt ő megtartotta magának, nézőjének csak az eredményt nyújtja”.²⁽⁷¹⁾

Az 1975-ös jubileumi tárlaton vált nyilvánvalóvá a szakmabeliek körében is, hogy a városban mindig is népszerű Szarka Árpád java képei kiállják a versenyt akár a legjobbakéival is. Sokat kárhoztatott hagyományos technikáján egyre meggyőzőbben ragyogott át a tudás tisztessége, tájképeinek fény-árnyjátékán pedig a maga útjára talált művész érett derűje csillogott.

Az azóta eltelt másfél évtized alatt Szarka egész sor önálló kiállítással bizonyította, hogy az 1972-es „átörés” nem véletlen siker volt, hanem egy tartós felívelés első állomása. 1972-ben Tokajban, 1974-ben Sopronban és Győrött, 1976-ban Fertőszentmiklóson és Kapuvárott, 1979-ben Fertődön, 1980-ban Hegykőn és Rőjtökmuzsajon mutatkozott be lírai hangulatú képeivel, újra és újra bizonyítva Mende Gusztáv igazát: „Szív és szeretet kell ahhoz, hogy a tájék visszaadásában szív és szeretet tükröződjék.”³⁽⁷²⁾

Szarka szívós munkával és eltökélt következetességgel vívta meg egyénisége szabadságharcát. Első mesterét, Horváth Józsefet, bármennyire csodálta és szerette, nem kívánta követni. Horváth festői világát annyira egyedülének és megismételhetetlennek tudta, hogy úgy érezte, arra nem lehet keresnivalója. Főiskolai tanára, Rudnay súlyos, drámai látásmódja is idegen maradt tőle. Szarka, a megszenvedett derű festő-lírikusa végül is – saját bevallása szerint – „a pannon táj megejtően varázsos szépségében” találta meg festői világát, s „a derűs, halk, színvariációkkal kedveskedő tiszta technikában” az önkifejezés leginkább szíve szerint való eszközét. – „Engem a látvány ragad meg és kényszerít ábrázolásra. Számomra öröm a festés. Ha ráadásul más is örömét leli képeimben, betöltöttem hivatásomat” – hangzik megejtően szerény ars poeticája. Szarkának, ha fest, mindig fontos a másik ember, a néző is. „Célom – írja egyik önéletrajzi feljegyzésében –: kifejezni azt, amit mások is éreznek, csak kifejezni nem tudják.” S nem lenne ő, ha vallomásához – mintegy ráadáskeppen – nem tenné hozzá: „Szeretett városom arcát szeretném megörökíteni munkáimban úgy, ahogy az az én időmben látszott – és ezt átörökíteni a jövőre ...”

A magamagát kereső Szarka Árpádot hosszú életpályáján sohasem a „nagy festő” hiú ábrándja vezette; mindig csak a művészi alázat tisztessége. Megismerve tehetsége határait, nem azt kutatta, amit *csak ő* tud, hanem azt, amit *ő* is tud.

Így találta meg önmagát.

²³⁹Annyi év után, nyugodt önérettel olvashatja el magának Csanádi Imre sorait, órála is szólnak:

*„Legyek kismester inkább, dolgaértő,
ki ha-mit tesz, tisztességgel csinálja,
mintsem titánok zagyva, pofatépő,
ál-egyekig sötétlő
paródiája.”*

1983-ban Tokajban közös kiállításon adott találkozót magának a Képzőművészeti Főiskola egy hajdani, ötven évvel azelőtt indult évfolyama. Az „Évfolyamtársak Kiállítása” katalógus-bevezetőjében Forgács István többek között ezt írta: „Az itt függő szelíd tájak, falusi házak, virágcsokrok festői frontot járt

katonák voltak egykor, megsebesültek, fogságba estek, kulturális centrumoktól távoli kisvárosokban, reménytelennek látszó körülmények között kezdték újra az életüket. Olyan életszituációk hosszú során át vándoroltak, amelyekben folyton vizsgáznuk kellett emberségből, hazafiságból és a hivatásukhoz való hűségéből.”

Ezzel a nemzedékkal indult, ezen az évfolyamon tanult valaha Szarka Árpád is.

Szeretettel köszöntjük a 70 éves festőt, Sopron fogadott fiát, aki küzdelmes élete során a három alapozó tárgyból – emberségből, magyarságból és hivatásszeretéből – mindig jelesre vizsgázott,

1985. XXXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Mollay Károly: Sopron zenéje a 16–18. században (Széjlegyzetek Bárdos Kornél könyvéhez)

Mollay Károly: Sopron zenéje a 16–18. században (Széjlegyzetek Bárdos Kornél könyvéhez)

1. 1984 decemberében az Akadémiai Kiadónál jelent meg Bárdos Kornél fenti című, 650 lapnyi, 19 képpel illusztrált könyve, amely folytatása az MTA Zenetudományi Intézetében készülő, ötkötetes Magyarország zenetörténete megírásához szükséges előzetes várostörténeti kutatásokból eddig már megjelent pécsi, tatai és győri köteteknek (vö. SSz. 1981, 188–189). „Sopron a felszabadulás óta” (Sopron, 1985) című kiadványunk helytörténeti összefoglalásában röviden csak annyit írtam, hogy a könyv valóságos felfedezése Sopron régi zenetörténetének, ideértve Vavrinecz Veronika 229 lapnyi tematikus jegyzékét, amely a jelzett időben Sopronban komponált, előadott, másolt zeneműveket tartalmazza.

A felfedezés érdemét nem csökkentei, hogy a szerző bizonyos soproni előmunkálatokra is támaszkodhatott. Ezzel kapcsolatban Bárdos külön is kiemeli Csatkai Endre és Házi Jenő munkásságát. Kár, hogy az utóbbinak „Soproni polgárcsaládok 1535–1848” című kétkötetes munkáját már nem használhatta fel: ez ugyan 1982-ben jelent meg, de a kiadóinknál szokásos hosszú „átfutási idő” miatt a leadott kéziratban Házi könyvének adatait már nem értékesíthette. Házi és Bárdos könyvének ilyen összehasonlítása azzal a tanulással jár, hogy a két mű helytörténeti szempontból kiegészíti egymást: egyes esetekben Házi Jenő saját korábbi munkáihoz képest nyújt új adatokat, más esetekben Bárdos Kornél pótolja a Házi Jenő könyvében hiányosan szereplő soproni zenészekre vonatkozó ismereteinket. Ez arra figyelmezteti helytörténetírásunkat, hogy a Bárdoséhoz hasonló aprómunkával Sopron művelődéstörténetének még számos részlete tisztázható.

Bárdos 1500-tól 1830-ig tárgyalja Sopron zenei életét. Az 1500-as esztendő szükség szülte önkényes kezdete a bécsi békét (1606) megelőző korszaknak, amely tulajdonképpen bevezetését jelenti az evangélikusok vallásszabadságának megerősítésével, ill. a jezsuiták letelepedésével (1636) fellendülő kulturális versenynek az evangélikus és a katolikus egyház között. Az 1830-as esztendő pedig a Zeneegyesület megalapításával (1829), ill. az alapító Kurzweil Ferenc polgárjogának elnyerésével Sopron zeneéletének következő új korszakát jelzi.

2. Az egyházi zene első korszaka (1500–1605) „A középkor öröksége” címet viseli. E cím tulajdonképpen „A reformáció térhódítása” címmel is kiegészíthető, hiszen Bárdos szerint is „a bécsi béke után 1606-tól hat évtizedes győzelme következik”. A XVI. század a soproni helytörténetnek – bátran mondhatjuk – a legmozgalmasabb korszaka, amelyben a középkor és az újkor ütközik össze. Feltárása azért is jelent

nehézséget, mert a soproni középkor viszonylag nem szegényes forrásanyagához képest hirtelen megnő a feldolgozandó források száma, faja és minősége. Bárdos Kornél, aki szorgalmasan tanulmányozta nemcsak az irodalmat, hanem a városi, megyei, püspöki a különböző egyházi és országos (Országos Levéltár, Hadilevéltár) levéltárakat, sőt a külföldieket (Bécs, Graz, Kismarton) is, itt annyiban teremtett rendet, hogy a korszakot hármasságban (1500–1564; 1565–1583; 1584–1605) jellemezte, összeállította a katolikus és az evangélikus orgonisták, iskolamesterek és kántorok, kórusok és toronyzenészek működését, valamint az egyházi év beosztása szerint azokat az ünnepeket, ill. szertartásokat, amelyek az egyházi zenével voltak kapcsolatosak. Az említett hármasság helytörténeti szempontból is hasznosítható lesz, hiszen a középső szakasz (1565–1583) jelenti a reformáció első sikereit, az utolsó az első katolikus visszahatást a városban. Tanulságos a szerző összefoglalása az egész első korszakról: „A 16. századi zenei életet az összefoglalt szűkszavú adatok inkább csak sejtetik számunkra. Mégis a zenélés tényét igazolják: orgonisták, iskolamesterek, kántorok, toronyzenészek, kórusok folyamatosan működtek a templomokban. Nem kaptunk választ sajnos néhány fontos kérdésre: kik voltak zeneszerzők a felsorolt muzsikusok között, mi volt a kórus repertoárja, kik voltak az énekkar tagjai, és milyen gyakran szerepeltek a kóruson, rendszeresen, avagy csak nagy ünnepeken?” E kérdésekre valószínűleg sohasem kapunk választ, hiszen a középkorban az egyéniség teljesítménye még nem részesült olyan figyelemben, mint éppen a XVI. században kibontakozó reneszánsz óta. Így nem véletlen, hogy e kérdésekre a soproni zenetörténetből is csak a következő korszakokban nyerhetünk kielégítő válaszokat. Az első korszakra vonatkozóan azonban még mindig reménykedhetünk új források felbukkanásában, amelyek újabb részleteket világíthatnak majd meg. Így került elő Házi és Bárdos könyvének elkészülte óta a város által megvásárolt Storno-gyűjteményből – bizonyára a városi levéltárból származó 1579/80. évi Szent Mihály templomi számadás, amely újabb adatokat szolgáltat a plébániai latiniskola működésére, többek között a Bárdos által is említett Rustler Mihályra: „Dem Michael Rustler, gewesten Lateinischen Schuelmaister alhie hab ich sein Lestes quottember gelt vonn Ostern (*ápr. 19*) biss auf Phingsten (*jún. 7*) vnnd daruber sechs wochen (*júl. 19*) Zuegestellt 37 lb. den.” (21. lap).

Az említett első szakasz (1500–1564) lezárásaként említi Bárdos a soproni levéltár 295. sz. kódextörredékét, amely két, Sopronban használt, négyszólamú polifon kórusmű törredékét tartalmazza. Megjegyzés nélkül közli Szigeti Kiliánnak, a középkori soproni hangjegyes kódextörredékek feldolgozójának állítását, hogy e művet a XVI. század második felében jegyezték le (SSz, 1963, 37). Mivel a kódextörredéken található felírás szerint is (vö. még Sopronl. II/6,407) a törredéket az 1525. évi soproni bordézmajegyzék bekötésére használták fel, kétségtelen, hogy a kórusmű az 1525 előtti időkből származik.¹⁽⁷³⁾

2413. A második korszak (1606–1673) „A reformáció zenei térhódítása” címet viseli és az evangélikus egyház, valamint a katolikus plébánia zenéjét tárgyalja. Nem szabad felednünk, hogy erre a korszakra esik az evangélikus német gimnázium, valamint a jezsuiták katolikus gimnáziumának a kiépítése: ezeknek a zenei működését „Az iskolák zenéje” című részben (197–245. lapok) külön tárgyalja a szerző. A második egyházzenei korszak tárgyalása így valamelyest egyoldalú, hiszen a katolikus plébániának latiniskolája is, egyházi zenéje is elorvad (az evangélikus városi tanács négy katolikus templomot ad át az evangélikusoknak), ugyanakkor a jezsuiták Szent János és Szent György templomában újra éled a katolikus egyházi zene. Mégis Bárdos Kornél eljárása indokolt, hiszen „a város legértékesebb ének- és zenekarának az evangélikus egyház és gimnázium együttesét kell tartanunk, amely a 17. században Rauch András vezetése alatt európai nívót ér el” (10. lap). Ez magyarázza, hogy most az evangélikus egyház zenéjének történetét osztja három szakaszra. Az első szakasz (1606–1629) idején folyik az evangélikus egyházi zene kereteinek (templomok, gimnázium) kiépítése, megkezdődik a rendszeres kórus- és hangszerzenés. Zenei

szempontból kiemelendő az 1609-től működő Freidig Jeromos kántor, aki Házi Jenő könyve (5090. sz.) szerint 1617-ben végrendelkezik (tehát nem 1621-ig működik, mint Bárdosnál olvashatjuk); átmeneti utóda, a Kassára távozott Wagner Mátyás, majd végleges utóda, Wigeleb Bálint kántor (–1629), akinek már a zenei hagyatékát is ismerjük: Bárdos 62 zenei művet sorol fel, amelyek a korabeli német és olasz, egyházi és világi zeneirodalom alapos ismeretéről tanúskodnak (közte az utóbb Sopronban működött Rauch Andrásnak és Holzhauser Farkasnak egy-egy műve is).

A második szakasz (1629–1656) Rauch András korszaka. Tulajdonképpen orgonistának fogadják fel az evangélikusok által használt Szent Mihály plébániatemplomba, de hamarosan ő lesz a város zenei életének irányítója. Ő az első ismert soproni zeneszerző, aki mellett képzett kántorok, köztük az említett Holzhauser Farkas, működnek. A korabeli kottatár ugyan nem maradt fenn, de a számadások alapján tudunk Rauch életében beszerzett zeneművekről, ezek előadásáról, új orgonák építéséről. Ekkor már értesülünk a kórus és a zenekar egyes tagjairól, sőt 1635-ben a város ösztöndíjjal segíti Resch (nem Röschen, ez ragozott, nyelvjárásos adat) Erhard Ádám diákot a jénai egyetemre, ahonnan ügyvédként tér vissza Sopronba (Házi i.m. 8841. sz.). Nem ez az egyedüli eset, ahogy más soproni zeneszerzőket is megismerünk, pl. a Házi Jenőnél nem szereplő Schubert Jánost az 1650-es évekből. Rauch Andrásról csak az utóbbi évtizedben „fedezte fel” a kutatás, Bárdosnál találjuk működésének eddigi legalaposabb ismertetését. Ideje volna, hogy Rauch művei megjelenhessenek kritikai kiadásban.

Rauch András halála (1656. máj. 23) után kezdődik a harmadik szakasz (1656–1673): erre esik a magyar evangélikus gimnázium megnyitása 1658-ban, a zenei élet további terebélyesedése Rauch utóda, Psyllius Lukács orgonista vezetésével, még pedig a barokk kor vívmányának, a zenekari, ún. oratorikus passiók nagypénteki előadásának bevezetésével. E szakaszban is megismerünk új soproni zeneszerzőt Kern Tóbiás személyében, akiről Házi Jenő könyve (i.m. 2320. sz.) alapján kiegészíthetjük a Bárdos közölte ismereteinket.

Az egész második korszak (1606–1673) katolikus plébániája egyházi zenéjének elsorvadását már jeleztük: „E második korszakban a városnak teljesen evangélikussá vált tanácsa mint kegyúr csupán a plébániának nyújt némi segítséget. Nem engedélyezi a katolikus elemi iskola működését, így se tanítója, de még kántora sincs a Szentlélek-templomnak. Ilyen körülmények között énekkar és zenekar híján a mintegy 60 éven keresztül természetesen zenéjéről sem beszélhetünk” (86. lap).

4. Ez a helyzet változik meg gyökeresen a harmadik korszakban (1674–1780), amely „Az ellenreformáció zenei vetülete” címet viseli. Az evangélikus egyházi zene történetének első szakaszában (1674–1685) a katolikusok visszakapják korábban elvett templomaikat, az evangélikusok imaházukban és Eggenberg hercegnő Szent György utcai házában tartják istentiszteletüket. Az egész első szakaszban még a [242](#)már említett Psyllius Lukács az orgonistájuk; ismerjük kórusuk fizetett tagjait, 1678-ból liturgiájuk leírását; tudunk a városi toronyzenészek közreműködéséről. A XVI. század óta ismert, most – katolikusoknál is – egyre gyakoribbá válik nem fizetett, nem főhivatású zenészek, énekesek közreműködése, ami a zenei műveltség terjedésére enged következtetni a polgárság között. A második szakaszra (1686–1719) jellemző a Sopronban, Boroszlóban, Wittenbergában tanult Wohlmut János orgonista működése (1720-ig), aki éppen a zenei műveltség terjesztésében fejtett ki nagy tevékenységet. „Buda felszabadulása után a török fokozatos visszaszorításának idején gyakran olvasható a soproni naplóknak, hogy egy-egy város felszabadításának öröme Te Deum tartását írják elő” – írja Bárdos (101. lap), még pedig katolikusoknak és evangélikusoknak egyaránt. Itt érdemes lett volna figyelembe venni Házi Jenőnek „Miként ünnepelte meg Sopron Buda visszafoglalását?” című tanulmányát, (Magyar–zsidó Oklevéltár. Bp., 1977, XVII, 9–18), amelyből az is kiderül, hogy Sopron egy a visszafoglaló hadseregben harcolt soproni huszár révén már egy

nappal a visszafoglalás után, 1686. szept. 3-án értesült a nagy eseményről, hamarabb, mint maga Lipót császár Bécsben.

Wohlmuth idejéből maradt fenn az első diszpozíció egy kilenc regiszteres orgonáról, az ő nevéhez kapcsolja a kutatás az ún. Stark-féle virginálkönyv létrejöttét is.

A harmadik szakasz (1720–1780) a Sopronban és Regensburgban tanult Knogter Dániel orgonista (1720–1750) nevéhez fűződik, aki regensburgi hatásra honosítja meg a kantátaéneklést, kezdi meg az 1714–1764-ig Regensburgban működött Christoph Stolzenberg kantátáinak beszerzését, amelyekből Regensburgban csak 11, Sopronban pedig 114 maradt fenn. Bárdos 1726–1779-ig közt a Stolzenbergtől és másoktól származó és Sopronban előadott kantáták címét, melyeknek szöveggönyve is fennmaradt.

5. A harmadik korszak (1674–1780) katolikus plébániája egyházi zenéjének első szakasza 1674–1727-ig terjed. A katolikusok – mint már említettük – visszakapják korábban elvett templomaikat, újra megnyithatják betiltott elemi iskolájukat, újraalakul a kórus és a zenekar, ha az evangélikusokénál sokkalta szerényebb anyagi lehetőségek között is. Erre jellemző, hogy az iskolamester egy személyben tanító, orgonista, karnagy és kántor is, a Szent Mihály és a Szentlélek templom harangozója és sekrestyése egyúttal zenész vagy énekes a kórusban, sőt tanítóként is működik, a XVIII. században majd karnagy is lesz.²⁽⁷⁴⁾ 1695-től kezdve azonban Széchényi György volt győri püspök, majd esztergomi érsek alapítványából a Szent Mihály templom énekesei évi 300 forintot kapnak: ennek köszönhetjük pontos ismereteinket az énekkar összetételéről és díjazásáról Seidl Mihály Ferenc orgonista és karnagy (1696–1715), valamint utóda, Paczelt Keresztély (1716–1728) idején. E két képzett zenész által újraélesztett katolikus egyházi zene a második szakaszban (1728–1780) továbbfejlődött. Többet tudunk meg az énekkar és a zenekar tagjairól, többek között Paczelt Jánosról, aki 1743-ban operát („Castor és Pollux”) írt, amelyet 1980-ban (!) Pozsonyban felújítottak. Bárdos a felújítás körülményeiről is beszámol, ami jól jellemzi azt, milyen széleskörű szemléletbe ágyazza a soproni zenetörténetet. Itt említjük meg, hogy a korábban tárgyalt muzikusoknál sem mulasztotta el megjegyezni, honnan jöttek, hol tanultak, hol működtek Sopronba jövetelük előtt, amit a helytörténeti kutatás a továbbiakban még jól hasznosíthat. E szakasznak Schweiger Ernő (1729–1769) volt a kiváló orgonistája és karnagya.

6. Az egyházi zene negyedik korszakában (1781–1830: „Egyházi zene a felvilágosodás befolyása alatt”) Bárdos a Szent Mihály plébánián és az evangélikus egyházon kívül még a káptalan, a ferencesek, a pálosok, a domonkosok és Fertőrákos ²⁴³zenéjével foglalkozik. A korszakra jellemző irányzatként állapítja meg, hogy az evangélikusok most „máról holnapra teljesen önként megszüntetik először a régi ortodox liturgiát, azután hamarosan a majdnem kétszáz éves zenekari hagyományukat. II. József halála után sem változtatnak ezen” (138. lap). A katolikusokat II. József racionalista szellemű liturgiai intézkedései érintik, de II. József halála után ezek szinte teljesen érvényüket veszítették: „viszont a racionalizmus értékes hatásának kell tartanunk a katolikusok és az evangélikusok közötti szemléleti változást: évszázadokon át egymással való szembenállásuk feltűnő mértékben csökkent, sőt békés egymást segítéssé is alakult az idők folyamán”. Bárdos ezt a zenetörténettel igazolja is, helytörténetírásunknak érdemes lesz e kérdést a helytörténet egyéb területein is megvizsgálnia, valamint azt is, meddig tart ez a „békés együttélés”?

A Szent Mihály plébánia zenetörténetének első szakaszában (1781–1805) a két karnagy, az előző korszakból maradt Fabriczy Mátyás (1769–1795) és Müllner Tamás (1795–1805) alatt kis- és nagyzenekari kíséretes műveket adtak elő ismert repertoárral. Jelentősebb a második szakasz (1806–1830), különösen 1821-től kezdve, amikor az 1810-től kezdve Sopronban működő Kurzweil Ferenc, a katolikus egyházzene „legértékesebb vezetője és zeneszerzője” lesz karnagy, akinek működését Bárdos – több helyen

is – részletesen elemzi.

A társaskáptalant a jezsuita rend feloszlata (1773) után 1779-ben alapította Mária Terézia és a Szent György lett a káptalan temploma, amelynek zenei életét újjászervezik, kotta- és hangszerleltárában 430 mű, ill. 8 hangszer szerepel (zenekari kíséretes többszólamú éneklés; vonós hangszerkíséret; egyszólamú gregorián ének). 1828-ban Kurzweil Ferenc vette át a zenélés irányítását, amely ezzel új lendületet kapott.

Az evangélikusok 1782/83-ban ugyan felépíthették templomukat, de – mint említettük – ének- és zenekarukat a racionalista szellemű evangélikus konvent megszüntette, úgyhogy az 1817. évi jubileumi reformációs ünnepet is csak katolikus segítséggel tudták méltóképpen megrendezni.

A ferencesek 1278–1787-ig, a rend feloszlataig működtek Sopronban. Bárdos a XVI. századtól kezdve foglalja össze a zenei életükre vonatkozó adatokat. Ebből kiemeljük három ferencesnek az 1730-as, ill. 1770-es években másolt három kéziratos énekeskönyvét, amelyeket ma Csehszlovákiában (Turócszentmárton, Pozsony) őriznek. Ezekből többet lehetne megtudni a ferencesek repertoárjáról. (Templomukat és kolostorukat 1802-ben a bencések kapták meg).

A sopronbánfalvi pálosok 1482–1532-ig, a törökök hadjárataig, majd a XVII. századtól 1786-ig, feloszlataukig működtek.

A domonkosok 1674-től kezdve szerepelnek Sopronban, a jezsuiták (és a pálosok) feloszlata után a katolikus gimnázium vezetését is átveszik, gregorián korálos éneklésüket gazdag alapítvány biztosítja 1780-tól kezdve.

Fertőrákos, mint a győri püspöknek a birtoka Sopronnal való zenei kapcsolata révén került Bárdos könyvébe.

7. Az egyházak zenéjének négy korszaka után Bárdos az iskolák evangélikus, katolikus gimnázium, orsolyita zárda és leányiskola zenéjét tárgyalja (197–245. lapok).

Az evangélikus gimnázium zenéje szoros kapcsolatban volt az evangélikus egyházzal, különösen ennek harmadik korszakában, az említett Knogler Dániel (1721–1750) idejében. Az egyházi kórus és zenekar feloszlata után a gimnázium gondoskodott a zenei nevelés folytatásáról, sőt 1826-ban egy alapítvány segítségével megalapította a város első zeneiskoláját!

A katolikus gimnázium jezsuita vezetés alatt 1636–1773-ig működött, kollégiuma elsősorban nemesi konviktus volt. Bárdos részletesen ismerteti azokat az ünnepi alkalmakat, amikor a zene szerephez jutott. Külön foglalkozik a latin, francia [244](#) és az olasz nyelvű iskoladrámák (240 előadás!) zenei vonatkozásaival.³⁽⁷⁵⁾ E zenei életben a város toronyzenészei is tevékenyen részt vesznek. A gimnázium zenei hagyományai a rend feloszlata után, az ún. átmeneti korszakban is továbbélnek, míg 1802-ben a bencések veszik át a gimnáziumot, akik a kórust megszüntetik.

Az orsolyita apácák 1747-től telepednek le Sopronban, ők létesítik a városban az első elemi leányiskolát, ahol tanítványaikat zenére is tanítják. Zárdájuk és iskoláik 200 éves (–1947) történetét Sebestyén Stein Xavéria írta meg Bécsben levő kéziratos munkájában, a zenei vonatkozásokat Bárdos foglalja össze. Ő is megemlíti Wester Flórián elemi iskolai igazgató szolgálatának 50 éves évfordulóján, 1829-ben kapott királyi aranyérmét, a korabeli legnagyobb tanügyi kitüntetését. Ő volt egyike az előző pontban említett három ferencesnek, akiktől kéziratos énekeskönyv maradt fenn, az ő másolatában maradt fenn egy divertimento, a Sopronban állomásozó egyik ezred karmestere 1828-ban neki ajánlotta egyik művét

(tematikus jegyzék 83., 964. sz.). Életéről Bárdosnál bővebbet tudhatunk meg Verbényi László cikkéből (SSz. 1939, 176–178): a város történetében ő az egyetlen pedagógus, akinek arcképét (SSz. 1938, 26) a tanács megfestette a közgyűlési terem részére, hogy aztán teljesen elfeledje.

8. A könyv IV. része „A polgárság zenéje”-vel foglalkozik. Először is a toronyzenészekkel (*stattturner*), akikről Házi Jenő nyomán az első adatot 1527-ből ismeri.⁴⁽⁷⁶⁾ „De ez egyáltalán nem zárja ki a lehetőséget, hogy már régebben is voltak toronyzenészek” – írja Bárdos: „Egyáltalán nem lepődnék meg, ha a várostorony őreiről 1527 előtt ismeretes adatok mellett a toronyzenészekről is előkerülnének egyszer adatok!” (247. lap).

Valóban, 1441. máj. 6-án Moser Osvát polgármester 10 dénárt fizet ki, „das man die *trumeten* im statturen gemacht hat” (SoprOkl. II/3, 327). Házi Jenő a *trumete* szót ’dob’-nak fordítja, holott ’Signalhorn’ a jelentése.⁵⁽⁷⁷⁾ Itt tehát azokról a kürtökről van szó, amelyeket a várostorony őrei a február 25-e óta Frigyes német királynak elzalogosított Sopronhoz közeledő ellenség jelzésére használtak.⁶⁽⁷⁸⁾ Toronyőrök voltak még a Hátsókapu, valamint a Szt. Mihály templom tornyán, még pedig nappali őrök (*tagwächter*) és éjjeli őrök (*nachtwächter*).⁷⁽⁷⁹⁾ Ezek alkalmanként szerződött 245őrök voltak. A hivatásos toronyőrnek *turner* volt a neve, amint ez kiténik a Harkáról, Sopron jobbágyfalujából a városba került Karl Konrád foglalkozásnevéből: a Szt. Mihály templom e toronyőre 1453-ban még *wächter* (II/3, 391, 393, 401), aztán már *turner*.⁸⁽⁸⁰⁾ A Szt. Mihály templom tornyába ekkor a Fertőrákos határában állott Macskakő várából várható huszita támadás⁹⁽⁸¹⁾ miatt kellett állandó toronyőrt szerződtetni. Különösen 1459 májusától novemberéig volt veszélyes a helyzet, annyira, hogy ekkor még a toronyőr fia is segédkezett: „Item als di feint prent haben, do ist der jung Kadel im twrnn gebessen pey dem vater vnd hot im helffen auffczeschawn” (II/4, 84). A toronyőr a negyedik emelet kőkorlátos erkélyéről figyelte a pozsonyi országutat, de pl. 1453-ban még egy őrt fogadtak, aki a negyedik emelet feletti toronysisak kőkorlátjáról (*auff dem obernturen* II/3, 401) figyelt.¹⁰⁽⁸²⁾ A várostorony őreit 1496-tól kezdve nevezik *tuerner*-nek,¹¹⁽⁸³⁾ 1524-től kezdve *statthurnner*-nek.¹²⁽⁸⁴⁾

A fenti adatok azt bizonyítják, hogy a várostorony őrei már 1441 előtt kürttel/trombitával jeleztek a város lakosságának, főleg pedig az Előkapu őreinek.¹³⁽⁸⁵⁾ Nyilván így volt ez a Hátsó kapunál és a Szent Mihály kapunál is.¹⁴⁽⁸⁶⁾ Így feltételezhető, hogy a nem hivatásos és a hivatásos toronyőrök is már a XV. század folyamán értettek valamilyen hangszerhez. A XVI. századtól kezdve – amint ez Bárdos alapos fejtegetéséből kiténik – a toronyőri alkalmazáshoz már feltételként kötötték ki a zenei ismereteket, a toronyőröknek békés időkben a város lakosságának szórakoztatására is kellett zenélniök.

E rész „Tánc és szórakozás” c. fejezetéhez is lehet középkori előzményeket találni. A szabólegények 1477. évi céhszabályzatában olvashatjuk, hogy szabólegény utcalányt ne vigyen a táncba (*tancz*: Gerichtsbuch 144). Itt nyilvános táncmulatságot kell érteni. 1450-ben a város egyik jobbágyközségének, Kópházának jobbágyát Kolman *Tanczer*-nak hívják (SoprOkl. II/6, 174), akinek utóneve a ’táncos’ jelentésű ragadványnévből alakult; ugyancsak ragadványnévből alakult az 1424–1440-ig szereplő Hans *Wenkentancz* (II/2, 319 stb.) soproni polgár utóneve (’forgasd a táncot!’). A tánchoz pedig zene is kellett. Éppen ezért kell még közelebbről megvizsgálni a XV. századi *Fiedler*, *Geiger*, *Pfeifer* utónevű soproniakra vonatkozó adatokat, nem ’hegedüs’, ’sípós’ jelentésű foglalkozásnevekkel van-e dolgunk. A soproni családnevek ugyanis ebben a korban még alakulóban vannak, a nagybetűs írás sem jelent minden esetben családnevet. Különben is a nagybetű használata a soproni oklevéltárban nem egy esetben Házi Jenőtől származik.¹⁵⁽⁸⁷⁾ Ezenkívül a XV. századi ²⁴⁶Sopronban legalább hat lantost tudunk kimutatni az 1430–1466. évekből.¹⁶⁽⁸⁸⁾ Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy a magyar nyelv *lant* és *tánc* szava a hazai németség nyelvéből került át.¹⁷⁽⁸⁹⁾ Amit Bárdos a polgárság zenés táncáról és szórakozásáról a XVI.

száztól 1830-ig ír, ilyen összefüggésben teljesen új.¹⁸⁽⁹⁰⁾ Még inkább áll ez a „Katonazene” c. fejezetre (1780–1830); a „Színházi zene” c. fejezet (1754–1830) zenetörténeti összefüggéseit is most olvashatjuk először. A „Zeneegyesület és énekiskolája” c. fejezet (1800–1832) az 1829-ben alapított Zeneegyesület előzményeit és kezdeteit foglalja össze.

Tulajdonképpen a negyedik rész kiegészítéseként fogható fel az V. rész: „Muzsika a város ünnepein, hangversenyek”, amely az 1625. évi soproni országgyűléstől kezdve követi nyomon a hivatalos rendezvények zenei vonatkozásait. E közel 50 lapnyi részben Bárdos ugyancsak elsőnek dolgozott fel teljesen új helytörténeti forrásokat.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy Bárdos Kornél nemcsak országos zenetörténeti, hanem soproni helytörténeti szempontból is alaposan és hozzáértéssel alapvető munkát készített. Megjegyzéseink az elismerésen túl azt érzékeltetik, mennyire kimeríthetetlen Sopron helytörténeti kutatása, ugyanakkor mennyire ösztönzően hat és további kutatásra serkent egy kitűnően megírt mű is. Ebből a szempontból külön kell megemlítenünk a VII. részben közölt, Vavrincez Veronika által összeállított tematikus jegyzéket, amely tulajdonképpen Sopron zenei oklevéltára. E művek közül egyeseket érdemes volna újra közzétenni, de mindenképpen újra másorra tűzni, hogy a mai ember számára is hallhatóvá váljék az, amiben a soproniak egykor gyönyörködtek.

1985. XXXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Faragó Sándor: Még egyszer Hany Istókról

Faragó Sándor: Még egyszer Hany Istókról

1985. XXXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Faragó Sándor: Még egyszer Hany Istókról / 1. Bevezetés helyett

1. Bevezetés helyett

Kevés olyan szájalomra méltó alakja van a magyar mondavilágnak, akiről annyszor és annyit írtak, mint volt Hany Istók. A témát, mióta csak megkerestelték, majd minden évtizedben elővette valaki, s mindig valami újat akart mondani róla.

Ezeknek az lett a vége, hogy a népköltészetnek ezt a kerek egészét akarva-akaratlanul eltorzították, s így az eredetiből újabb mesét szöttek. Missuray-Krug összegyűjtötte és közölte is a vele kapcsolatos irodalmat.¹⁽⁹¹⁾

Azóta – mint látni fogjuk – újabb írásokkal gazdagodott a Hany Istókról szóló irodalom. Mi magunk is letettük már a garast Hany Istók ügyében: „Mi lehet az igazság Hany Istók körül?” címmel. (Sokszorosított alakban jelent meg: az 1970., 1981. évben.) E dolgozatunk megírásához a döntő indítékot most, a televízióban közvetített „Névtelen vár” című sorozat adta, melyben a rendező, Zsurzs Éva, megjelenítette a Jókai által megírt Hany Istókot is.

²⁴⁷A korábbi írások csak néhány száz olvasóhoz jutattak el, most a televízió jóvoltából milliók ismerhették meg Hany Istók történetét. Az írott szó soha nem jut el annyi emberhez, mint eljutott a televízió.

Tulajdonképpen ez adta és adja az indítékot arra, hogy Hany Istókról még egyszer is írjunk.

1985. XXXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Faragó Sándor: Még egyszer Hany Istókról / 2. A szájhagyomány

2. A szájhagyomány

A kezdettől kell kiindulnunk, vagyis attól kezdve, hogy miként élt, s él ma is a kapuváriak hagyományában Hany Istók története: „Valamikor réges-régen kapuvári halászok²⁽⁹²⁾ főnt a Hanyban egy gyereket fogtak ki a Király-tóból, aki ugyan teljesen meztelen volt, de mégsem fázott, mert testét halpikkelyek fedték. Félig ember volt, félig hal: ujjai között úszóhánya feszült. Beszélni nem tudott. Főtt ételt nem evett, csak kígyókat és békákat. Behozták a kapuvári várba, s mivel nem tudták, hogy meg van-e keresztelve, hát megkeresztelték. A keresztelésben az István nevet kapta, s mivel a Hanyban találták, hát elnevezték Hany Istóknak.

Hany Istók félt az emberektől. Rúgott-harapott, ha a közelébe mentek. Legszívesebben a vár sötét folyosóinak zugaiban bújt meg, vagy a várat körülvevő vizesárokból úszkált. Később, mikor már hozzászólt az emberi társasághoz, eltúrta, hogy ruhát adjanak rá, hogy felöltöztessék. Akkor volt a legboldogabb, amikor piros nadrágot adtak rá.

Befogták a konyha körüli kisebb munkákra is: fát aprított, vizet hordott, sepregetett. Rákapott lassan a főtt ételre is, de azért, ha szerét ejthette, szívesebben evett békát. Beírátták iskolába is, ahol a mester³⁽⁹³⁾ sokszor megfenyítette, mert kötekedő, verekedős volt.

Telt-múlt az idő, Istókból legény lett. Volt ugyanakkor a tiszttartónak egy lánya, kinek Piroska volt a neve, s aki körül szívesen legyeskedett, végül szerelmes lett belé. Nem csoda hát, hogy igen bánkódott, amikor Piroska a kezét nem neki, hanem másnak nyújtotta, s azzal a „bizonyossal” meg is esküdött.

Javában állt a lakodalom, a vigasság, amikor Hany Istók is beállított a lakodalmásokhoz és egy kendővel letakart tálat helyezett az asztalra. Amikor a vendégek kíváncsiskodva felemelték a kendőt – a násznép nagy riadalmára – a tálból békák ugrottak ki, kígyók másztak elő. Ekkor a hajdúk megfogták Hany Istókot, jól elverték, s aki aztán bánatában beleugrott a Rábába és örökre eltűnt.”

Egy másik változata a hagyománynak eltérő módon tudja Hany Istók eltűnésének körülményeit: „Istók annyira vad volt, hogy a tiszttartók kénytelenek voltak a vár udvarán egy faketreben tartani. Történt egyszer, amikor a várkisasszony kint labdázott a várudvaron, hogy labdája – hogyan-hogyan sem – beesett Istók ketrecébe, aki azt megkaparintotta. A kisasszony könyörgésre fogta a dolgot, hogy kedvenc játékszerét visszakaphassa. Istók azonban ravasz volt, s csak úgy volt hajlandó a labdát visszaadni, ha a kisasszony kinyitja a ketrec ajtaját, hogy a játékot maga nyújthassa át. A kisasszony mit sem sejtve – csak a labda visszaszerzésére gondolva – gyanútlanul kinyitotta az ajtót. Törődött is Hany Istók a labdával! Mikor börtönének ajtaja kinyílt, kiugrott a ketrecből, beleugrott a várat körülvevő vizesárokból és elúszott, eltűnt: többet nem látta senki.”

Kapuvárott a monda cselekményének ez a két változata élt a közeli múltig. Ezt mesélték az öregek, ezt adták esténként – kisebb-nagyobb változtatásokkal – szájról-szájra, firól-fira.

2483. Korai híradások Hany Istókról

Alig 50 esztendővel Istók megkeresztelése után találkozunk, ugyancsak egyik anyakönyvben Hany Istók személyével. A kapuvári plébánián a V. kereszteltek anyakönyve 1825-től 1845-ig terjedő bejegyzéseinek utolsó lapján a következő német nyelvű, de magyar nyelvű másolótól származó feljegyzést olvashatjuk: „Es ist Anno 1749. den 17. März durch die Kapuvarer Fischer Nagy Ferentz und Molnár Mihály ein Knab gleich einem wilden Thier dessen Gestalt aber ein vollkommener Mensch und beyleiffig 10 Jahr alt war gefangen in das Schloss eingebracht, und weilten der Bub gar nichts reden konnte, conditionative getaufft vorden, wie folget; A(nn)o 1749. 17 Martii baptisatus est sub conditione puer demens repertus in Sylva circiter 8 annorum, cuius Patrini Michael Hochsinger, Anna Maria Meznerin. Der Bub var nackigt, frass lediges Gras, Heu und Stroh, litt keine Kleidung und vann er einen Menschen erblickte, sprang er sogleich ins vasser und Schwinte einem Fisch gleich. Fast ein Jahr war er in Schloss, ass bereits gekochte speisen liess sich auch ankleiden und fieng zimlich an ein förmlicher Mensch zu werden, eben in dieser absicht die Trabanten ihm zu viel traueten, und dieses Vassermabl ganz unverhofft in Verlohr gerathen, und nicht mehr gefunden vorden ist vermutlich ist er in die unweit vom Schloss vorbey fliessende Raab gesprungen, und abermahlen in Hanyaság vo er gefunden vorden abgeschwommen.

Paul Rosnstingel mp. Verwalter.”⁴⁽⁹⁴⁾

Úgy tűnik, hogy messzebbre is eljutott az eset híre. Bizonyság ennek az is, hogy a Wiener Zeitung 1803. szeptember 3-i száma teljes egészében közli az előbb idézett jegyzőkönyvi kivonatot.

Az 1892., majd 1903. évben Sziklay János: „Hany Istók története” címmel adott ki egy könyvecskét. Ismertette ebben az anyakönyvezés tényét és egy kis mesét is kerekít köréje. Azt írta, hogy behozták a kapuvári várba, ahol a várnagy Róza nevű lánya beszélni tanította Istókot. Közben egy „kapitány” jött, aki megkérte Róza kezét. Lakodalomkor Hany Istók tudatosan békákat eresztett szét, mire mindenki nagyon megijedt. A várnagy ekkor büntetésből kalodába záratta. Amikor a menyasszonyt kikísérték a várból, Hany Istók, hogyan-hogyan sem elszökött, s a Rábába ugrott. „Most már szabad!”⁵⁽⁹⁵⁾

Sűrűsödnek a híradások a szerencsétlen gyerekekkel kapcsolatosan. 1806-ban Magassy László „Hany István egy ritka nevezetességű tünemény hazánkban” címmel ad hírt Hany Istók előkerülésének és megkeresztelésének körülményeiről.⁶⁽⁹⁶⁾

Az eseményre és a hozzáfűződő hiedelmekre felfigyeltek külföldi utazók is, köztük 1815-ben Richard Bright angol utazó is. Erről a következőkben számolt be: „Sok babonás hiedelem fűződik ehhez a tóhoz. Hét éves időszak szerint váltakozó apályról és dagályról, a Dunába vezető földalatti alagútról beszélnek és egyebek közt arról is tudnak, hogy partjain egy vad fiú született. Nem akarok részletekbemenően foglalkozni ezzel a csodálatos esettel. Állítólag két halász talált rá, körülbelül ötven évvel ezelőtt. Az egyik halász 1797-ben még élt. Közel egy évig kísérleteztek ennek a szörnyetegnek a megszelidítésével, míg végre is megszökött és nem lehetett róla többet hallani. Az esetről a kapuvári járási hivatalban 1803. augusztus 8-án német nyelven hivatalos jegyzőkönyvet vettek fel, amely szerint 1749. évi március hó 15-én Nagy Ferenc és Molnár Mihály kapuvári halászok (az előbbi még élt 1797-ben) egy körülbelül 10 éves fiút fogtak, aki teljesen vadállathoz hasonlított ugyan, de tökéletes emberi alakja volt. Ezt a fiút behozták a

kapuvári kastélyba, és mivel nem tudott beszélni, feltételesen megkeresztelték. (A plébániai anyakönyv szerint: 1749. március 17-én feltételesen megkereszteltetett egy erdőben talált, körülbelül 249 éves elmebeteg fiú, keresztneve István, keresztszülei Hochsinger Mihály és Anna Mária sekrestyésné.) A fiú meztelen volt, feje nagyon kerek, szemei kicsinyek, orra kissé behorpadt, szája széle, egész testén, még a fején is, nem rendes emberi bőr, hanem pikkelyes bütykös felület. Végtagjai különösen elnyúlók, de főképpen kezén és lábán kétszeresen hosszú ujjak. Csak füvet, szénát és szalmát evett. Ruhát nem tűrt magán, és ha nem látott embert maga körül, azonnal beleugrott a kastély körül futó várárok vizébe és úszott, mint a hal. Közel egy évig volt a kastélyban. Már főtt ételt is evett, ruha is volt rajta és kezdett már emberré válni, amikor a hajdúk éppen ezen okból már túlságosan megbíztak benne, oly annyira, hogy ez az emberke váratlanul elveszett, és többé nem találták meg. Feltehetőleg a kastélytól nem messze folyó Rábába ugrott és visszaúszott a Hanságba.”⁷⁽⁹⁷⁾

Úgy tűnik, hogy erre az időre már a közérdeklődés központjában állott. Hany Istók személye, valamint a hozzá és köréje tapadt hiedelemanyag.

1847-ben Sándorffy János Sopron megye első főorvosa „A magyar orvosok és természetvizsgálók 1847. augusztus 11–17-én Sopronban tartott VIII. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai” címmel megjelent kiadványában a következőket írja: „A Fertő taván tanyázó több nemei a vízi vad szárnyasállatoknak, úgy a Hanságban tartozkodó nyulak, róókák, őzek, farkasok, s máshonnett idetévedett szarvasok, dámvadak többféle éldeletet nyújtanak a vadászat kedvelőinek. A Fertő tava halakkal is bővelkedik, melyek azonban mocsár szaguk miatt a finnyásabb ízlésűek előtt nem becsesek.

A Hanságban a Királytónál Egererdőben 1749-ben martius 15-én kifogtak a halászok egy mesztelen vad fiúgyermeket, ki mintegy 10 éves lehetett: ezt a halászok a kapuvári várba vitték, s bár szólni semmit sem tudott, a helybeli akkori plébános úr föltételesen megkeresztelte; lába s keze ujjai úszóhártyákkal voltak a monda szerint összefoglalva, főtt ételt nem evett, hanem a füvet, szénát, szalmát, a nyers rákot s halat mohón rágtta és faldozta. A gyermek csaknem egy évig a kapuvári várban, az uradalmi hajdú vigyázata alatt tartatott; a hajdú a gyermeket egyszer megvervén, elfutott, a Rábába ugrott s a víz alatt úgy eltűnt, hogy soha többé nyomába nem akadtak.”

A következőkben először Hany Istók anyakönyvi bejegyzését, majd a már ugyancsak fentebb ismertetett jegyzőkönyvet közli. Ezt követően Sándorffy a következőket fűzi még jelentéséhez: „Az élő szóbeli hagyomány Hany Istókról ez: a fentnevezett halászok hosszabb idő óta tapasztalták, hogy varsáikból valaki a halat ellopogatja, s lesben álltak; az eredmény az lön, hogy ezen vadfiút megfogták. Beszélnek némelyek, hogy ilyen vadfiúk hárman voltak, de kettő elugrott, s a víz alá bukott volna. A fiú kezdetben csak sziszegett: csipsz, csipsz hangon kívül tőle mást hallani nem lehetett, ezért nemzeti sajátosságuknál fogva a kapuváriak Hany Istóknak Csipsz Jankó gúnynevet adtak. Későbbben már emberi hangokat, sőt szókat tudott kiejteni, s igen ügyes peccsenye forgató volt. Hogy kéz- és lábujjai között uszóhártya lett volna, nem bizonyos. Egy Esterházán (!) a hercegi lakban látható festmény Hany Istók elfogatását ábrázolja, egy másik ugyanott emberhez hasonlító, ijesztő szájú kezében békát tartó faragott kép is Hany Istóknak arcz vonását s testalkotását mutatja, melyek hihetően Hany Istók eltűnése után készültek.”⁸⁽⁹⁸⁾

Sándorffy jelentésének néhány mozzanatára kívánunk rámutatni. Először is úgy tűnik, hogy már teljesen kerek kis történet szövődött Hany Istók személye körül. Van azonban egy-két olyan mozzanat, melyekről a korábbi híradások nem szólnak. Megtudhatjuk ebből például, hogy két nappal a keresztelés előtt, tehát, hogy március 15-én találták a gyereket. A másik, hogy Hany Istóknak még két társa is 250 volt, ezek azonban „elugrottak”, s így nem tudták őket elfogni. Ő maga is megjegyzi erről, hogy az „élő szóbeli

hagyomány”.

Nagyjából ugyanebben az időben állította össze Drinóczy György csornai kanonok „Böngészet Sopron Megye Ismeretéhez (1830–1847)” című írását. Ebben a kéziratos könyvben külön fejezetet szentelt Hany Istóknak: „A hanyi vad gyermek”. Mivel korábbi szerzők egyetlen alkalommal sem említették ezt a forrást, teljes egészében közöljük: „A Hanyban az egererdőben 1749-ik esztendőben egy gyermeket fogott két halász és be vitték a kapuvári várba. A gyermek amikor meg fogták mintegy 8–10 éves lehetett, egészen mesztelen, erős alkotású gyermek vala, nagy gömbölyű feje, kis szemei, melyeket vadon forgatott, egy kevésbé hosszukás fülei, hajtott orra, széles szája, hosszú ujjai és körmei, bőre kemény és halpénzes. Nagyon vad volt. Eleinten csak füvel, kárával és nyers halakkal élt, utóbb meg szokta a kenyeret, a főtt étkeket is. Hogy inget és gatyát viseljen, nagy bajjal lehetett reá szoktatni. A vizet nagyon szerette, azért, ha szerit tehette a kapuvári vár sánczaiba bele ugrott, s bukározott. Ha kegyetlenkedtek vele, sirt nagyon és sziszegő hangot adott. Majd fél esztendeig a kapuvári várban tartatott a hajduknak fel vigyázása alatt, beszélni nem tudott leg kevesebbet is, sőt reménységét sem mutatott, hogy valaha meg tanuljon. Ha magán hagyatott a konyhában fel ment a tüzellőre, s a félig főtt hust huzta a fazékból és meg ette. Végre a hajduk nagyon biztak hozzá, magán hagyták, midőn egykor a templomba mentek Isteni szolgálatra, akkor eltűnt és soha többé meg nem találták, hihető a Kis Rábába ugrott s azon a hanyaságba vissza ment. Két nappal megfogatása után március 17-én Kapuvárott megkereszteltetett. Keresztattya volt Hohsinger Mihály kapuvári uradalmi tisztartó, kereszt anyja pedig a tisztartónak nője Mezner Anna Mária. A kereszttségben István nevet kapott, s közönségesen Hany Istóknak neveztetett. Kapuvárott ma is fenn van emlékezete, faragott képe pedig az esterházy várban találtatik.”⁹⁽⁹⁹⁾

Íme, itt egy másik variánssal állunk szemben. Itt már szó sincs a tisztartó lánya iránt érzett szerelemről, sem pedig a lakodalommal kapcsolatos béka-esetről. Két dolog lehetséges: vagy többféle hagyomány alakult ki, vagy pedig Drinóczy nem tartotta ildomosnak mint papi ember, hogy egy 10 év körüli gyermek szerelmi történetét jegyezze le.

Országosan az ügy akkor került nyilvánosságra, amikor Zerpák Antal kapuvári plébános a Vasárnapi Újság 1855. évi 9. számában tanulmányt jelentetett meg: „Hany Istók története” címmel. Zerpák közli az anyakönyvi bejegyzést, a többször emlegetett jegyzőkönyvi kivonatot s megjegyzi: „képmása az esterházi várban fából faragva, ülve látható, amint egyik kezében békát tart; mely is 1847-ben a természetvizsgálók soproni ülésén bemutatván, a tárgyak halmaza miatt e ritka tüneményt nem nagy figyelemre méltatták.”¹⁰⁽¹⁰⁰⁾

Minden bizonnyal Zerpák írásából ismerte meg Jókai Mór Hany Istók alakját, kinek személyét azután 1877-ben a „Névtelen vár” című regényébe bele is szőtte.¹¹⁽¹⁰¹⁾

A nagy mesemondó azután tovább színezte a korábban olvasottakat, hallottakat: „Ember, vagy állat? A fej, az ábrázat emberé volna: férfié talán, hanem a síma arcot rőt, kurta szőr fedí, s a koponyáját a haj helyett csak vidraveres csömbölék takarja, két hosszú füle hegyesen mered fel, az alak szája úgy össze van szorulva, hogy sem ajka nem látszik, orrcimpái összelapultak, alig kivehetők; hanem a szemei mint a halnak mereven, karikára kinyitva. Az egész arcon semmi indulatkifejezés.”

Továbbá: „A szörny egyszerre lebukott, s látszott a mélyen áttetsző holdsugárittas hullámban, hogy szökell tova, nem embermódra úszva, hanem szeszélyes zegzug szökélésekkel mint egy ősvilági csoda, lökve magát tovább s eltűnve a vízmélység homályában, hol ember szeme nem lát többé, csak a halé.”¹²⁽¹⁰²⁾

2514. Újabb szerzők Hany Istókról.

Hatvan év telt el azóta, hogy Zerpák Antal a Vasárnapi Újságban hírt adott, Hany Istókról, amikor ugyancsak egy kapuvári plébános, Németh János¹³⁽¹⁰³⁾ terjedelmesebb írást közölt „Hany Istók története” címmel.¹⁴⁽¹⁰⁴⁾ Németh János kutató típusú pap volt. Érdeklődése sokirányú volt. Foglalkozott matematikával¹⁵⁽¹⁰⁵⁾ éppúgy, mint helytörténettel. Ez utóbbi irányú kutatásai vezették arra, hogy Hany Istók személyéről elmondja a véleményét.

Ő is, mint minden szerző először az anyakönyvet ismertette, majd pedig az általunk is ismert jegyzőkönyvi kivonatot. Ezek után sumázza véleményét: „A halászok a Hanyok közepén elterülő mély, vízzel borított Eger-erdőben találnak egy 8–10 év körüli fiút. Ez nem elveszett gyermek, hanem itten várja vissza tolvajlásra, vagy rablásra kiránduló szülőit, talán ezeknek czinkostársait (!), kik vállalkozásuknál ilyen gyenge gyermeket használni bizonyára nem tudtak, sőt akadályul szolgált volna nekik.”

„A fiú már olyan korban volt, hogy megértette, miszerint nekik a rendes emberek társaságát kerülniök kell, a hatalmon lévőkötől rettegniök kell. Mióta eszére emlékezett, mindig azt tapasztalta, hogy hozzátartozóinak állandó és legfőbb gondja az volt, hogyan menekülhetnek azoktól, és természetes, hogy a legnagyobb fenyegetések mellett kötötték lelkére, ha az emberek kezei közé kerülne, soha vallomást ne tegyen. Elképzelhetjük, milyen nevelésben részesült a gyermek.”

„Bizonyára sokunknak volt már alkalmunk az Istók korában lévő pusztai vagy falusi gyermekekkel találkozni, a kiből az édes anya társaságában, annak kértére, fenyegetésére, csábító ígéretekre, a világ minden kincséért egy árva szót kivenni nem lehetett volna. De vegyük tekintetbe Istók lelki állapotát, rettegését, hogy beszédjével magát és szüleit elveszti, és ekkor egy soha nem látott fönséges épületben a cifra ruhás hercegi hajduk között, a kik az ő felfogása szerint mind igen hatalmas urak voltak (de a valóságban is volt egy kis hatalmuk), még az ezeknek is parancsoló úr, vagy több is, kérdezik őt maga és szülői kiléte felől, meg van győződve, ha felel, mindnyájukat halálra adja: ekkor kérdelem, viselkedhetett-e másképpen, mint a hogyan a néphagyomány lélektanilag oly szépen elmondja, a mely viselkedés miatt azonban az első napon vallatói őt »demens«-nek, eszelősnek ítélték, »a kinek alakja azonban tökéletes ember«.”

Azért a pap kitűnik belőle is, hiszen a következő sorokban már azt írja: „Szívében a természetes vonzódás szüleihez megmaradt, akik szintén rettegésben vannak, nem lesz e gyermekük megrontójukká: nem vezeti e nyomukra a társadalmi rend őreit. Bizonyára remegve kutatják, hová lett, mi lett belőle; a gyermek a várnak és vidéknek egyik nevezetességévé lön, könnyen reáakadtak, könnyen szerét ejthették, hogy megszőktessék és vigyék magukkal a messze vidékre, ahol Istók nem olyan nevezetes és ismeretes személyiség.”

„Maglehet, hogy Istók maga találta meg a menekülés módját és ment szülei felkeresésére.”

Itt esett Németh János abba a hibába, amire írásunk elején rámutattunk: a meglévő szájhagyományt továbbvitte, tovább színezte. Semmiféle bizonyítékunk nincs arra vonatkozóan, hogy egyáltalán keresték volna a szülők ezt az elveszett, vagy ha úgy tetszik, megtalált gyermeket.

Arról nem is szólva, hogy érthetetlen számunkra, amikor arról ír, hogy rablócsalád ivadéka lett volna.

Sehol, semmi nyom nem mutat arra, hogy ebben az időben valaki is eltűnt volna, aki Hany Istók apja lehetett volna. A dolgos kéz hiánya feltűnt volna a tisztartónak, kurrentáltatta volna, ahogyan annak idején ez általános volt.

252Az sem valószínű, hogy fönt az Eger-erdőben mentek volna lopni. A kérdéses terület ugyanis úgynevezett „szabad-hany”, ahol megengedett volt az uraság által a szabad faizás, halászat, rákászat stb. Többet viszont az, hogy bizonyos mértékben ő már kritikai észrevételeket tesz akkor, amikor arról ír, hogy „nem igen valószínű, hogy egy nyolc éves fiú, aki egy évig sem tartózkodott a várban, szerelmi bűnnek adja magát és így – szerinte – a béka ajándékozás megható jelenete a nép humoros képzelődésének szüleménye.” Tehát egyrészt bírálja a szájhagyományt az a részét, amit ő maga hihetetlennek tart, ugyanakkor magát a hagyományt féltőn vigyázza. Jókairól szólva jelenti ki: „Nem akarom a koszorús nagy regényíró emlékét megsérteni, de mégis azt állítom, hogy az ő Hany Istókjánál a népköltészet sokkal kedvesebb, sőt regényesebb Istókot teremtett meg.”

Kapuvárott több száz példányban forgott közkézen Németh Jánosnak ez az írása, így azután bekövetkezett az a nem ismeretlen folyamat, hogy egy szájhagyomány irodalmasítva visszakerül a nép szájára. Ebből azonban az is következik, hogy kisebb-nagyobb módosítás – függően attól, milyen írói vénája volt az illetőnek – újabb színt ad, egyúttal újabb lehetőséget további kiszínezésre.

Következő szerzőnk Missuray-Krug Lajos. Imponáló forráskutatást végzett, kindulva az annyiszor már emlegetett anyakönyvtől, egészen az 1943 előtti esztendőig. Minden e tárgyban fellelhető, vagy e tárggyal rokon jelenséget megvizsgál, közöl, talán egy kicsit túlságosan is elkalandozott a központi problémától. Ő is úgy van – bizonyos vonatkozásokban, mint Németh János – vannak dolgok, amiket kritikailag elvet, ugyanakkor új, általa igaznak vélt és tartott újabb elméleteket produkál. Nézzük pl. a következő részletet: „Miért ne változnék az emberi test is? Miért ne alkalmazkodnék szervezetünk célszerűen az új viszonyokhoz, uszóhártyát és pikkelyeket termelve, ha ez célszerűnek mutatkozik. A választ már mai biológiai ismereteink alapján is meg tudjuk adni. A környezethez való alkalmazkodás csak bizonyos viszonyok között s csak bizonyos irányban lehetséges. Teljesen ki van zárva, hogy emlősállatnak bármikor is tolla nőjön, hogy hűsítő állat szarvakat kapjon, hogy kérődzőnek karmai nőjenek. Épp egy lehetetlen, hogy embernek halpikkelyei, vagy úszóhártyái nőjenek, hogy lélekzése valóságos víziéletre tegye képessé, melynek elég félóránként levegőt venni.”

„Az emberi szervezet berendezése eleve kizárja, hogy valaki naphosszat vízben tartózkodjék, főleg a mi klímánk alatt. Bármily nagy legyen is valakinek megedzéssel szerzett ellenálló képessége, hidegvízben teste kihül s élete elakad. 34° C-nál hidegebb víz meleget von el a testtől, melyet ennek pótolnia kell, a pótló képességnek azonban van határa. Vízben sokat dolgozó buvárok szervezetén nyomát sem látjuk a víziülethez való alkalmazkodásnak. Igaz, hogy bőrük cserzett lesz, uszásban szereplő izmaik hatalmasan megerősödnek, s hosszas gyakorlat képessé teszi őket, hogy 60–80 másodpercig legyenek víz alatt, de halemberekké nem változnak soha. Megállapíthatjuk, hogy Hany Istók, ez a szerencsétlen, kifordult ajkú kesze csak akkor lehetett úgynevezett »halemberré« a népi képzeletben, amikor már beleveszett a legendás homályba, amit azonban a rendelkezésünkre álló komoly adatok, felsorakoztatott érvek és tények minden kétséget kizárólag megdöntenek.”¹⁶⁽¹⁰⁶⁾

Ezt megtoldja azzal, hogy „ez a csoda, voltaképp szegény hülye volt és pedig alkalmasint mikrocefalos.”¹⁷⁽¹⁰⁷⁾ Missuray fantáziáját Hany Istók eltűnése foglalkoztatta. Ismert természeti megfigyelések alapján arra a következtetésre jutott, hogy Istókunk eltűnésének oka egy „vándorláp” lehetett: „leszakadt vándorlapon sodródhatott el Hany Istók biztosabb búvóhelyéről a »Belső-Hanyból« a

»Vad-Hanságból« az Éger-erdő tájékára, ahol megkapaszkodott egy alkalmasnak látszó égerfa törzsébe és itt bukkantak rá azután a kapuvári halászok. Ruházatát magával vihette az úszóláp.”[18\(108\)](#)

253 Megismételjük a korábban elmondottakat: Missuray-Krug maga is tovább színezte a már kialakult hagyományt és mivel a korábbi szerzők azt írták, hogy ruha nélküli volt, hát megmagyarázza ruhátlanságát azzal, hogy ruhája az úszólápon maradt, míg ő megkapaszkodott a fa törzsében.

Nem kisebbíteni akarjuk Missuray-Krug érdemét Hany Istók kutatása terén, az viszont tény, hogy éppen mivel nagyon bőséges ismeretanyaggal rendelkezett e tárgykörből, ha valami a láncszemből hiányzott számára, úgy oldotta meg, hogy ő maga is szinte szájhagyományszerű „elmélettel” gazdagította Hany Istókot és a köréje fűződő regét.

Ő a Hany Istók ábrázolásával is, vagy feltételezett ábrázolásával is foglalkozott írásában. Ismétlésbe nem akarunk bocsátkozni, tény azonban az, hogy minden közölt ábrázolás magán viseli azt, hogy nem mindennapi gyerekről van szó, s ebben odáig mennek egyes szerzők, hogy egy állítólagos Buddha-szoborral azonosítják. Így hozta forgalomba a néhai Csala Bálint kapuvári fényképész is a 30-as években közkezen forgó Hany Istók levelezőlapját. Úgy tűnt, hogy a Hany Istók-ügyben Missuray kimondta a végső szót. Ezt a hallgatást azután megtörte Ráth-Végh István, aki újra elővette a témát és nagyon sommásan – ismertette az anyakönyvet és a hozzáfűződő szájhagyományt – kategorikusan a következőket írta: „Szerencsétlen hülye lehetett, kit a régi pedagógia nevelő eszközével: veréssel akartak emberré döngetni; mire elbujdosott hazulról és állati életet élt a mocsarakban.”

Továbbá: „A történetben leginkább az a hihetetlen, hogy egy esztelen fiú tél idején is megélhetett volna a szagos, sőt befagyott vizek között.”[19\(109\)](#)

Ezzel új elem kerül be az irodalomba, tudniillik az, hogy azért bujdosott el a gyerek hazulról, mert az oskolamester rendszeresen eldöngötte. Annál is inkább tarthatatlan ez a nézete, hiszen ugyanakkor ő maga is hihetetlennek tartja – később – egy gyereknek tél idején való kóborlását.

Egy elbeszélés keretén belül bukkanik elő újra Hany Istók alakja Kőszegi Imre írásában.[20\(110\)](#) Egy teljesen más témájú elbeszélés kapcsán előhossa a környéken ismert Hany Istók hagyományt, ismerteti az anyakönyvi bejegyzést és felteszi a sztereotip szónoki kérdést: „Betyár volt e Hany Istók, vagy hal ember?” Nem is foglal állást, de újabb momentumot dobott be, amikor Hany Istókról úgy ír, hogy egyáltalán feltételezi: esetleg betyár volt.

A Hany Istók-kutatás reneszánszát élte ekkor, hiszen Ráth-Végh után felgyorsultak a Hany Istókról szóló híradások. Elsősorban Honti Pál írására gondolunk, akinek mindent felülmúló és színes a fantáziája, ugyanakkor olyan meggyőzően tudja beágyazni a természeti viszonyok közé véleményét, hogy első olvasásra már-már hihetőnek tűnik. Ő is az anyakönyvi bejegyzés ismertetésével kezdi írását:[21\(111\)](#) „Ha elfogadjuk a keresztelést végző lelkész becslését, hogy a gyermek 8 éves körüli volt, akkor okkal következtetünk arra, hogy három-négy éves lehetett, mikor a nádasba vitték.”

De honnan veszi azt, hogy 3–4 éves korában valóban elvitték a szülei a nádasba, hiszen arra semmiféle hitelt érdemlő adat nem áll egyetlen kutatónak a rendelkezésére sem? Elmefuttatását a következőképp folytatja: „Ez tehát 1744–45-ben tehetett. A pákász eltűnésének, vagy halálának ideje pedig minden valószínűség szerint 1746–47. év.”

Vagyis felállít egy helytelen kiindulási pontot, s onnét kezdve látszólag logikusan építi fel

végkövetkeztetését. Elfelejtí az a logikai alaptételt, hogy helytelen alapállásból csak helytelen végkövetkeztetéshez juthat. Honti a beszédet, pontosabban a beszélni tudást tartja döntően fontosnak. Azt írja ezzel kapcsolatosan: „A keresztelő pap nem nevezte a gyermeket némának, hanem a »majdnem, mint esztelen« kifejezést használta.” Két dolgot tételezhetünk fel: Honti vagy soha nem látta az eredeti anyakönyvet, vagy ha látta, nem tudta a latin szöveget lefordítani, mert szó [254](#)sincs arról hogy „majdnem, mint esztelen”, hisz a bejegyző pap, félre nem érthetően úgy titulálta a megkereszteltet, hogy az „puer demens”, tehát esztelen, vagy eszelős fiúgyerek. Saját, belső maga által felépített logikájának megfelelően továbbra sem szakad el a beszélő tudástól: „A szájhagyomány szerint beszélni tanult a gyermek, tehát nem veleszületett néma.” Ezt egyetlen kutató sem állította, legfeljebb azt, hogy értelmesen és összefüggően, legalább is gondolatilag összefüggően nem tudta önmagáról elmondani a legszükségesebbeket sem, pedig minden bizonnyal többször és többen is, a keresztelő pap is bőségesen faggathatta. Nézzük tovább: „Apja, a pákász eltűnéséig a vadvilágban a gyermek már beszélhetett azzal a beszéd és értelmi képességgel, amilyennel egy gyermek 3–5 éves koráig beszélni képes.”

Nem akarunk belebonyolódni, hogy milyen színesen írja le a vidrának vízi életét, ismerteti a hód-várak készítését és ilyenek lakójává tette Istóknkat. Ez annyira elrugaskodik minden realitást tartalmazó feltevéstől, hogy erre különösebben nem is reagálunk.

A szerzők között az időrendi sorrendben Tőke Péter zárja a sort.[22\(112\)](#) Itt is ugyanazzal állunk szemben, mint korábban, hogy a már kialakult néphagyományt „megfejeji”, vagy talán egy kicsit modernizálja. Moralizál is, ahogy azt önmagát is írónak, nem pedig történésznek valló teszi. Nincs helyünk arra, hogy részletesen ismertessük könyvét, csak a summázatát adjuk, de ebből is kiviláglik, hogy tanmese célzata van Hanyistókjával: „A világtól elvonult alpinista orvos, Balázs mester, apai gondoskodásával pallérozza a fiú értelmét, de a társadalomba nem tudja visszavezetni; Istók szembekerül a környék kapzsi és babonás népével és visszatér a lép biztos, meghitt világába.”

1985. XXXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Faragó Sándor: Még egyszer Hany Istókról / 5. Koronatanú: az anyakönyv

5. Koronatanú: az anyakönyv

Az a nézetünk, a korábbi kutatók elkövették azt az alapvető hibát, hogy minden esetben a *már* kialakult monda-meséből indultak ki, ahelyett, hogy a leghitelesebb, sőt egyetlen korabeli kútfőhöz, az anyakönyvhöz nyúltak volna vissza.

Minden korábbi szerző ismertette az anyakönyvi bejegyzést, de azt is elsősorban azért, hogy igazolja: valóban létezett Hany Istók.

A mi véleményünk az, hogy a bejegyzés mindenegyész szavát, annak összefüggését, értelmét kell elsősorban vizsgálnunk.

A kapuvári rk. plébániahivatal őrzi 1685-től napjainkig a megkeresztelt anyakönyveit is. A Hany Istók bejegyzést tartalmazó anyakönyv a III. számot viseli. Tartalmaz – utólag számozott – 466 lapot. Az első, számozatlan lapon, a következő bejegyzés olvasható. „Matriculam istam Baptisatorum 3^{am} / curavit compingi Antonius Zerpák / Parochus Kapuvariensis die 18^a Decembris / anni 1854. / Parochiae suae adeptae / anno secundo.”

Zerpák Antalról tudjuk, hogy 1853–1856 évek között volt kapuvári plébános. Bizonyára megrongálódott, talán fedlap nélküli lapokat vett át elődjétől Hajós Jánostól. Zerpák olyan plébános lehetett, aki tudta, hogy az anyakönyvek egy település, község vagy város életében nagy jelentőségűek, ezért a talán különálló lapokat egybekötötte. (Azonos módon járt el a többi anyakönyvekkel is.) A második, még ugyancsak számozatlan lapon ugyanez az írás megadja a könyv tartalmát: „Liber Baptisatorum Parochiae / Kapuvariensis et Filialium Baboth, Gartha / Vitnyed, Osli, Emptus tempore P. Michaelis / Szerencse Parochi Loci et Filialium Anno / 1749. qui inscripti sunt pro Anno 1748. qui Baptisati sunt tempore Capellani Oppidi.” A következő lapok már számozottak. Grafittal (ónnal?) írott számok olvashatók a felső sorokban. Nehezíti az áttekintést, hogy nincsenek rubrikák. A bejegyzéseket így folyamatosan eszközölte a keresztelő pap. Így pl. a *legelső* bejegyzés a következő: „Die 21 Anno 1748. Januarius 3. Baptisatus est Joannes, Joannis Szaratics et Catharinae Thomas. Patrini fuere Joannes Bárson et Catharina Olaszi.”

255 1770. február 25-étől kezdve (238. lap) már a következő rubrikákban közlik az adatokat: *Dies* 'nap'; *Baptisatus* 'megkeresztelve'; *Parentes* 'szülők'; *Patrini* 'keresztzülők'; *Locus* 'hely'. Ez utóbbi megjelölés fontos volt, hiszen a filiákban nem vezettek anyakönyvet.

A Hany Istókról szóló bejegyzés a 8. lap legalján található. Március hónapban a következő napokon történtek bejegyzések: 2-án: Anna; Georgius; 6-án: Josefhus; 7-én: Catharina; 9-én: Michael; 12-én: Catharina; 13-án: Franciscus; 14-én: Joannes; 16-án: Michael; 17-én: Anna; 19-én: Josephus; 22-én: Anna; 23-án: Elisabeth; 17-én: *Stephanus*; 24-én: Anna; 26-án: Catharina. [23\(113\)](#)

A minket érdeklő bejegyzés: *N(ota) B(ene). Martius. Die 17. Baptisatus est conditionate puer demens repertus in Sylvia circiter 8 Annorum Cujus Patrini Michael Hochssinger et Anna Maria Meznerin.*

Tudjuk, hogy az 1727–1761. esztendőkből, tehát Hany Istók megkeresztelésének időpontjában, Orosz Mátyás volt a kapuvári plébános.

Bizonyára gondot okozott a keresztelőnek, hogy ebben az életkorban hozták el megkereszteltetni a gyermeket, hiszen köztudott dolog, hogy a katolikusok ebben a korban már az újszülöttet keresztelik meg. Érdekes, hogy a korábbi szerzők, gondolunk itt Missuray-Krug Lajosra és Németh Jánosra, a „feltételesen” megjelöléshez nem fűztek semmi észrevételt. Legújabbán Ráth-Végh István – bár hadat üzent a tudománytalan hiedelmeknek – maga nyújt alapot ahhoz, hogy Hany Istók emberi voltát kétségbevonja. Így ír: „A feltételesen kifejezést a keresztelésnél olyankor szokták használni, amikor valamely szerencsétlen anya monstrumot hozott a világra, s erről hamarjában nem tudták megállapítani, hogy valóságos ember-e?” [24\(114\)](#) A feltételesen való megkeresztelésről a – lényegében élő gyakorlatot rögzítő – Codex Iuris Canonici 748. és 749. kánonjában történik intézkedés. Idézzük az elsőt: „Monstra et ostenta semper baptisetur sub conditione, in dubio autem unusne an plures siet homines, sinus absolute baptisetur, ceteri sub conditione.” Itt nyilván torzszülöttekre, összenőtt ikrekre gondolhatunk. Ez tehát semmiképpen sem vonatkozhatik Hany Istók esetére.

Idézzük a másodikat, mely Hany Istókra, mint kizárólagos esetre vonatkozik: „Infantes expositi et inventi nisi re diligenter investigata de eorum baptisma constet, sub conditione baptisetur.” Szóval: szorgalmasan kutatták a szülőket, s mivel nem találták meg őket, azért mint „kitett és megtalált újszülöttet” feltételesen megkeresztelték. Hangsúlyozzuk, hogy ebben az esetben csupán feltételesen volt szabad a keresztiséget érvényesen kiszolgáltatni.

A Rituale erről a következőképpen intézkedik: „Si vero dubitatur, an infans fuerit baptisatus, utatur haec

forma: N. Si non es baptisatus, ego baptiso in Nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti.”[25\(115\)](#)

puer demens ’esztelen fiúgyermek’. A bejegyzésnek ehhez a kifejezéséhez nincs különösebb hozzáfűznivalónk. Feltételesen megkeresztelték, mivel nem tudták, hogy meg van-e már keresztelve, vagy sem, a viselkedésén pedig a keresztelő pap látta, hogy „eszelős”, mai kifejezéssel szólva szellemi fogyatékos.

repertus in Sylvia ’erdőben megtalált’ (*sylvia* a gyakoribb *silva* helyett!). Döntően fontos ez a megjegyzés, hiszen szó sincs itt vízről, nem is szólva a hálóval való kifogásról, hiszen egyértelműen utal a megtalálás körülményeire, az erdőre. Amikor tehát behozták a gyermeket, elmondták, milyen körülmények között letek rá; vagyis hangsúlyozottam az erdőben találták.

circiter 8 Annorum ’kb. nyolcéves’. Ezt a bejegyzést a pap a saját vélekedése alapján állapította meg, úgy körülbelülre. Nincs ehhez hozzáfűznivalónk, jelentősége sem nagy.

Cujus Patrini Michael Hochssinger et Anna Maria Meznerin akinek keresztszülei Hochsinger Mihály és Mesner (János)né Anna Maria. Első olvasásra feltételezhetjük, [256](#) hogy német anyanyelvűek voltak. Feltételezhetjük pl., hogy a keresztapa Michael Hochssinger a várban valamiféle belső ember lehetett, hiszen ilyen név a kapuvári urbáriumokban nem szerepel.

A keresztanya esetében már Missuray is felfigyelt a következőkre: „Az eddigi fordítók és közlők, majd kivétel nélkül, mind helytelenül: Meznerné Anna Máriának, vagy Mezner Anna Máriának hozzák. Zámolyi-Varga Mihály pláne így fordítja: „keresztszülők voltak: Hohsinger Mihály tisztartó és neje Meznerin Anna Mária.”[26\(116\)](#) Anna Maria Meznerin nevével három alkalommal találkozunk ugyancsak az 1749. esztendőben. Az első bejegyzés január 6-áról való: „Patrini sunt Joannis Dombi et Anna Maria Meznerin.”[27\(117\)](#) A második április 29-ről: „Patrini fuere Joannes Dombi et Anna Maria Meznerin.”[28\(118\)](#) A harmadik július 12-ről: „Patrini fuere Joannis Mezner et Anna Maria uxor ejusdem.”[29\(119\)](#) A *Meznerin* jelentése tehát – a korabeli német nyelvhasználatnak megfelelően – ’Mesnerné’.

6. Összegezzünk most mindent, amit Hany Istókról az anyakönyv alapján tudunk. Ezek szerint erdőben találtak és megkereszteltek egy 8 év körüli eszelős gyereket; Istvánnak keresztelték, keresztszülei Hochsinger Mihály és Mezner Jánosné Anna Mária lettek. A keresztelő pap minden fontos és lényeges dolgot bejegyzett, amit kikérdezés alapján megtudott, illetve, amit saját maga tapasztalt a megkereszteltnél. Az anyakönyvi bejegyzés előtt található, nem szokványos *N(ota) B(ene)* ’Jegyezd meg jól!’ figyelmeztetés is rendkívüli esetre utal.

Térjünk most vissza egyetlen gondolat erejéig a mondabeli Hany Istók személyére. A szájhagyomány azt tartotta, hogy testét halpikkelyek fedték és úszóhártyái voltak.

Orosz plébánosnak módjában volt alaposan megtekinteni, láthatta, meg is állapította róla, hogy „demens”. Ha tapasztalt volna valami más rendellenességet, minden bizonnyal ezt is rögzítette volna. Ezt azonban nem tette meg, hallgatása a lehangosabb cáfolata a pikkely-uszony motívumnak.

7. Mégis – korábban egyszer már leírtuk, most megismételjük: „Egy kis túlzással, de talán elmondhatjuk, hogy ami Sopronnak a Tűztorony, Győrnek a Vaskakas, az Kapuvárnak a Hany Istók és az ő alakja köré fonódott szájhagyomány.”

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

1985. XXXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / H. Elek Mária: Kópháza, 1944 vége

H. Elek Mária: Kópháza, 1944 vége

1944 őszén Hitler elrendelte, hogy az osztrák–magyar határon – a Vág torkolatától Stájerországig – a lehető leggyorsabb ütemben egy Schutzwallt (védőgátat) építsenek ki. Pontosabban: a német–magyar határvonal, illetve a szlovák–magyar határ térségében. Ez volt az ún. Reichsschutzstellung (Birodalmi Védőállás). Erre a célra SS-Obergruppenführer Hugo Jury, a Gau Niederdonau (Alsó-Ausztria és Észak-Burgenland) gauleitere legalább 50 000 munkást követelt.¹⁽¹²⁰⁾

257 1944. október 20-ára Veesenmayer budapesti német birodalmi meghatalmazott táviratban jelentette Ribbentrop külügyminiszternek: „Zsidóakció ma megindult. Ma reggel 5 óra óta a zsidó házakból minden 16–60 éves zsidó férfit elvisznek, összegyűjtik, nyilvántartásba veszik, és azonnal útbaindítják erődítési munkálatokhoz.”²⁽¹²¹⁾

Október 21-én kelt Beregfy Károly nyilas honvédelmi miniszter rendelete: „a zsidó férfiakat 16–60, a zsidó nőket pedig 16–40 éves életkorukig honvédelmi munkaszolgálatra igénybe veszem.”³⁽¹²²⁾

Így nekem is be kellett vonulnom a KISOK-sportpályára, ahol a nőknek kellett jelentkezniük 1944. október 23-ára (az október 20-ára visszamaradt férfiak ugyanaznap a Kerepesi úti új ügétőverseny-pályára voltak „hivatalosak”).

Tizenhat éves leány voltam akkor.

Október 26-ára Beregfy szigorúan bizalmas utasítást adott ki: kiségitő munkaszolgálátosokat adnak át a német hatóságoknak. Az I. hadtest keretébe tartozó mintegy 70 munkaszolgálátos-századot érintő rendelkezés felhívta a magyar katonai parancsnokságokat és a polgári hatóságokat, hogy „a ksm. szd.-ok minél munkaképesebb állapotban kerülhessenek átadásra, mert ehhez fontos érdek is fűződik”.⁴⁽¹²³⁾

Október 27-étől mintegy 70 munkaszolgálátos-egységet indítottak el s átadásuk a nyugati határon november 2-ára megkezdődött.⁵⁽¹²⁴⁾ Berlin azonban már október 29-én sürgette a szállítmányt. Brenner tanácsos táviratot küldött Veesenmayernak, s ebben közölte: „A birodalmi külügyminiszter úr kéri, mielőbb követelje Szálasitól további 25 000 zsidó munkaszolgálátos elszállítását a birodalomba és a követelés teljesítését hajtsa keresztül, mert a munkaerő-szükséglet igen nagy.”⁶⁽¹²⁵⁾

Az október 20-ára és 23-ára munkaszolgálátra igénybe vett zsidó férfiakkal és nőekkel előbb Budapest körzetében a nyilasok végeztettek erődítési munkálatokat (sáncásást) embertelen körülmények és bánásmód közepette, majd az óbudai téglagyárba hurcolták őket. November 9-én és 10-én ugyancsak ide hurcolták a csillagos házakból⁷⁽¹²⁶⁾ a visszaszökött vagy visszamaradt, razzsián összeteretelt munkakötelezetteket, köztük

engem is.

A „munkaszolgálatra alkalmasnak talált zsidókat” (a főváros környéki sáncásás után útba indítottaknak ez lett a hivatalos elnevezésük) és a munkaszolgálatosokat (akik már korábban, a honvédség kötelékében is azok voltak) egyaránt arra szemelték ki, hogy velük enyhítsék az óriási munkahiányt, amellyel a náci hadvezetés küszködött.

Az óbudai téglagyár valamennyi foglyát a bécsi országúti halálmarsban az országhatárig hajtották.

Bennünket november 10-én reggel indítottak útba onnét igazi ítéletidőben: szakadó esőben, jeges szélben. Menetünk túlnyomórészt nőkből állt. Férfi viszonylag kevés akadt ekkor: „október 20-ások”, vagyis sáncásók egy csoportja – java részüket már előbb elindították –, lebukott szökevény munkaszolgálatosok és lebukott szökevény sáncásók. Ezeket a lebukottakat „felkoncolás” helyett, büntetésül vágták be a női halálmenetbe.

258Erőltetett menetben, puskatussal, korbáccsal, botokkal hajtottak bennünket a szinte falvanként váltott örök, étlen-szomjan vonultunk a kijelölt napi „étkeztetési és éjjelezési állomásokra”. Aki nem bírta az iramot, meggyilkolták. A hideg, söt szabad ég alatti szálláshelyeken is nagy számban maradtak halottak, a silány élelmezés – tartalmatlan, híg leves, amikor egyáltalán adtak – alig volt több a semminél.

November 29-én az addig „védett” (semleges országok menleveleivel rendelkezőkből álló) és a még Budapest területén maradt „nem-védett” munkaszolgálatos-századokat a Józsefvárosi pályaudvaron bevagonírozták. Az összesen mintegy 17 000 embert az SS kezére adták. Az SS őket Sopron környékére, valamint Kőszegre irányította. A már említett Reichsschutzstellung Pozsonytól (Bratislava) Rohoncig (Rechnitz) húzódó, ún. Niederdonau-vonalának erőrendszerébe ugyanis Sopront és Kőszegét is bevonták.

A menetoszlopokat a SS-elosztó Zurndorfba (Zurány), majd onnét javarészt a Stellungsbau (állásépítés) különböző szakaszaira irányította.

Hegyeshalomtól az SS-őrök futólépésben hajszoltak bennünket Zurndorfig, ahol súlyos légitámadás közepette vagoníroztak be bennünket az SS-ek. Meglepetésünkre személykocsikban találtuk magunkat, sőt mit több: kenyert és főzeléket kaptunk. Voltak bajtársnők, akik emberséges bánásmód kezdetét vélték látni a személykocsik és az élelemosztás tényében. Nem így Sári nevű bajtársnőm, aki félálmában mormolta: „Ne áltassuk magunkat. Az SS kezében vagyunk ... Pillanatnyi hiányuk volt marhavagonokban. Enni meg azért adtak, mert még ki akarják facsarni belőlünk a rabszolgamunkát ...” Neki volt igaza ...

Reggel azután egyszeriben magyar feliratok tűntek szemünk elé, amint kitekintettünk a vonatablakon. „Fűszer és csemege”, „Cipészműhely”, „Tejcsarnok”. Nem tudtuk mire vélni.

Néhány pillanat elteltével nagyot döccenve megállt a vonat. Sopronba értünk. Mít jelentsen ez?

SS-ek tépték fel és lepték el a vonatot, s ordítva, gumibottal kihajtottak bennünket a szerelvényből. A soproni állomáson sorakozót rendeltek el, majd létszámot állapítottak meg. A gumibotos SS-eken kívül világosbarna vagy inkább sárga egyenruhás tányérsapkás német fegyvereseket is láttunk: a Wehrmacht különleges műszaki alakulatának, a Todt-szervezetnek a tagjai voltak.

Újra gyalogmenet, de most nem országúton, hanem úttalan utak feneketlen sártengerén keresztül. Őreink gumibottal, puskatussal hajtották menetoszlopunkat a sötét ismeretlenbe, miközben iszonyú szomjúság

gyötört mindannyiunkat.

Végül egy falu szélére értünk. Szinte bokáig süppedtünk a sárba. A kis falu házacskái mintha a dágványból nőttek volna ki. A kis házakhoz pajták tartoztak. Ezekbe a pajtákba terelték be menetoszlopunkat.

Hatvanadmagammal kerültem az egyik rozszant, jéghideg pajtába, amely a 29-es számot kapta. A mögötte levő kazalból szalmát hordhattunk be. Jól összezsúfoltan elhelyezkedtünk a földre szórt szalmán, és öreg horvát „házigazdánktól” megtudtuk, hogy a falu neve Kópháza. Sebes, gennyes lábbal, vérhasban szenvedve elkínzottan, a végsőkig kimerülten értünk oda 1944. november 20-án, hétfői napon. A Stellungsbau haladéktalanul munkába állított bennünket.

Mintegy másfélezren voltunk női munkaszolgálatosok Kópházán. Szélben, fagyban, esőben, hóban naponta hajnalok hajnalán sorakoztattak és kivonultattak bennünket a Stellungsbau-Abschnitt Kópháza (Kópháza állásépítési szakasz) kiépítésére. Erődépítési kényszermunkát kellett végeznünk nekik. Tankcsapdát, sáncot, futóárkot, lövészárkot ástunk hajnaltól napestig különösen kegyetlen bánásmód mellett.

A menetirány megfordulásának semmi jelentősége sem volt.

Tizenhat éves korom minden forradalmár hevületével arra törekedtem, hogy legalább annyit tegyek: amikor csak szerét ejtethem, ne vonuljak ki „önként” nekik, a nácioknak dolgozni. Ez volt az én nagyon-nagyon kicsiny, passzív ellenállásom. [259](#)Ennyi ... Segítségemre volt a közülünk kijelölt, igen humánus pajtaelöljáró, aki mint beteget, illetve cipőtlen a napi engedélyezett gyengélkedő kontingensbe több ízben is felvett, bár még felmentés esetén sem volt tanácsos gyengélkedni, munkára ki nem vonulni ...November 29-én, egy szerdai napon kora délelőtt egy jól megtermett, boxbajnokszerű, bikaerős, fekete egyenruhás, halálfejes SS, nem más, mint maga a Bauleiter (építésvezető), a munkatábor parancsnoka rúgta be a rozoga pajta ajtaját, ordítva és korbáccsal hajtott ki bennünket, az „ellenállókat”, akik hajnalban nem vonultunk ki „önként”, valamennyi pajtából ki a soproni országútra. „Es gibt keine Kranke! Nur arbeitsfähige gibt's oder Leichen!” („Beteg nincs! Csak munkaképes vagy hulla van!”) – üvöltötte.

Több kilométert meneteltünk, vállunkon cipelve a nehéz szerszámot, ásót, lapátot vagy csákányt, kire mit osztottak.

A munkahelyen, az országúttól balra, a sík területein – ez volt a rosszabbik munkahely a másikhoz, az úttól jobbra levő domboldalhoz képest –, bennünket, „ellenállókat” a todtisták: a Stellungsbau műszaki irányítója és az alája rendelt munkafelügyelők az épülő vonal legvégére vezényeltek. Kicölöpözték számunkra a felásni való földterületet. Érintetlen füves mezőség volt a talaj, amelyen meg kellett kezdenünk a földmunkát. Ez volt a legnehezebbje, ún. büntetőárok, amely kosztelvonással járt. Mi, akik nem vonultunk ki munkára „önként”, a reggelire kiosztott keserű, üres, hideg kávéloty után semmit sem kaptunk enni. A korbácsos SS-Bauleiter, az SS-örök, a műszaki irányítást puskatussal végző todtista vezető munkafelügyelő, a beosztott todtista munkafelügyelők, valamint a Jupók⁸⁽¹²⁷⁾ egész idő alatt záporozó ütlegekkel irányították és hajsolták a büntetőárok munkálatait: a kőkeményre fagyott talaj csákányozását és felását. Egyébként ez a kegyetlen bánásmód, az eszeveszett hajsza, az ütés-verés nemcsak a büntetőároknál volt jellemző.

A Stellungsbau táboraiban sínylődő foglyok helyzetéről sokat elárul Maróthy Károly nyilas képviselő 1944. december 1-i soproni „parlamentí” felszólalása, bár az alkalmasint kozmetikázta a valóságos, iszonyú tényeket. „Sopron környékén a falvakban naponta az utcán vezetik végig a zsidókat, holott vezethetnék őket a községeken kívül is, ahol a lakosság nem látná őket. Többször megtörténik, hogy

katonaruhába öltözött német politikai megbízottak ütlegetik őket. Megtörténik, hogy egyik-másik zsidó belezuhan a vizesárokba és reggeltől estig ott fetreng. Tömegesen pusztít közöttük a vérhasjárvány, s ezek a betegek azon az úton mennek, amelyen a magyar lakosság jár ...A haldoklókat a németek meszesgödörökbe rakják, ahol néha két-három napon keresztül is agonizálnak. Erről mind tud a falu. ...Nem szabad engedni, hogy a magyar lakosság lássa a tömeges elhalálozást. Gondoskodni kell arról, hogy ezek az elhalálozások ne a magyar községek anyakönyveibe kerüljenek bele, mert ha ezek a községek orosz megszállás alá kerülnek, ezek az anyakönyvek dokumentumai lesznek annak, hogy mennyi zsidó ment tönkre.”⁹⁽¹²⁸⁾

Még a nyilas képviselő is kénytelen volt felfigyelni a Stellungenbau Sopron környéki lágereiben uralkodó állapotokra ...hiszen a soproni és a Sopron környéki lakosság naponta láthatta, milyen rendkívül kegyetlen bánásmódban részesülnek a munkaszolgálatosok. A nyilas vezetők a soproni és a Sopron vidéki lakosság tájékozottságát találták veszélyesnek, mivel attól tartottak, hogy a „túlkapások” folytán a lakosokban részvét ébred a zsidó foglyok iránt.

Ugyancsak a soproni „országgyűlés” előtt 1944. december 1-én Szöllősy Jenő miniszterelnök-helyettes is kénytelen volt beismerni, hogy „...a zsidók között nagy a vérhasjárvány, pajtákból vannak elhelyezve ...az elhalálozási szám nagy a zsidók között”.

²⁶⁰Tasnádi Nagy András házelnök Szöllősy figyelmébe ajánlotta „a zsidók Kópházán tapasztalható embertelen elhelyezését”.¹⁰⁽¹²⁹⁾

Természetesen mit sem javult a Stellungenbau táboraiban fogva tartott, a náciaknak kiszolgáltatott kényszermunkás deportáltak helyzete.

1944. december 6-án Sopront súlyos légitámadás érte. Ezen a napon is folyt az állásépítés. A légitámadás kezdetén azonban a náciak leállították a munkát, és a bombáktól félve, hanyatt-homlok menekültek fedezékbe. De amint a légitámadás véget ért, a Bauleiter és a fő munkafelügyelő előbújt, és „bátran” ütött-vert bennünket tovább ...

A Bauleiternek egyetlen munkaszolgálatos fogoly munkája sem volt elég gyors. December 8-án történt, hogy amikor egyik bajtársnőnk a halálfejes SS-parancsnok súlyos ütlegei nyomán a földre zuhan, és dr. Oláh Jenő orvos bajtársunk a fogolytársnő segítségére sietett, majd leültetett egy másik deportált nőt, aki rosszul lett, a todtista vezető munkafelügyelő ordítva rendelte magához az orvost. A Stellungenbau műszaki irányítója és az SS-Bauleiter sokallotta a gyengélkedőket. Oláh doktor, aki maga is az állásépítésen dolgozott, az üvöltés hallatán szerszámát félreállította, és az ordító hajcsárhoz futott, de nem elég gyorsan ahhoz, hogy ne kapjon lövést a lábába. Ettől természetesen összerogyott. A roncsolt lábú orvosnak az esti sorakozóig a helyszínen kellett maradnia. A Bauleiter nem engedte meg, hogy elsősegélyre visszavigyük a táborba, pedig a vételező kocsival délben visszaengedhette volna. Amikor este sorakoztattak bennünket, hogy a munkahelyről a táborba visszahajtsanak, Oláh doktor természetesen nem tudott lépést tartani. Az SS-parancsnok a doktor mögé került, és tarkón lötte. Dr. Oláh Jenő orvos mártírhalált halt bajtársaiért, bajtársi magatartásáért és azért, mert a holocaust kópházi fejezete idején is hű maradt orvosi esküjéhez.

Vajon mi volt a fontosabb a náciaknak, pusztulásunk avagy az állásépítési kényszermunka elvégztetése? Végző céljuk nyilvánvalóan az előbbi volt, de a holocaust halálgyárrendszerének logikája szerint még kisajtották belőlünk a munkaerőt a végkimerülésig. Hiszen az SS-ek lassan gyilkoló módszereinek egészébe, eszköztárukba szervesen illeszkedett foglyaik munkaerejének a végsőig való kiszipolyozása.

Hiába dolgoztunk félelmünkben felpörgetett tempósan és pillanatnyi pihenő nélkül, amikor az SS-Bauleiter és a vezető munkafelügyelő megjelent a láthatáron, a megveretés elkerülhetetlen volt mindnyájunk számára.

Az SS-parancsnok súlyos ütlegeit persze én sem kerültem el. Ilyenkor a hasító fájdalom nyomán azt ismétелgettem gondolatban: „A szabadságért!...” Az ütlegek alatt mintha megállt volna az idő, és a fájdalom valami zsidbadtságfélébe, benułtságfélébe torkollott, végül már semmit sem éreztem ...

Hanem este, a pajtában, leroskadván a szalmára, amikor kízóink már leléptek, mi a feltámadt fájdalommal együtt is úgyszólván szabadnak éreztük magunkat. A napközben elfojtott, a félelembe, majd a fásultságba betemetett bánat, a megalázottság kínya ilyenkor elemi erővel szakadt ki lelkünkéből. De még itt, az élet peremén is meg akartunk kapaszkodni ...

Egyik ilyen estén „művészetet” rendeztünk a pajtában. Verseket mondtunk, volt, aki éneket adott elő halkán. Amíg „művészetünk” tartott, egy-egy pillanatra szinte elfeledtük, hogy rabok vagyunk, és hogy másnap kora hajnalban újra kezdődik a kálvária.

A „művészetet” követő hajnalon a munkahelyre nem az országúton kísérték bennünket, hanem úttalan utakon, mocsaras területeken át. A napok óta tartó esőzéstől erősen megáradt az utunkba eső patak. A nációk kéjes vigyorgással hajtották 261 bele osztagunkat a megáradt patakba. Legtöbbszörnek a cipője már szétmállott – az enyém is. Arról már ne is beszéljünk, hogy volt, aki nyári szandálban rőtta a sáros utat.

Egy másik sötét hajnalon az SS-Bauleiter áthajtott bennünket a megáradt patak malmán. Természetesen a malom garatjain és átjáróin a budapesti utcához szokott női bokáknak az egyenkénti átkelés nem ment pillanatok alatt. Az SS-parancsnok mégis futólépést vezényelt, és korbácsával végigverte egész osztagunkat.

Amikor a nációk – a jelek szerint – pánikba estek a 3. Ukrán Front csapatainak előretörése folytán, a védőállásnak a soproni járásra eső területén a 12 000-re tehető munkaszolgálatos-létszámon felül több mint 3000 polgári lakost is igénybe vettek az erődítési munkálatokhoz, köztük a kópházi munkaképes lakosokat is. A tábor foglyait azonban mindenkor a polgári lakosságtól elkülönítve dolgoztatták, a falu lakosai tíz pengő napszámot kaptak, senki sem bántalmazta őket, és vasárnap nem kellett kivonulniuk munkára. Hja, ők nem munkaszolgálatos, deportált foglyok voltak ...

(A lakossággal egyébként még érintkeznünk is tilos volt, nem is szólva az élelemvásárlásról, az árucseréről, amelyért a legjobb esetben is botozás volt osztályrészünk.)

December 10-én alig kezdtünk munkához, amikor váratlanul sorakoznunk kellett az országúton. Egy darabon vissza, Kópháza felé meneteltünk, majd feltereltek bennünket a domboldalba, ahol kőkeményre fagyott földterületen, jeges, viharos szélben futóárkot, lövészárkot kellett ásnunk.

Az SS-parancsnok ezúttal nem verte végig a munkaosztagot (csak fellökött néhány gyenge lábon álló fogoly nőt), hanem kiválogatta az erősebbnek látszókat, mintegy 40–50 főt.

Másnap, december 11-én útba indítottak bennünket.

Rövid gyalogmenet után motozás következett, majd visszakísérték bennünket Kópházára. A kiválasztott „erősebbeket” külön pajtában tömörítették. Mi, többiek, régi helyünkre kerültünk vissza.

December 16-án, szombaton jeges szélvihar, dermesztő orkán tombolt és nyargalt keresztül-kasul a pajtán.

Az „önként” munkára vonulók már régen, hajnalban elmentek.

Egyszerre kivágódott a pajtaajtó. Ott állt az SS-táborparancsnok, magasra emelve korbácsát, ordítva rendelt ki bennünket sorakozóra a pajta elé. Sokáig álltunk ott hóviharban, jeges szélben. Végül útba indítottak a szomszédos pajtából kihajtott beteg foglyokkal együtt, de néhány lépés után megállítottak. Az SS-parancsnok és a kíséretében levő SS-őrök megszámlálatlanul otthagytak bennünket, hogy a többi pajtát fésüljék át. Ezekben az óvatlan pillanatokban az egyik bajtársnő visszasurrant a pajtába. Kisvártatva követte egy másik, majd én is valami láthatatlan vasabroncs kínzó szorításából szabadultan iramodtam vissza a pajtába. Csakhamar még hárman követtek bennünket. Most már hatan voltunk. Halálos riadt csöndben maradtunk, mukkanni, moccani sem mertünk. A félelem vasabroncsa újult erővel, kegyetlenül szorította mind a hatunkat. De szerencsénk volt: a nap hátralévő részében már nem jöttek értünk.

Az 1944-es halálesztendő utolsó napjai peregtek.

1944! Ennek az évszámnak a két négyese olyan, mint két feltűzött szurony!

A kiválogatott, munkaképesnek minősített bajtársnők 1945. március végéig maradtak Kópházán. Ekkor már a község közvetlen közelében dörögtek a felszabadító Vörös Hadsereg ágyúi, a fasiszták pedig gyalogmenetben, újabb halálmarsban útba indították a még munkára fogható kópházi foglyaikat Mauthausenbe, miként a Stellungsbau többi táborának foglyait is. Mi pedig, 1250–1260-an 1944. december 18-án, hétfőn hagytuk el Kópházát. Egy nyilasokból összeállított őrség hajtott bennünket puskatussal, erőltetett menetben, úttalan utakon a sárban, a Harka–Kópháza vasútállomásig (ma: Magyarfalva vasútállomás). Itt megállítottak bennünket, majd létszámot állapítottak meg.

262Az állomáson vagon sor. A nyilasok, az SS-legények és a todtisták ordítva, hatalmas ütlegetek osztogatva beszorították fogolytömegünket a vagonokba. Ezek már igazi deportálóvagonok voltak, nem személykocsik, mint Zurndorfban ...

Másnap, december 19-én, kedden alkonyat felé a lassú, cammogó vonat végképp megállt velünk. Ober-Eggendorfba, Alsó-Ausztriába értünk.

Az állomáson sorakoztattak, majd megszámláltak bennünket. Azután elindultunk. Hamarosan újabb osztrák faluba, Lichtenwörthbe értünk. A menetoszlopot itt egy tüskésdrót sövénnyel bekerített területre hajtották. Kedd este volt. 1944. december 19-e.

De a lichtenwörthi láger (Mauthausen egyik melléktábora) már a holocaust újabb fejezete.

Kópházán bennünket férfi munkaszolgálatosok váltottak fel.

1985. XXXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Heksch László: Sopron–Siegendorf (1945. jan. 14–márc. 30.)

Heksch László: Sopron–Siegendorf (1945. jan. 14–márc. 30.)

Hiller István (Adatok a magyar zsidók ausztriai mártíriumához 1944–1945. MIOK évkönyv. Bp., 1982, 211–226) és Hajnal János (SSz. 1984, 76) cikkéhez közlök kiegészítést.

1942 októberében vonultam be 21 évesen tényleges szolgálatra, de már nem katonai, hanem kíséret munkaszolgálatra Galántára, ahol civil ruhában, katonasapkával és sárga karszalaggal dolgoztunk a Horthy-rendszernek. Utána Mosonmagyaróvárra kerültünk egy száz fős század (IX/2 kmsz.) égisze alatt.

Mikor már az ország nagy része felszabadult, a fővárost pedig egy hét múlva szabadította fel a Vörös Hadsereg, minket 1945. január 11-én indítottak útnak gyalogmenetben Ausztria felé.

3 napi keserves menetelés után Sopronba értünk, ahol egy elhagyott téglagyárban helyezték el századunkat. Itt már sok száz munkaszolgálatos volt összezsúfolva. Mind az ország keleti részéből vonultak nyugat felé. Mint tudjuk, ekkor már a nyilas nemzetvezető ide helyezte a fővárosból a minisztériumokat, állami hivatalokat, és ő maga, Szálasi is itt foglalt le egy szép villát a maga számára a Lövéreken. Az itt eltöltött három hetünket főleg hólapátolással töltöttük, a soproni utcákat tisztítottuk meg a nagymennyiségű hótól. Elsősorban azokat az utakat, ahol a nyilas pribékek jártak gépkocsival. A helyzetünknek megfelelően nagyon kevés és gyenge kosztot kaptunk, pótolni nem állt módunkban, így bizony éhes gyomorral kellett dolgoznunk.

A soproni lakosság egy része gyűlölettel, egy kis része néma részvétellel szemlélte bennünket, de elvértve előfordultak olyanok is, akik – nem félve a kilátásba helyezett megtorlástól – igyekeztek éhségünket enyhíteni. Voltak, akik elmentek mellettünk a járdán, körülnéztek, és egy óvatlan pillanatban letettek egy kis csomagot. Ezek mindig kenyeret tartalmaztak, amit mi mint kincset fogadtunk, de meg sem köszönhattük, mert az adakozó akkor már rég eltávolodott tőlünk.

Január végén egy kemény, hideg napon náthásan lapátoltam a havat, mikor egy kis házból (sajnos már nem emlékszem hol volt) kinyílt egy ablak, és egy idős néni kiszólt, hogy menjek be hozzájuk. Az őrségünk nem vette észre, mikor besurrantam a házba. Nagyon szerény, kis szoba-konyhás lakás volt, a konyha jól fűtve, egy idős vasutas házaspár volt a lakásban, akik forró teával, zsíros kenyérral kínáltak, és látván, hogy nincs nálam elég zsebkendő, még fehér puha ronggyal is elláttak. Az ott eltöltött rövid idő, úgy tűnik még ma is, 39 év után, mintha a mennyországba kerültem volna.

263 Február másodikán vittek tovább nyugat felé Ausztriába, Klingenbergbe át Siegendorfba, az ottani cukorgyárba, ahol kb. már ezer, nagyrészt lerongyolódott, legyengült, a keleti frontot megjárt munkaszolgálatos tartózkodott egy hatalmas helyiségben a szalmán fetrengve.

Húsvét vasárnap este kerültünk vissza Sopronba, majdnem két havi SS-felügyelet után, már szabadon, bajtársaimmal, barátaimmal együtt, de már egész más körülmények között. Egy elhagyott, nyilván exponált nyilas lakásába mentünk be, ahol mi szem szájnak ingere, mindent találtunk az éléskamrában, lekvár, vaj, zsír, dzsemek, cukor, szardínia. Nagy különbség volt a két lakás és ellátás között, a vasutas családé és az elhagyott lakásé között. Ez jellemzője volt az akkori állapotoknak. Dr. Hiller főigazgató úr tanulmányában egy felsorolást közöl a siegendorfi táborban elpusztult 43 bajtársunk névsorával. A táborból naponta pár kilométert jártunk a sokszor térdigérő hóban, SS- és Todt-felügyelet mellett. Itt kaptam – életemben először – egyik nap egy ittas, fekete egyenruhás pribéktől két akkora pofont, hogy leestem az általunk ásott árokba, mely azt a „cél” szolgálta, hogy megállítsa a közeledő Szovjet Hadsereg tankjait. Nagyon nehéz munka volt a nagyon csekély és tartalmatlan koszt mellett a fagyos földet kiásni. A mosdási lehetőség hiánya, a ruhaneműk tartós viselése, a sok tetű a legyengült szervezetet megtámadta, és főleg azok, akik már előzően is, hosszú ideig, sokszor évekig igen mostoha körülmények között sínylödtek, megkapták a magas lázzal járó flecktifuszt, és ebből sokan nem épültek fel. Ott maradtak a siegendorfi tömegsírban örökre.

Március végén az egészségeseket, illetve az annak nyilvántartottakat az SS-ek elhajtották csapatban tovább

nyugatra. Ezek Mauthausenbe kerültek, ahol bizony sokan nem bírták ki az embertelen körülményeket és a felszabadulás előtt, de még utána is, elpusztultak. Én magam is súlyos betegen, lázasan fetrengtem a szalmán, így nem kerültem a továbbvonuló menetbe. Így a húsvétvasárnapi belövések után először megjelenő felszabadító katonának csak a szememben megjelenő nagy öröm árulta el ezt a csodálatos pillanatot. Nagyszombat este még egy szomorú esemény történt a táborban. Az utolsó két hónap alatt nem pusztult el senki erőszakos cselekmény miatt, de az utolsó percekben kihívtak három németül tudó bajtársunkat (köztük volt egy Lakatos nevű magyaróvári német szakos tanár). Nekik parancsra fel kellett robbantaniuk egy kis hidat, és ezután agyonlőtték őket. Így ez a három bajtársunk pár órával a felszabadulás előtt halt mártírhálát Siegendorfban.

A már említett felszabadító hadsereg megjelenése után már nem találtak egyetlen német katonát sem nálunk. A jobb egészségi állapotban lévő bajtársak a raktárból hoztak pár zsák cukrot, amit szétosztottunk, és vittük magunkkal hazafelé induláskor. Egyébként az, hogy nem pusztult el több bajtársunk a cukorgyárban annak köszönhetjük, hogy állati takarmányként szolgáló cukorrépát és olajos, szennyezett melaszt tudtunk szerezni és ez kiegészítette, illetve csökkentette az étvágyunkat. Az utolsó héten már nagy érdeklődéssel figyeltük a Sopront támadó repülőket, az este világító tüzeket, tudván, hogy minden bomba közelebb hozza a várva várt felszabadítókat. Sopronban aztán csak egy napot töltöttünk, pedig jobb lett volna további sorsunk, ha ott maradunk a tejjel, mézzel folyó kánaán-szerű lakásban. Azonban mindnyájan gyorsan haza akartunk kerülni szeretteink körébe, ezért másnap húsvéthétfőn már nekiindultunk, sokan igen rossz állapotban, lázasan, legyengülve, az otthonunk felé. Otthon azonban senki sem várt, mert családunkat a nyilasok kiirtották.

Most, 38 év után, újra eljutottam Sopronba a KPVDSZ SZOT csodás üdülőjébe, bejártam a várost és környékét, felkerestem Balfot, ahol volt szeretett tanárunk, Dr. Szerb Antal pusztult el, legyengülve a nyomorúságos munkaszolgálati ideje után 44 évesen. Szerény emlékművel emlékeztek meg róla. A soproni eltöltött két kellemes hét azonban nem tudta feledtetni az 1945 éveleji tíz keserves hét emlékeit.

1985. XXXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Tatay Jenő: Adalékok Murmann Sámuel 1849-es temesvári vértanú életéhez

264 Tatay Jenő: Adalékok Murmann Sámuel 1849-es temesvári vértanú életéhez

Egyre kevésbé emlékezik Sopron a város szülöttjeként vértanúhalált halt 1849-es forradalmár huszártisztre, Murmann Sámuelre. Szülőházát sem dombormű, sem emléktábla nem díszíti, utca, tér nem emlékeztet hősi mártíromságára. Ha Csatkai Endre és Mollay Károly nem emlegetnék várostörténeti munkáikban, végleg el is felejtődne, pedig a megemlékezésre ma is számot tarthat.

Nemeskürty István kitűnő és teljességre törekvő könyvében közel 700 mártír, bebörtönzött és bujdosó honvéd nevét sorolja fel, de mind Murmann Sámuel, mind vele (egyések szerint) egyidőben kivégzett Hruby Gyula huszárőrnagyok nevei elkerülték a figyelmét.¹⁽¹³⁰⁾

Kevés, de nagyjából megbízható adatot a városi, félig polgári származású Murmann Sámuelről Csatkainál találunk: „Még augusztus elején (helyesen: szeptember elején, saját megjegyzés) megjelenik minden újságban az első megtorlás híre. Murmann Sámuel volt császári tisztet, aki még 1848 őszén Sopronban a nemzetőrséget szervezte és vezette, később pedig magyar vére sugallatára a honvédek oldalán küzdött az

országban, augusztus hó 25-én Temesvárott agyonlőtték.”²⁽¹³¹⁾

Murmann Sámuel származásáról a soproni evang. egyház 1817. jún. 3-i születési anyakönyvi bejegyzése tudósít: „Der Getaufte: Samuel, Heinrich; Eltern: Christoph Murmann b(ürgerlicher) Kürschnermeister, Mutter: Elisabeth Halasy. Taufpaten: Herr Samuel Murmann, k.k. privilegirter Grosshändler in Wien; Herr Johann Herbst b(ürgerlicher) Gastgeber, mit seiner Ehegattin Susanna.”

A Murmann nagyapa Kőszegről származott Sopronba. A vértanú anyja Halasy Erzsébet, iparos-kisnemes Sopron megyei család leánya. A Halasy nagyapa polgáresküt tett Sopronban.

A Lenin krt.-i házat, melyben hősünk született a Benedek családtól vásárolta meg az apa. (Az 1849-ben Haynau seregében ellenünk harcoló, majd königráti csatavesztő Benedek Lajos vezérőrnagy és hadvezér ugyanitt született.) Lenin körút 23. sz. alatti ma ez a ház, de már nem eredeti alakjában áll, mert 1845-ben Flandorffer Ignác kereskedő a szomszéd házzal összeépíttette. Régebben Várkerület 24. sz.-ként szerepelt.³⁽¹³²⁾

Házi Jenő a „Soproni polgárcsaládok” c. könyvében Murmann Sámuel két testvérét is említi, köztük M. Károly patikust, aki 1848 márciusában a soproni városi nemzetőrség tagja alsóbb beosztásban. (Az erről szóló hirdetés a Városi Levéltárban). M. Károly 1848. V. 20-án nyer polgárjogot, de szerepel Házi Jenő könyvében a másik testvér is: M. Frigyes, szücs, aki 1842. V. 20-án tesz polgáresküt.

Házi Jenő az anya nevét *Hollósyként* említi. Nyilván a *Hallasy*-nak írt nevet olvasta, így.⁴⁽¹³³⁾

Murmann Sámuelről nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre. Az ev. lyceum 1836–37. és 1838–39. évi anyakönyveiben találkoztam Murmann Sámuel két öccsével, Ede és Henrik nevével. Feltételezhetően a jómódú és egyben névadó „csász. kir. kiváltságos nagykereskedő”-keresztapa iskoláztatta maga fiaként Murmann Sámuel, nyilván Bécsben. Gimnáziumi tanulmányai után műszaki főiskolát végzett ugyancsak Bécsben, de hajlama lovastiszt pályára viszi és egy túlnyomóan magyar tisztikarból álló huszárezredben szolgál 1835 óta. A Bécsben elismert, tekintélyes, bizonyára a csász. hadseregnek szállító nagykereskedő nagybátyja révén jut be az egyik prominens huszárezredbe. 1846-ban már főhadnagy.⁵⁽¹³⁴⁾

²⁶⁵Nemeskürty közli könyvében facsimileként a Schematismus des österreichischen Kaiserthumes, Wien, 1848 elején kiadott ezredadatokat, melyben a 2. sz. cs. kir. hannoveri királyról elnevezett huszárezredben szolgáló összes tisztek névsora olvasható, a főhadnagyk között Murmann Sámuel neve is, akire Nemeskürty figyelme nem terjedt ki. Ebben Kiss Ernő ezredes, ezredparancsnok, gr. Vécsey Károly őrnagy, későbbi aradi vértanúk szerepelnek. Az ezred tisztjeinek egyrésze kamarás, gróf, lovag, de főleg nemesrangú, ami bizonyítja az alakulat akkori elit voltát. Köztük felsorol a schematismus több, a szabadságharcunkban kiemelkedő szereplő nevét, mint kislelkes Pigetty (Pikéti) elsőosztályú „Rittmeister”-t, gr. Wartensleben főhadnagyot, akit 18 évi várfogságra ítelt Haynau, Caesare Galvani főhadnagyot, aki 16 évi várfogságot kapott, Aschermann hadnagyot, aki *Vendrière magyarosított* és 1849-ben már honvéd ezredes és Klapka helyettese Komáromban.⁶⁽¹³⁵⁾

Az 1848 márciusi események után Lázár hadügyminiszternek sikerült a 12 magyar huszárezred közül legelőször a 2. számú huszárezredet ezredtörzsestől mind a négy osztályával Csehországból a Temesvár alatti Újpécskára helyeztetni.⁷⁽¹³⁶⁾ Csatkai szerint ekkor Murmann mint „nyugalmazott hadnagy” kilépve a hannoveriektől, Sopronba a nemzetőrségbe kerül.

²⁶⁶Csutkai írja, hogy 1848 júliusában a soproni nemzetőrség élére Calm nyugalmazott kapitányt jelölték. Helyettese és egyben „a nemzetőrség szervezője, aki vezette a nemzetőröket, Murmann Sámuel”. De a Theodorovics tábornok visszavonuló horvátjai elleni októberi Sopron megyei csetepatékban Murmann Sámuel neve sehol sem található.

Bona Gábor könyvéből tudjuk, hogy 1848. dec. közepén, a téli hadjárat kezdetén Murmann Sámuel mint őrnagy az aradi és Arad megyei nemzetőrzászlóalj parancsnokaként az aradi ostromhadseregben tevékenykedik. 1849. márc. végén, a tavaszi hadjárat kezdetén a bánáti V. hadtestben Vécsey tábornok alatt még mindig az aradi ostromhadseregben szerepel. De résztvesz már előzőleg a bánáti harcokban. Amikor Arad feladja magát az ostromló honvédseregnek, Murmann a tragikus végű temesvári csatában harcol, ahol fogságba kerül.⁸⁽¹³⁷⁾

1849. augusztus 9-e: a szerencsétlen végű temesvári csata napja. A csatában körülbelül 6000 honvéd esik fogságba, köztük Murmann Sámuel és Hruby Gyula.⁹⁽¹³⁸⁾

Amit kutatásaim során Murmann Sámuellel kapcsolatban találtam a szabadságharc szakirodalmában, az alábbiak: Horváth Mihálynál olvashatjuk, hogy „azon tisztak, akik osztrák seregből léptek át nemzeti zászlók alá ...egyelőre Temesvárra, Aradra vár fogságba vitettek, néhányan, mint Ormay ezredes, Hrubai és

Murmann őrnagyok stb. mindjárt felakasztattak, vagy föbe lövették”.¹⁰⁽¹³⁹⁾

A Vasárnapi Újság írja 1890-ben: „A szabadságharc többi vértanúi Aradon” c. cikkben: „Schwanenheimeri Hruby Gyula lovag és a soproni születésű Murmann császár-huszár ezredbeli őrnagyok, kiket Haynau a többi vértanúkkal egyidejűleg Temesvárost kivégeztetett, mai napig is ott fekszenek, hol ezelőtt 50 éve meghaltak”.¹¹⁽¹⁴⁰⁾

Kacziány Géza: „Magyar vértanúk” c. munkájában azt írja, hogy Ormay-Auffenberghez hasonlóan, rövid úton bántak el két vitéz honvédtiszttel Temesváron. A verseczi születésű schwanenheimeri Hruby Gyula, volt Ferdinánd-huszár főhadnagy, ki 23 éves ifjú kora dacára őrnagyságig vitte a honvédségnél, bolyongásai között elfogatott és minden haditörvényszéki ítélet nélkül aug. 20-án egyszerűen agyonlőtték a mezőn. Ugyanezt tették Murmann Sámuel nyugalmazott főhadnaggal, ki a magyar hadseregben alezredesi rangot nyert s Világos után megszökvén, Temesvár felé tévedt. Haynau csapatai elfogták s miután egyenruhában volt, Temesvár felé hurcolták. A csapatparancsnok azonban egyszerűbbnek találta, ha saját szakállára ott az országúton agyonlövési s csak a jelentést teszi meg róla. E nagyszerű eszmét tett követte s a szegény 32 éves fiatal katonát lelőtték, mint egy veszett kutyát, s holttestét ott hagyták az úton, míg végre akadt egy irgalmas kéz, mely elásta. Haynau aug. 18-tól 21-ig Temesvárott időzve megleléssel tudomásul vette Hruby kivégeztését, mely bátorítás Murmannak is életébe került. E czudar tettek mentegetésére a pesti hivatalos lap szeptember 10-i számában három hadbírószéki ítélet jelent meg, mely szerint Auffenberg, Hruby és Murmann a megtartott haditörvényszéki ülésen egyhangúlag halálra ítéltetvén rajtuk a büntetés végrehajtatott. Ahány szó, annyi hazugság, mert egyikük sem állott haditörvényszék előtt, ők közönséges gyilkosság áldozatai.”¹²⁽¹⁴¹⁾

Vajon Kacziány fenti Murmannra vonatkozó soraiban, melyekben megdöbbentő adatokat ír, nem túlzott-e a szerző, illetve nem szörnyű módon, hajmeresztően festette-e át Murmann Sámuel tragédiáját, minthogy a szerző túlzásokra hajlamos volt?

267A fentiek szerint azonban Kacziány Murmannról írt beszámolója több vonatkozásban nem egyezik a fenti írók adataival. Vajon nem a temesvári csatával kapcsolatosan került volna fogságba és Világosnál ott lett volna Görgey seregében? A fegyverletétel, aug. 13-a után miért bolyongott egyenruhában aug. 25-ig 12 napon át? Miért nem öltözött ennyi nap után civil ruhába? Miért menekült éppen Temesvár felé Haynauék karjaiba? Hiszen Világos után módja lett volna északnak menekülni, a cári orosz hadsereg nem akadályozta a honvédek menekülését arra a vidékre, amelyre csak hetek múlva terjedt ki Haynau ellenőrzése.

Görgey hadjáratainak, csatáinak szinte apró részleteit ismeri a magyar hadtörténetírás, de azokban sem Hruby sem Murmann nevei soha elő nem fordulnak.

Még a múlt században lerombolták a hatalmas erődítményeket Temesvárt, melyek árkaiban végezheték ki két hőstünket.

Csatkai révén köztudatba került, hogy Murmann Sámuel volt „a szabadságharc első vértanúja”. Ez így nem felel meg a valóságnak. Nem a legelső vértanú, de egyike az elsőeknek, hiszen az ugyancsak Temesvárott kivégzett Hruby Gyula is 5 nappal megelőzte.

Az első aradi vértanú Auffenberg-Ormay Norbert. Régebbi adatok szerint Ormay bajtársai ügyében Haynaunál közbenjárni próbálkozott, mire a feldühödött Haynau aug. 22-én bírói ítélet nélkül felakasztatta.¹³⁽¹⁴²⁾

Újabbban kiderült, hogy Ormayt császári gyalogosok Világos közelében, Pankotán elfogták, utána Haynau rögtönítélő bírósága elítélte és órákon belül felakasztották.

Murmann Sámuel örökösei, illetve gyermekei az „elárvult” (verwaiste) Eliz és Kristóf az 1859-es és az 1861-es levéltári mutatóban szerepelnek a számukra esedékes telek és a „nagykereskedői ház” után nekik járó összeg dolgában. Testvére M. Károly patikus neve is előfordul 1848-ban és 1850-ben történt telekkártalanítás ügyében. Később már nem találkozunk Murmannokkal. A soproni ev. egyház anyakönyveinek levéltári példányaiban 1849-től visszafelé 15 esztendő házassági és születési adatait néztem át. Ezek alapján megállapítható, hogy Murmann Sámuel nem Sopronban nősült és gyermekei sem Sopronban születtek. Így felesége neve egyelőre nem állapítható meg.

Bár Murmann Sámuel nem első vértanúja szabadságharcunknak, de a legelső mártírok egyikeként tartjuk számon. Megérdemelné, hogy ifjúsági intézmény, szervezet, iskola, katonai alakulat viselné a hős soproni huszártiszt nevét.

1985. XXXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Kitaibel, Hans: A feketevárosi majolika korsó

Kitaibel, Hans: A feketevárosi majolika korsó

Katona Imre ezen a helyen (SSz. 1975, 163–166) „Egy feketevárosi habán kézmosó a XVIII. század elejéről” c. cikkében Könyöki József pozsonyi tanár 1895. aug. 14-i levele alapján említi „Feketeváros (Purbach) község birtokában lévő magyar majolika s’ magyar alakokkal díszített nagy korsót”. Katona szerint a korsó időközben elkallódott.

A majolikakorsó azonban megvan, a kismartoni Tartományi Múzeum (Burgenländisches Landesmuseum) őrzi. Korábban valóban Feketeváros község tulajdonában volt: minden év elején, amikor a község főhegymesterét és hegymestereit tisztségükbe beiktatták, a korsót a község borával töltötték meg és a beiktatás végén kiitták.

269A Katona által leírt kézmosó (aquamanile) valószínűleg Scheibstock Pál feketevárosi patkolókovács tulajdonában volt, aki 1720-ban szerezte meg a népszerűen „imaháznak” (*Bethaus*) vagy „kolostornak” (*Kloster*) nevezett épületet és itt rendezte be kovácsműhelyét. Valamikor bizonyára itt gyűltek össze a protestánsok a vasárnapi istentiszteletre, hiszen 1588-ban már katolikus pap működött a faluban. Az épület a reneszánsz stílus korából származik, a protestánsokra a bejárat felett kőbe vésett Luther-rózsa emlékeztet.

1653-tól kezdve az Esterházy-birtokok kovácscéhe Feketevárosban székel. Az említett Scheibstock Pál maga is céhmester volt, a céhgyűlések bizonyára az ő házában folytak le. Erre emlékeztet a Könyöki József levelében is említett „régí szoba ajtó arany betús felírásokkal”: „Hüte dich Fluch nicht in meinem Hauß / oder gehe bald zur Thür hinaunß / es mögt sonst Gott im Himmelreich beid straffen mich und dich zu gleich”. Az ajtó hátoldalára Márk és János apostolok képe van festve.

Az épület előtt Pál apostol megrongált szobra áll e felirattal: „Paul Scheibstock 1720”. Scheibstock Pál 1747-ben halt meg 70 éves korában.

A házat 1963-ban Hießmayr József dr. renováltatta. Ma a „Nikolauszeche” nevű előkelő étterem van benne.

1985. XXXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

1985. XXXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Kerék Imre: Fejér Zoltán festői világa

Kerék Imre: Fejér Zoltán festői világa

Szemlélődő típusú, halk szavú és szerény festőművészt ismertem meg Fejér Zoltán személyében, amikor évekkal ezelőtt megismerkedtem vele. Olyan embert, aki belül tele van feszítő energiákkal s a festészet hagyományainak alapos ismeretében bátran vág új ösvényt magának, hogy ezt a hagyományt megújíthassa; kereső-kutató lényének harmóniavágya tán legjellemzőbb vonása.

Az 1939-ben Zircen született festőművész már az értelmiségi családból hozott magával olyan ösztönző, munkára serkentő indítékokat, melyek saját útjának megtalálásában segítettek. A Pécsi Tanárképző Főiskola elvégzése után Sopronba került tanítani, majd 1968-ban második diplomáját megszerezve a soproni Entzbruder Dezső Középiskolai Fiúkollégiumba kerül, itt a kollégium rajzsakkörét és könyvtárát vezeti.

Az első elhatározás után, amikor úgy döntött, hogy a festészetet választja élethivatásul, 1971-ben megtörtént első tárlati szereplése (Mosonmagyaróvár, Sopron). Közben a soproni művésztanárokkal együtt folytatott rajz-stúdiókat a Liszt Ferenc Művelődési Központban.

Ilyen előzmények után került sor 1978-ban első önálló tárlatára a soproni Festőteremben. Kiállítása katalógusának előszavát Salamon Nándor, a győri Xantus János Múzeum művészettörténésze írta. Ez az első komoly bemutatkozás szép sikert hozott a szakmabeliek és a közönség körében egyaránt. Gazdag, változatos, sokszínű anyaggal reprezentálta művészetét a festő. Néhány jellemzően szép képét említem meg az ott szereplő anyagból: *Ikvaparti lányok*, *Juliska-tó*, *Galambleső*, *Téli porhó*. Horváth Lilla erről a kiállításról (Kisalföld, 1978. nov. 1.) írja: „A kiállított művekben tükröződik, hogy magának vallja a Kisalföldet, »beszél« neki a Sopron környéki táj, a város patinája. A tárlaton viszontláthatjuk a Kisalföld vizeit, facsoportjait, erdeit. A képeken megjeleníti a Fertő és a Hanság madárvilágát. Egyéniséget sugároznak a színek szokatlan alkalmazásával kifejezett élmények”.²⁷⁰Tegyük még hozzá: már ezen a tárlaton feltűnt a képek szuggesztíven eredeti, költői címezése, a reális tartalmak és az áttételes, szimbolikus megjelenítésmód kettőssége. A táj és a múlt ihletése szinte minden képén meghatározó karaktert kölcsönöz az adott műnek.

Amikor a kísérletezés stádiumában élt még, sokat látogatta a múzeumokat, Európa leghíresebb képtárait és a magyar múzeumokat, képtárakat. Hosszú évek alatt tudatosan készült fel a festői pályára. Szívós

elszántással, törhetetlen optimizmussal küzdötte át magát a kezdet nehézségein, s az elért eredmények, sikerek még több impulzust adtak munkája folytatásához, igazolták törekvéseinek helyességét.

1. Mezei hagyaték (10x15 cm olaj-akvarell)

Így jutott el kísérletezése során a miniatúra műfajához (1–2. kép). *Rábaközi miniatúrák* című kiállítását a Győri Műcsarnokban 1983. ápr. 29-én Kratochwill Mimi művészettörténész nyitotta meg, Salamon Nándor rendezte. 197 darabból álló műalkotás-kollekciója táj-ember-tárgy kapcsolatát ábrázolja mini-landart kifejezési eszközökkel, sajátos felületi struktúráképzéssel. A hozzáértők véleményét tolmácsolta e kiállításról Kloss Andor alapos méltatása a Kisalföldben (1983. máj. 4.). Szerinte Fejér Zoltán alkotói magatartása nem szokványos, inkább rendhagyó. Ahogy az sem szokványos dolog, ahogyan pedagógusi munkája mellett tizenöt évvel ezelőtt elkötelezte magát a képzőművészettel. Akkor ébredt rá voltaképpen arra, hogy önmagát csak az alkotás, a festészet által valósíthatja meg. Mesterek nélkül, hallatlan tempójú önképzéssel dolgozott sajátos festői világa kiteljesítésén. Törekvéseit abban összegezhetjük, hogy alapvetően realista festészetet akar művelni. Ez azonban nem zárja ki, hogy a szimbolizmus áttételesebb élményt nyújtó eszközeivel is éljen, ne csak láttasson, de sejtessen, éreztesen valami mást, valami

többletet, mint amit a kép egyszeri látásra mond. Fejér Zoltán ismeri a modern színelmélet [271](#)eredményeit, ismeri a festészet klasszikusainak hagyományait. Eredetisége abban van, ahogyan ezt a hagyományt saját látomás- és érzésvilágával szembesítve harmóniát sugalló művészetté alakítja. A miniatúra, mely XVII–XVIII. századi virágzása után elveszítette korábbi jelentőségét, a XIX. század negyvenes éveiben, új önálló életet kezdett élni Fejér Zoltán munkásságában, sok hívet szerezve a közönség soraiban ennek a műfajnak, s látomásai, indulatai pregnáns kifejezőjévé tette azt. A siker, az eredmények ezt a törekvését maradéktalanul igazolták. Az egységes esztétikai megformáltság, a képek távlata, mélységperspektívája hatásosan rögzíti a Rábaköz természeti világát, szín- és formastruktúráját. Néhány megragadóan teljes szépségű munkáját lehet kiemelni a gazdag anyagból, mint pl. *Esti zöld zsongás*, *Táj fehér ködben*, *Hanyi nagypanoráma*, *Esti virágok*, *Derüs jegenyék*, *Hosszú bokros*, *Fák egyenes ritmusban*, *Őzbarna szántó*, *Üres karám*.

2. Eperfa (10×10 cm, gouache)

Mint már jeleztem fentebb, ezek a képek már címükkel is sokat elárulnak a festő világról, s a költőien találó címek mindig összhangban állnak a képek láttán [272](#)bennünk megfogalmazódó érzésekkel, s a festő látomásait szuggesztíven plántálják át tudatunkba. Fejér sohasem törekszik csupán az önmagáért való szépségre, bár képei e tekintetben is lenyűgöző erejűek. Sokszor számunkra jelentéktelennek tűnő motívumok ellentétezésével kelt feszültséget valóságismeretünket elmélyítve, továbbgondolkoztatva; ezzel

hétköznapi gondjainkat, természet és ember drámai küzdelmét fogalmazza meg. Az eddigi eredmények nagy reményekre jogosítanak Fejér Zoltán festői magatartását, pályafutását illetően. Megemlítem, hogy 1982 szeptemberében rendezték a budapesti Országközi Dolgozók Klubjában csoportos kiállítását, ahol többek között szerepelteti az *Ionfelhő*, *Múló emlék*, *Pannónia*, *Táncos golgota*, *Csendélet kidobva*, *Üres hajlék*, *Ikvaszépe*, *Gömbakác*, *Csont és cserép* című ismertebb képeit.

1983. december 19-én nyitották meg a pápai Jókai Művelődési Központban (Várkastély) a Valóság-etűd grafikák rábaközi miniatűrökkel című kiállítását. Az 1976 óta készülő grafikai munkákból kiemelkedők a *Kisalföldi pórmenyecske*, *Szürke embercsoport*, *Lovasjáték*, *Ásítózók* című alkotások.

A bemutatott miniatűrök közül pedig említést érdemelnek a *Magányos tópart*, *Mező hazafias kalappal*, *Nyúlrekviem*, *Mezei hagyaték*, *Galambkoponyák*, *Mezei útmáradvány*, *Múltidéző eketaliga*, *Mező tróféával*, *Járgány-búcsúztató*, *Kapa és kenyerek*, *Fa belső fénnnyel* című alkotások, tartalmuk és időszerűségük miatt kiemelve.

Végül az önmagát tudatosan vállaló és megvalósítani tudó alkotó oeuvrejét tekintve a művészeti feltételeinek nehézségeire történő utalás nélkül megállapíthatjuk, hogy a végkifejlettséget figyelembe véve Fejér Zoltán a még nem látott szépségekkel rendelkező világ feltárásán dolgozik azért, hogy művészetével szebbé, teljesebbé tegye életünket.

1985. XXXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Hiller István: A TIT 1984. évi tevékenysége Sopronban

Hiller István: A TIT 1984. évi tevékenysége Sopronban

1. 1984 márciusában megtörtént a TIT járási és városi szervezeteinek összevonása. A 25 főre duzzadt elnökség munkájának megkönnyítésére és egyszerűsítésére 7 fős ügyvezető elnökség alakult. 1984-re kész járási munkatervet örökölt az összevont szervezet, a járási feladatokat ennek alapján végeztük el. A Társulat új ügyrendje értelmében ezután évről-évre készülnek a munkatervek. A gazdálkodást is ennek megfelelően kellett megterveznünk. A városi és a járási szervezet egyesülése viszonylag problémamentesen zajlott le, a technikai lebonyolításban viszont voltak elakadások. Így még máig sem voltak teljesen felmérhetők az egyes tevékenységek. Nem ismerjük még pl. a járási üzemek tanfolyamainak alakulását, számát, bizonyos szakkörök pontos tevékenységét sem. A megyei és a helyi szervezet intézkedései nyomán ezek a munkák áthúzódtak ez évre. Ugyancsak újra pontosan fel kell mérnünk tagságunk létszámát, ellenőrizni kell a meglévő – sokszor már elavult – névsorokat. Új névsorok felfektetése vált szükségessé. Jól alakultak kapcsolataink a járás 5 TIT-szervezetével, jó együttműködés alakult ki. Megtörtént a gazdálkodási ellenőrzés és a leltározás. Meg kellett ismerkedni a járás termelő egységeivel, intézményhálózatával.

A szervezet vonzáskörzetében megkezdődött 250 tagunk felülvizsgálata, mert az átszervezések, költözések, munkahelyváltások miatt erre szükség van. A vonzáskörzetben működő szervezetekben Fertődön 55, Fertőszentmiklóson 40, Nagycenken 31, Sopronhorpácson 49 tagunk tevékenykedik. A járásból 73 fő soproni szervezetünkhöz tartozik. Új tagjaink többsége 35 éven aluli.

2. *Szerződésünk volt a következő intézményekkel, üzemekkel:* MSV Soproni Szövögyára, Pamutnyomóipari V. Soproni Gyára, Büntetésvégrehajtó Intézet (Sopronkőhida), [273](#)Talajerőgazdálkodási

V., Liszt Ferenc Művelődési Központ, SZOT Északdunántúli Üdülési és Szanatóriumi Igazgatóság Gazdasági Szervezete, Autófelszerelési V., Sopronkőhidai Szövőgyár, Soproni Ruhagyár, Soproni Szőnyeggyár, Hazafias Népfront, ELZETT Művek Soproni Gyára, ÉGSZI Szervezési és Információs Leányvállalat (Győr), KIOSZ Soproni Alapszervezete, Fertőrákosi Társadalmi Szervek Háza, Sopronkőhidai Kultúrház, Arany J. Leánykollégium, Kállai É. Leánykollégium, Belvárosi Általános Iskola, 403. sz. Ip. Szakmunkásképző és Távokzlési Szakközépiskola.

A TIT szervezésében elhangzott előadások száma: 1171. Nők részére: 80, férfiak részére: 69, KISZ-fiatalok részére: 393, vegyes összetételű hallgatóság részére: 629, fizikai dolgozók részére: 142.

A TIT-klubban elhangzott előadások száma: 213.

Klubelőadások száma: 36.

Január:

Gangl Teréz–Gangl Judit: Testápolás, kozmetika nőknek

Finta Béla: Salzburg és környéke

Dr. Tremmel Ottó: A szív betegségei

Dr. Nikolics Károly: A magyar kémiai iskola

Február:

Dr. Firtás Oszkár: A soproni erdők és vadjaik

Hárs József: Fesztiválok nyomában

Dr. Huszár László: A torok és bántalmái

Faller Antal: Voyager-program (csillagászat)

Zádor Alfréd: A Kis-Balaton és problémái

Március:

Dr. Eper Tivadar: Különleges röntgenvizsgálatok

Roskó Mária: Emlékezés Radnóti Miklósról

Dr. Metzl János: Benelux-államok

Badiny Gyula: A gótika Nürnbergben és környékén

Április:

Andrássy Péter: A növényvilág szépségei

Molnár László: Agricola, a középkor polihisztora

Május:

Badiny Gyula: A gótika

Dr. Rohonyi Béla: Kórszövettani vizsgálatok lényege és célja

Szarka Árpád: Raffaello

Dr. Gömöri János: Az etruszok nyomában

Kienzl János: Általános belpolitikai tájékoztató

Június:

Dr. Ulreich József: Várospolitikánk időszerű kérdései

Szeptember:

Füzy Tamás: A módosított KRESZ-ről
Dr. Ulreich József: A földgázprogram Sopronban
Mascher Jenő: A pedagógusok élet- és munkakörülményei

Október:

Baranyai Lenke: Mi történt 1849. október 6-án Aradon?
Dr. Németh András: Sopron új múzeuma, az Erdészeti, Faipari és Geodéziai Múzeum
Dr. Reisner Erzsébet: Hasznos tudnivalók a gyógynövényekről
Varga János: Képek a magyar néptánc történetéből
Dr. Örs Félix: „Gyakorlati” asztrológia?

274 November!

Győrváry Ernő: Östörténetkutatás iparrégészeti kísérletekkel
Finta Béla: Barangolás nyugati szomszédainknál
Lovasné Szabó Ágnes: Temetési szokások Kópházán

December:

Tóth Péter: „Egyedül küzdelmünk számít az egyetemes megmaradásért” (Szilágyi Domokos költészete)
Bordács Sándor–Zatykó László: A bükki Nemzeti Park
Nagy Alpár: Liszt Ferenc karácsonyi zenéje

Biológiai szabadegyetem

Január 9. Dr. Kiszely György, egyetemi tanár: Az élővilág vizsgálatának módszerei és azok fejlődése

Január 16. Dr. Ádám György, akadémikus, egyetemi tanár: Az idegrendszer kutatásának fejlődése

Január 26. Dr. Vida Gábor, egyetemi tanár: A genetika tudományának fejlődése, kutatási módszerei napjainkban

Január 30. Dr. Czímber Gyula, egyetemi tanár: A fajkutatás a biológia és a mezőgazdaság kapcsolatának fejlődése

Február 8. Dr. Czeizel Endre, orvosgenetikus: A humángenetika mai jellemzői, vizsgálati módszereinek fejlődése

Február 13. Dr. Nyeste László, egyetemi docens: A biotechnika kialakulása, biológiai iparok korunkban

Február 20. Dr. Eiben Ottó, egyetemi tanár: Az antropológia fejlődése, mai jellemzői, vizsgálatai hazánkban

Február 27. Dr. Simon Tibor, egyetemi tanár: Az ökológia kialakulása, mai jellemzői, vizsgálatai hazánkban

Világjáró magyarok szabadegyeteme

Március 21. Dr. Vasváry Artur, a Föld és Ég főszerkesztője: Calcuttától Bombay-ig (India)

Március 19. Finta Béla, ny. főfelügyelő: Utazások Olaszországban

Március 26. Markó Sára, ny. gimn. tanár: A Balkánon át

Április 2. Dr. Miczek György, egyet. adjunktus: Marokkó

Április 9. Dr. Szalay Marzsó László, tud. főmunkatárs: Djakarta (Indonézia)

Április 16. Dr. Kubinszky Mihály, egyetemi tanár: Belga és holland városok

Április 30. Horváth István, gépészmérnök, tanár: Niagara–New York

Május 7. Dr. Batizi László, ny. középisk. igazgató: Dél-Spanyolország

Óvodapedagógiai szabadegyetem:

Bakonyiné Vincze Ágnes: A játék szerepe a gyermeki személyiségformálásban

Bakonyiné Vincze Ágnes: Érzelmi nevelés szerepe

Simon Tamás: óvodai, iskolai ártalmak

Teázónkban vendégünk volt:

Marosi Júlia népdal énekművész

Géczy János veszprémi költő

Csapody Miklós irodalomtörténész

Kerek Imre költő és műfordító

Pátkay Tivadar szerkesztő

Kósa Ferenc filmrendező

Szervátiusz Tibor szobrász

Csorba János ének- és balladamondó

Dr. Csikós József BM osztályvezető

275 *Tudós-klub*

Hogyan? Miért? Beszélgetések a tudományos gondolkodásról.

II. Tudomány és művészet.

Vendégek:

Csapody Miklós irodalomtörténész

Fehér Márta filozófus

Keserű Katalin művészettörténész

Tusa Erzsébet zongoraművész

A magyar irodalom századai szabadegyetem

Előadássorozat középiskolásoknak és szakmunkástanulóknak

28. Soproni Környezet- és Természetvédelmi Nyári Egyetem

Témája: Természetvédelmi világstratégia

Részvevők száma: 123 (64 magyar, 42 NDK, 1 dán, 1 amerikai, 1 svájci, 5 osztrák, 9 nyugatnémet).

Megnyitó: Dr. Igmándy Zoltán tanszékvezető egyetemi tanár, a Nyári Egyetem elnöke;

Dr. Winkler András, az Erdészeti és Faipari Egyetem rektorhelyettese

Nyitó előadás: Dr. Szabó Lajos, az OKTH osztályvezetője: Környezetvédelmi alapstratégia

Kiállítás: Ökológia a gyakorlatban

Előadások: Dr. Környei Attila, a nagycenki Széchenyi István Emlékmúzeum igazgatója: Sopron történelmi város

Gollnhofer Sándor Sopron Tanácsának általános elnökhelyettese: Sopron napjainkban

Közreműködött: a Soproni Fúvósötös

Az ifjúsági szekció részére terepgyakorlat a soproni hegyvidéken

Vezette: Vig Péter, tanár

Városnéző séta

Kamarazenei hangverseny

Bezerédj Amália ének-zenei tábor énekkara és zenekara a Bányászati Múzeum Haydn-kertjében

Dr. Stefanovits Pál akadémikus: Az UNESCO MAB programja

Dr. Friedrich Károly főtanácsos: Szép Sopron

Kirándulás: Fertőboz, Hidegség, Nagycenk

Természetvédelmi stratégia szomszédainknál:

Dr. Alexander Cermisca: I. MAB-program és bioszféra rezervátumok Ausztriában

Dr. Lothar Manker, népfőiskolai igazgató: II. MAB-program és bioszféra rezervátumok az NSZK-ban

Dr. Kárpáti László: Dél-Somogy élővilága

Dr. Tóth Károly, a Kiskunsági Nemzeti Park igazgatója: Beszámoló a bioszféra rezervátumok I. Világkongresszusáról

A Magyar Állami Népi Együttes műsora a Barlangszínházban: „Lakodalmas”

Dr. Berczik Árpád, akadémikus: Bioszféra rezervátumok Magyarországon

Dr. Loksa Imre, egyetemi docens: A fertői bioszféra-kutatások a MAB-program keretében

Dr. Csapody István, természetvédelmi felügyelő: Két ország közös bioszféra rezervátuma, a Fertő

Kocsó Mihály, a botanikus kert vezetője: Séta az egyetemi botanikus kertben

Erkélyzene a Fő téren

Kirándulás: Szigetköz

276 Dr. Dobos Tibor, egyetemi docens: A soproni Erdészeti és Faipari Egyetemen folyó környezet- és természetvédelmi oktatás és kutatás

Dr. Dobos Tibor, egyetemi docens: A természetvédelem ökológiai kérdései

Kerekasztal-beszélgetés: A környezet- és természetvédelem, az OKTH, az oktatási szakfelügyelet és a pedagógusok kapcsolata

Vezette: Andrásy Péter, biológiai szakfelügyelő

A 28. Nyári Egyetem zárása és diplomaosztó

Kirándulás: Kőszeg

A Kőrösi Csoma Társaság Soproni Csoportja

Kobzos Kiss Tamás: A magyar énekmondás közép-ázsiai kapcsolatai

Tomka Péter: A pannonhalmi hűn fejedelmi lelet

Bartha Antal: A magyar honalapítás

Fodor István: Őstörténetkutatásunk mai helyzete

Dr. Bálint Csanád: Az avarok történeti és régészeti kutatásának helyzete

Badiny Gyula: Kőrösi Csoma Sándor nyomában Erdélyben

Dr. Kara György: Ismeretlen írások Belső-Ázsiában

A magyar nyelv hete

Dr. Gergely János: Hogyan készüljek a felvételire? Nyelvemben él a nemzedék. Anyanyelvi műveltség

Sportszakember-továbbképzés

Dr. Szatmári György: Sportolók szívének alkalmazkodása a terheléshez

Dr. Kerekes Jenő: A sportolók légzése

Táplálkozástudományi ankét

Dr. Döbrössy Mária: Táplálkozástudományi ankét a gyermekközétkeztetéssel foglalkozók részére

Wichy Gábor: Állatforgalmi és Húsipari Vállalat. Korszerű táplálkozás

Kóczán István: Tejipari Vállalat. Korszerű táplálkozás

Péterfy Árpád: Gabona és Malomipari Vállalat

Giczay Emilné: Győri Keks- és Ostyagyár

Környezet- és természetvédelmi ankét

Jan Pagač: Az Alacsony-Tátra természetvédelme. A természetvédelmi törvény végrehajtása a Fáttrában

Berzsenyi Baráti Kör:

Dr. Madas András: A mezőgazdaság szerepe a népgazdaság fejlődésében

Tanfolyamok

Nyelvtanfolyam: 22 csoport (5 kihelyezett), 14 tanár vezetésével, 419 fő, német, angol, olasz, francia

SZTK ügyintézői tanfolyam: 1 csoport 42 fő

Tűzvédelmi tanfolyam: 1 csoport 38 fő

Számítástechnikai tanfolyam: 2 csoport 103 fő

Egyetemi előkészítők: 6 csoport 82 fő

GMK vezetői tanfolyam

Középiskolába előkészítő angol tanfolyam

Középiskolába előkészítő matematika tanfolyam

Működik

Országjárásvezetők Baráti Köre

Faragók Baráti Köre

[277](#) Kertbarátok Köre

Számítástechnikai Baráti Kör

Csillagászok Baráti Köre

Kis Matematikusok Baráti Köre

Kis Biológusok Baráti Köre

A TIT-klubban tartott ülések:

Városszépítő Egyesület

Nyári Egyetem Intézőbizottsági

TKBT Elnökségi

Eötvös Loránd Fizikai Társaság

Megyei Felügyelő értekezlet

Elnökségi üléseink (márc. 14., máj. 18., dec. 6.)

Munkacsoportok:

Filozófia, hadtudományi, egészségügyi, biológiai, irodalmi, nyelvi, pedagógiai, művészeti, matematikai, műszaki, földrajzi, jogi, nemzetközi-politikai

Taglétszám: 388 (Sopron városban)

Elnökségi tagjaink száma: 25

Tiszteletbeli elnökségi tag: Dr. h. c. mult. dr. Tárczy-Hornoch Antal, aladémikus, tud. tanácsadó; Dr. Kárpáti László, ny. szakfelügyelő tanár

1985. XXXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MEGEMMLÉKEZÉSEK

MEGEMMLÉKEZÉSEK

1985. XXXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MEGEMMLÉKEZÉSEK / Táp Lászlóné: Csathó József gyógyszerész (1849–1885)

Táp Lászlóné: Csathó József gyógyszerész (1849–1885)

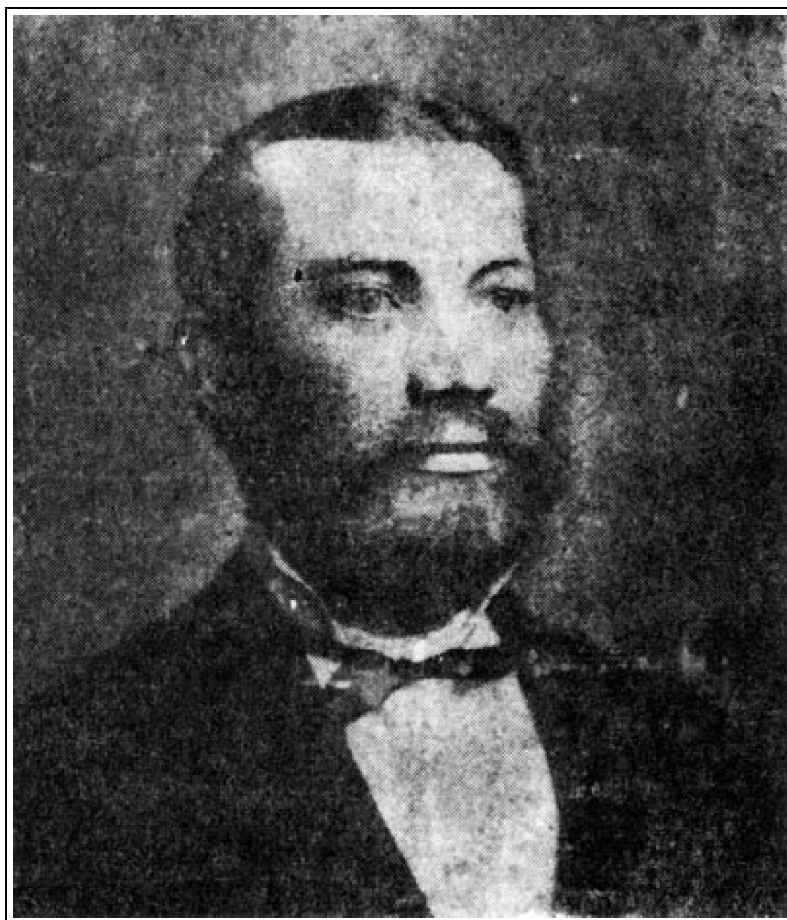
Az elmúlt években foglalkoztam a soproni Megváltó gyógyszerész-történetével.¹⁽¹⁴³⁾ A tulajdonosok között felfigyeltem Csathó József személyére. Korai halála miatt csak életének utolsó három évét töltötte Sopronban. Ennek ellenére értékes, kiemelkedő egyéniségnek találtam.

Csathó József 1849. július 26-án született Gyöngyösön.²⁽¹⁴⁴⁾ Iskolai éveit szülővárosában töltötte, majd Olmützbe került gyógyszerész-gyakornoknak.³⁽¹⁴⁵⁾ A gyakornoki évek után a bécsi egyetemen tanult és szerzett gyógyszerész diplomát 1872-ben az egyetem anyakönyve szerint.⁴⁽¹⁴⁶⁾

A diploma megszerzését követően Gölnicbányára (ma: csehszlovákiai Gelnica) került.⁵⁽¹⁴⁷⁾ Itt kötött házasságot Bernáth Erzsébet Ilonával (1855–1881). Hat gyermekük született (1875, 1876, 1877, 1878,

1880, 1881). Az első gyermek Jolán, a negyedik Andor, ők maradtak csak életben. A többi gyermek nem érte meg az egyéves kort. Édesanyjukkal együtt a gelnicai temetőben nyugszanak a Bernáth család sírboltjában.⁶⁽¹⁴⁸⁾

278A megfogyatkozott család 1883 őszén költözött Sopronba. Az Ikvahíd sarkán álló, Reckert Ede Károly tulajdonában lévő Megváltó gyógyszertárat vásárolták meg.

Csathó József (1849–1885)

A harmincnégyéves tulajdonos 1883. december 5-én jelentkezett először hirdetésével a Sopron című társadalmi, közigazgatási és szépirodalmi közlönyben. Különleges fenyőpárlatot ajánlott különböző légzőszervi megbetegedésekre.⁷⁽¹⁴⁹⁾ Később is gyakran olvashatók hirdetései a helyi lapokban a Csathó-féle patika kiváló gyógyszereinek egész sorát ajánlva. Patikájának laboratóriumában nem egy hatásos készítmény látott napvilágot. Így pl. a hamburgi eszencia „Jenny cseppek”, melyet találmányként nyújtott be a Földművelés- Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumhoz. Benyújtott találmányához szabadalmi jogot kért. Sajnos, az akkor érvényes szabadalmi rendszabályokra hivatkozva, a miniszter közölte, hogy „...orvosságok szabadalmazhatók nem lévén...”⁸⁽¹⁵⁰⁾ nem foglalkozhat a kérelemmel. A levéltári anyagban Csathó aláírása tanúsítja, hogy a visszaküldött iratokat átvette, így nem tudunk a hamburgi eszencia további sorsáról.

Szakmája iránti lelkesedését a kudarc nem törte meg. Aktívan munkálkodott, szerepe jelentős volt a város gyógyszerészi életében. Kollégái előtt elismerést vívott ki magának; így őt választották meg a megalakuló Sopron megyei Gyógyszerész Egyesület első elnökének 1884-ben.⁹⁽¹⁵¹⁾ A jegyzőkönyvet és az alapszabályt a belügyminiszterhez küldték elfogadásra.¹⁰⁽¹⁵²⁾ A nehézségek már a tervezet elfogadtatása kapcsán jelentkeztek.

279 Csathó sokat fáradozott a harminckilenc pontból álló egyesületi alapszabályzat kidolgozásával. A soproni levéltárban található eredeti, kézíratos szabályzat a kollegiális összefogás, az egymásnak való segítségnyújtás mintapéldája. Pontokba foglalja az egyesület célját, szervezeti felépítését, tagjainak jogait és kötelezettségeit.¹¹⁽¹⁵³⁾

A körültekintő munka ellenére a polgármester jogi szabályzókra való hivatkozással egyes paragrafusok módosítását kérte a vezetőségtől.¹²⁽¹⁵⁴⁾ Így újabb hónapok munkálkodásaként született meg az átdolgozott szabályzat, melyet a belügyminisztérium 1886 júniusában hagyott jóvá.

Csathó szívügyének tekintette az együleti munkát, nemegyszer saját lakásán zajlottak le szakmapolitikai megbeszélések.¹³⁽¹⁵⁵⁾ Az egyesületben 1885. június 6-án tisztújítást tartottak. A választás során Csathó ismét bizalmat kapott. Újra elnök lett.¹⁴⁽¹⁵⁶⁾

Bernáth Ilona (1855–1881)

A nagy lendülettel, hivatásszeretettel végzett szakmai tevékenységének a halál véget vetett. Harminchat éves korában, 1885. november 6-án, életének és munkásságának delén halt meg.¹⁵⁽¹⁵⁷⁾ Patikáját végrendeletében gyermekeire, Jolánra és Andorra hagyta.¹⁶⁽¹⁵⁸⁾

A Sopron városi plébánia halotti anyakönyve szerint 1885. november 8-án temették el a Szent Mihály temetőben. A halál oka: Bringht-kór.¹⁷⁽¹⁵⁹⁾

280A Katolikus Konvent temetői nyilvántartása szerint 1946-ig a sírhely bérletét Csathó Andor miniszteri tanácsos hosszabbította meg. A háború után a családtagok nem jelentkeztek, ezért a Konvent 1973-ban a sírhelyet eladta, rátemetkeztek.

Meglepődve olvastam Csathó Andor nevét, mint miniszteri tanácsosét. Ugyanis a gyógyszerészgyakornokok soproni nyilvántartásában szerepelt 1894-ben.¹⁸⁽¹⁶⁰⁾ Egy évet töltött Suller Károly ikvahídi patikájában, melyhez tulajdonképpen a hajdani családi szálak fűzték. Végül is nem folytatta az apjától örökölt, de félbeszakadt munkásságot.

1985. XXXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MEGEMLEKEZÉSEK / Metzl János: Megemlékezés dr. Király Jenőről, születésének századik évfordulóján

Metzl János: Megemlékezés dr. Király Jenőről, születésének századik évfordulóján

100 évvel ezelőtt, 1885. febr. 11-én született Celldömölkön dr. Király Jenő, akit 1918-ban neveztek ki a soproni Erzsébet Kórház első igazgató-sebészfőorvosává.¹⁽¹⁶¹⁾ Mint igazgató 1949-ig, tehát 31 éven át állt a kórház élén, mint osztályvezető sebészfőorvos 1961-ig vezette a sebészeti osztályt. Neve szinte egybeforrt a soproni kórház első évtizedeivel, illő tehát, hogy az évforduló alkalmával megemlékezzünk róla. A soproni kórház az ő igazgatása alatt fejlődött országosan is elismert intézménnyé. Kezdetben csak 4 osztálya volt (sebészeti, belgyógyászati, nőgyógyászati és bőr- és nemibeteg osztálya), majd hosszú évekig tartó szívós szervező munkával sikerült kialakítani a többi osztályt is.²⁽¹⁶²⁾

Dr. Király Jenő a két világháború közt az ország elismert sebészeinek egyike volt. Különösen a gyomor, nyelőcső és struma sebészete terén szerzett hírnevet. A betegek nemcsak a megyéből keresték fel, hanem egész Nyugat-Dunántúlról, sőt Burgenlandból is.

Azonban nemcsak kiváló műtéti eredményeinek köszönheti azt a közmegbecsülést, amely egész életében kísérte, hanem annak is, hogy kivételes sebészeti adottsága nagyfokú önzetlenséggel, szerénységgel és mély humánussal társult. Emiatt betegei és munkatársai egyaránt tisztelték és rajongással szerették.

Nyugalomba vonulása után még 84 éves koráig a Városi Rendelőintézetben az urológia szakrendelést végezte. Ott érte a halál, rendelés közben, 1969. február 8-án.

Emléke a városban és megyeszerte ma is elevenen él és az idők múlásával kezd mindinkább legendássá válni.

Születésének 100. évfordulójáról a soproni kórház és a Magyar Sebésztársaság Nyugat-dunántúli Csoportja egyaránt megemlékezett.³⁽¹⁶³⁾ A soproni Szt. Mihály temetőben lévő sírjára a koszorúkat a

kórház KISZ-szervezete és a sebészeti mütő „Dr. Király Jenő” szoc. brigádja helyezte el.

1985. XXXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC

281 SOPRONI KÖNYVESPOLC

1985. XXXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Erzählgut der Kroaten aus Stinatz, Herausgegeben von Károly Gál und Gerhard Neweklowsky. Wien, 1983; Deutsch-burgenländischkroatisch-kroatisches Wörterbuch. Bearbeitet von Nikolaus Bencsics, Bozidar Finka, Antun Sojat, Josef Vlasits, Stefan Zvonarich. Eisenstadt–Zagreb, 1982

Erzählgut der Kroaten aus Stinatz, Herausgegeben von Károly Gál und Gerhard Neweklowsky. Wien, 1983; Deutsch-burgenländischkroatisch-kroatisches Wörterbuch. Bearbeitet von Nikolaus Bencsics, Bozidar Finka, Antun Sojat, Josef Vlasits, Stefan Zvonarich. Eisenstadt–Zagreb, 1982

A horvát-szerb (szerb-horvát) nyelvnek három nagy nyelvjárása van. Ezek a kérdő–vonatkozó névmásokról (ki?, mi?) ča-, kaj- és što- nyelvjárások. A legújabb tudományos álláspont szerint a nyelvjárások kutatásában a következő rendszereket kell tekintetbe venni: 1. konkrét rendszer, 2. absztrakt rendszer. A konkrét rendszeren belül megkülönböztetünk: a) helyi nyelveket és b) nyelvcsoportokat; az absztrakt rendszeren belül pedig: a) tájnyelveket (ezeket a horvát terminológia dijjalekt elnevezéssel jelöli és b) nyelvjárásokat (ezekre a narječje megjelölés használatos). Természetesen az egész rendszer a legteljesebben a helyi nyelvekben realizálódik. Minél inkább tágítjuk a vizsgálódás körét, annál inkább csökken azoknak a vonásoknak a száma, amelyek valamennyi helyi nyelvet jellemzik. A nyelvjárásokban pedig csupán az egyes helyi nyelveket, nyelvcsoportokat vagy dialektusokat jellemző legfontosabb közös sajátosságok találhatóak meg (vö. Moguš, M.: Čakavsko narječje. Zagreb, 1977, 3).

A burgenlandi horvátok nyelve a ča-nyelvjáráshoz tartozik. Ezt a nyelvjárást beszélnek Istria belsejében, a tengerparton, Rijekától Splitig, a szigeteken, valamint a Rijekától keletre eső belső terület egy részén is. Ezen a nyelvjáráson íródtak a legrégebb nyelvemlékek (Bašćanska ploča 1100 körül, Vinodolski zakonik 1288, stb.), s ezen a területen bontakozott ki a XV–XVII. században a rendkívül gazdag régi horvát irodalom is (M. Marulić, P. Hektorović, H. Lucić, P. Zoranić). Az utóbbi évtizedekben több költő is írt verseket ča-nyelvjárásban (V. Nazor, P. Ljubić, M. Frančević és mások). Jugoszlávia területén kívül ez a nyelvjárás képezi a burgenlandi horvátok (Gradišćanski Hrvati) regionális irodalmi nyelvének alapját. Az első világháború után ez a terület (Burgenland: Gradišće) Ausztriához került, néhány település pedig Csehszlovákiához. A burgenlandi horvátok a XVI. század óta több hullámban vándoroltak be jelenlegi területükre, többségükben a Kupa folyótól délre, az Unától és a Koranától pedig nyugatra eső területekről, amelyek nem estek nagyon távol az Adriai tengertől. Magyarországon a következő falvakban beszélnek a ča-nyelvjárást: Bezenye (Bizonja) és Kimle (Kemplja) – Mosonmagyaróvár környékén; Kópháza (Koljnof), Und (Unda) – Sopron környékén; Peresznye (Prisika), Horvátzsidány (Hrvatski Židan), Ólmod (Plajgor), Tömörd (Temerje) – Kőszeg környékén; Narda, Felsőcsatár (Gornji Čatar), Horvátlövő (Hrvatske Šice),

Szentpéterfa (Petrovo Selo) – Szombathelytől nyugatra, illetve délnyugatra és az említettek kivül még több kisebb településen. (vö. Mokuter, I.: Gramatika hrvatskosrpskog (srpskohrvatskog) jezika za II, III i IV razred gimnazije. Budimpešta, 1978, 338).

A burgenlandi horvátok írásbeliségét, regionális irodalmi nyelvi emlékeit részletesen feldolgozta Hadrovics László (Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert. Wien–Budapest, 1974, vö. SSz. 1976, 183). Ugyanerről a regionális köznyelvről terepen végzett nyelvjáráskutatás alapján legújabban G. Neweklowsky nyújtott átfogó képet (Die kroatischen Dialekte des Burgenlands und der angrenzenden Gebiete. Wien, 1978).

282A burgenlandi horvát nyelvterület egyik legtöbb archaikus vonást őrző helyi nyelve és kultúrája a stinatz. Ennek a községnek mesekincsét dolgozza fel az „Erzählgut der Kroaten aus Stinatz im südlichen Burgenland” c. munka. Moguš megállapításaival összhangban a szerzők az előszóban hangsúlyozzák, „...daß in unserer Zeit Mikrountersuchungen wichtig sind und die kulturellen Erscheinungen nicht einzeln bzw. voneinander isoliert, sondern gerade in ihren inneren Zusammenhängen, in ihrer gegenseitigen Abhängigkeit voneinander ...erfaßt werden müssen” (IX.). A mesegyűjtemény két szempontból is jelentős tudományos tett. Elsősorban megőrzi a néprajzi kutatás számára sok mesét erről a sajátosan fejlődő területről, másrészt becses adalékokkal szolgál a filológusok kutatásaihoz is, akik a gazdag nyelvi anyagon a nyelvi interferenciának ezt a különös formáját tanulmányozhatják. A mesék ugyanis olyan területről valók, melynek lakossága néhány évtizeddel ezelőtt még háromnyelvű volt. A nyelvi anyag fontos és érdekes azért is, mivel ennek a kis nyelvszigetnek élő köznyelvét mutatja be. A gyűjtemény két nagyobb részből áll. Az első címe: Kommunikation und Sprache (XIII–LXVIII). Ezen a részen belül három rövidebb lélegzetű fejezetet találunk: 1. Kommunikationsforschung in Stinatz (XIV–L); 2. Transkription und Übersetzung (L–LIII) és 3. Die Sprache (LIII–LXVIII). Az első fejezet a község történetét mutatja be, különös tekintettel társadalmi és kulturális viszonyainak alakulására. Külön foglalkozik a mesélés hagyományával és a mesék terjedésének módjaival. A második rövid fejezetben a szerzők (gyűjtők) arról beszélnek, hogy az átírás (transzkripció) azért állította őket probléma elé, mivel két egymásnak első látásra némileg ellentmondó követelménynek is meg kellett felelnie: az egyes szövegeket a dialektológiai képzetlen olvasónak is különösebb nehézség nélkül kell tudnia olvasni, ám ugyanakkor az átírás meg kell, hogy feleljen a korszerű tudományos igényeknek is. E kettős követelménynek a mű teljesen meg is felel. A hangsúlyt az egyes szövegeken nem jelölik, az orrhangokat (nazálisokat) szintén nem. Az LXVIII–LXX. oldalakon találunk három olyan szöveget, melyekben a hangsúly és a hanglejtés is pontosan jelölve van, és amelyek így pontos képet nyújtanak a helyi nyelv hangsúlyviszonyairól. A harmadik fejezet rövid nyelvtörténeti visszapillantással kezdődik, majd ezt a stinatz helyi nyelv hangállományának (Phoneminventar) és prozódiai rendszerének bemutatása követi. Ebben a részben azoknak a jelenségeknek a bemutatása kap nagyobb teret, amelyek az irodalmi nyelvben különböző okok miatt ismeretlenek. A második nagyobb részt (1–337) a mesék szövege alkotja. A horvát szövegek mellett a szövegek német fordítását találjuk. Ezek a fordítások arra törekednek, hogy a horvát eredetit mind szókinés, mind grammatikai és stilisztikai eszközök tekintetében híven adják vissza. A fordítások csaknem szó szerintiek. Ebben a részben olvashatjuk az adatközlőkről szóló leglényegesebb felvilágosításokat is: családjuk rövid történetét, személyiségük jellemzését, hivatásukat. Téma tekintetében a mesék nagy tarkaságot mutatnak. Találunk közöttük vallásos és világi témájúakat egyaránt. Ízelítőül néhány cím: Svieta familija pak kovač 'Die heilige Familie und der Schmied; Kad sta Jezuš pak Petar prosili za kvartir 'Jesus und Petrus suchen Quartier'; Černa pak bila žena 'Die schwarze und die weiße Frau'; Jagica pak šlapica 'Agnes und die Kappe'; Riebac pak lesica 'Der Spatz und der Fuchs' stb. A mesék az Aarne–Thompson-féle katalógus szerint vannak osztályozva (A. Aarne–St. Thompson: The Types of the Folktale. Helsinki, 1961, 3.

kiadás). A német nyelvű cím alatt a következő adatok olvashatók: az adatközlő neve, életkora, a felvétel éve és az Osztrák Tudományos Akadémia fonogramarchívumában szereplő katalógusszám.

A következőkben néhány nyelvi jellegzetességet mutatok be. Az adatközlők nyelvére jellemző a német határozószók használata, pl.: No rihtik 'Ja wirklich' (130–131); Ča j to bilo, je to, Bože, rikti Janči dobro odgovara? 'Was ist das jetzt gewesen, hat denn der Jantschi wirklich gut geantwortet?' (132–133); Da j incvišin ta kovač tako dila jako ... 'In der Zwischenzeit hat der Schmied sehr viel gearbeitet ...' (140–141); Sa j gunc gvis zna da ta ga na večer pojist – 'Jetzt hat er ganz genau gewußt, daß ihn der zum Abendessen aufessen wird (88–89). Az idegen hatás [283](#)érdekes esete az, amikor a horvát átvesz egy német szótövet s azt horvát képzővel képezi tovább, pl.: flessig ~ flajsast, neidisch neidig ~ najdast: Sad je gavrun se spravi na kožu pak je flajsasto šćufa pak je načinji već od jezero jam na tuoj koži ... 'Jetzt hat sich der Rabe über das Leder hergemacht und hat fleissig daran gehackt und hat auf diesem Leder über tausend Löcher gemacht ...' (28–29); Jezuš pak najdasta žena – 'Jesus und die geizige Frau' (20–21). A német (és olasz vagy latin eredetű) igék a főnévi igenévi alakban -ati képzővel illeszkednek be a horvátba, pl.: n. kämpfen ~ h. kenfati; n. aufhören ~ h. auferati; n. pflegen ~ h. flegati és még több ige. Példák: Oda j nutra pak se j holjt morc jako kenfat, da je vun zaša – 'Da ist er hineingefallen und hat halt sehr kämpfen müssen, daß er wieder herausgekommen ist' (148–149); Opet je viknu: „No ča j?“, tuketa, „ste prielo auferali?“ – 'Er hat wieder gerufen: „Na was ist?“, hat geklopft, „habt ihr aufgehört zu spinnen?“ (290–291); uon j kitice flega 'er hat Blumen gezüchtet' (136–137).

A mesék nyelvében magyar szavak is előfordulnak, pl. sabov (sabuov), birov (biruov), tolvaj (tolovaj). Érdekes, hogy a magyar eredetű tolvaj főnevet német megfelelőjével tartja szükségesnek magyarázni a mesélő még élő beszédben is: Sad će duojt, kuo je pervi tolvaj, rauberhauptman će duojt ... 'Jetzt wird der kommen, der der erste Räuber ist, der Räuberhauptmann wird kommen ...' (170–171). A burgenlandi horvátok nyelvére jellemző egyes határozószók igekötőként való használata. E jelenség oka részben német, részben magyar nyelvi hatás. Például: doli skočiti 'absteigen', 'leugrani'; najzad zeti 'zurücknehmen', 'visszavenni'; najzad dati 'zurückgeben', 'visszaadni'; naprik dati 'überlassen', 'átengedni'; ku j edun doli s konja skoči 'ist einer vom Pferd abgestiegen' (6–7; Zum tvoju rič najzad 'Nimm dein Wort zurück' (10–11); a pater Franciskuš ti ga najzad daje 'und Pater Franciskus gibt es dir wieder zurück' (18–19); Dajte to meni naprik! 'Überlaßt das mir!' (130–131).

Néhány állandósult frazeológiai kapcsolatban is fel-felbukkan német vagy magyar hatás, pl.: lipo ti hvalim 'ich danke dir schön', köszönöm szépen', strašno bogat 'szörnyen (rém) gazdag' (mindegyik több helyen is).

Ez a mesegyűjtemény – amint azt a rövid ismertetés is mutatta – mind néprajzi, mind nyelvészeti tekintetben igen jelentős. Bemutatja egy speciálisan fejlődő nyelvsziget nyelvállapotát, ezzel értékes adatokat szolgáltatva a nyelvészeti kutatások számára, s ízelítőt ad egy jellegzetes mesekincsből, amelyben a kutatók bizonyára számos közép-kelet-európai motívumot mutatnak majd ki. Módszer tekintetében is példás a feldolgozás. Szerkezete áttekinthető, gondolatmenete világos. A kiadvány külön érdeme, hogy alig van benne sajtóhiba.

A különböző nyelvjárásokban, ezeken belül különböző helyi nyelveken írt szövegek olvasása sokszor okoz gondot a dialektológiában kevésbé járatos olvasónak, sőt kutatónak is. A ča-nyelvjárás szókincsét feldolgozza ugyan a Horváth Akadémia nagyszótára, de ennek anyaga főként inkább régi szerzők műveinek olvasásában nyújt segítséget. Szükség van olyan szótárakra, melyek a mai nyelvi anyagot tartalmazzák. Az utóbbi időben a ča-nyelvjárás vonatkozásában két ilyen szótárról is számot adhatunk. Az első:

Čakavisch-deutsches Lexikon. Teil I von Mate Hraste und Petar Šimunović. Unter Mitarbeit und Redaktion von Reinhold Olesch. Köln–Wien, 1979. Ez a szótár a közép-dalmáciai szigetek szókincsét dolgozza fel helyszíni gyűjtés alapján. A másik szótár a címben jelzett burgenlandi szótár. A szótár külön érdeme, hogy a német szó jelentését a burgenlandi horvát nyelven kívül irodalmi horvát nyelven is megadja. A rövid bevezető vázlatos áttekintést nyújt a német és a horvát deklinációs típusokról és a horvát ige alakjairól. Rövid rendszerbe foglalja a burgenlandi horvát regionális irodalmi nyelv és a horvátországi horvát irodalmi nyelv közötti alaktani különbségeket. Ez az összevető jellegű bemutatás lehetne részletesebb is, kitérhetne olyan érdekesebb területekre is, mint a szókincs, a hangsúly és hangletjtés és nem utolsó sorban a mondattan. A bevezetést a 605 oldal terjedelmű szótári rész követi, majd a kötet végén helynévjegyzéket 284 találunk. A 631–637. oldalon a német, ún. erős és rendhagyó igeik alakjainak felsorolása található.

A két szótár futólagos összehasonlítása is mutatja azt az ismert tényt, hogy a feldolgozott két tájnyelv szókincsé sok tekintetben különbözik egymástól. A szigetek és általában a tengerparti horvátok nyelvében igen sok az olasz elem, kevesebb a német, magyar pedig szinte nincs is. A burgenlandi horvátok nyelvében erős a német hatás, de – mint az előbbieken láttuk – találkozunk magyar hatással is.

Az alapszókincshez tartozó szavak kisebb-nagyobb eltéréseket mutatnak ugyan, de lényegében azonosak a tengerparti és a burgenlandi horvátok nyelvében. Ezen kívül egyezések tapasztalhatók az idegen szavak alaktani adaptációjában is. Az idegen eredetű igeik például mindkét területen -ati honosító képzővel adaptálódnak, pl.: n. dauern-durati, durat a latin durare-ból; n. strafen-kaštigati, kaštigat mindkettő az olasz, illetve latin castigare igére megy vissza.

Érdekes és egyben a szigetek és a más úton fejlődő burgenlandi regionális irodalmi nyelv közötti különbséget is mutatja például a 'kereszt' jelentésű križ főnév. Ez megvan mind a tengerparti, mind a burgenlandi ča-nyelvjárásban. A 'megfeszíteni, felfeszíteni' jelentésű križevati ige, amely a német kreuzigen tükörfordítása, azonban a tengerparti horvátban már nincs meg. A szókincsbeli egyezéseket és különbségeket mutató példák sorát lehetne tovább folytatni.

Az eltérő fejlődés, illetve a különböző hatások bizonyítékai többek között azok az idegen szavak, amelyek a latinban -tas (-tatis) végű nőnemű főnevek voltak. Ezek a horvát-szerb (szerb-horvát) nyelvbe német hatás következtében -tet végződésel illeszkedtek be, s minthogy a végződés egyúttal a német is meghatározta, hímneműek lettek. Az olaszban ugyanezek a főnevek -ta szóvéget kaptak. Az idegen szavak első tömeges beáramlása idején a horvátban ezek a főnevek vagy -ta vagy -tat (-tad) szóvéggel kerültek át, és nőneműek maradtak. A magánhangzóra végződőket nem is ragozták. Az ebbe a típusba tartozó főnevek átvételében mutatkozik különösen éles különbség a tengerparti és a burgenlandi horvátok nyelvhasználatá között. Ezt a népes típusból kiragadott két példával szemléltethetjük. A latin commoditas 'kényelem' alakja a szigetek olasz hatást mutató nyelvében komoditod, a qualitas-é pedig kvalitod. Mindkettő nőnemű, megőrzi tehát az átadó nyelvbéli nemet, s az úgynevezett -i – deklinációba tartozik. Ugyanezek a szavak a burgenlandi horvátok nyelvében a német közvetítő nyelvnek megfelelően -tet végűek: komoditet, kvalitet, illetve az elsőnek gyakoribb a horvát képzővel alkotott változata: komotnost. A már említett magyar eredetű szavak, mint sabov, birovo, tolovaj részei a burgenlandi horvátok, valamint a kajhorvátok szókincsének is, nincsenek azonban természetesen meg a tengerparti és a szigetlakó horvátok nyelvében.

Nyomárkay István

1985. XXXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Buzás, Josef: Kanonische Visitation 1757 Südburgenland. Eisenstadt, 1982, 391 Seiten (Burgenländische Forschungen Heft 71)

Buzás, Josef: Kanonische Visitation 1757 Südburgenland. Eisenstadt, 1982, 391 Seiten (Burgenländische Forschungen Heft 71)

Buzás Józsefnek nyugat-magyarországi canonica-visitatio-sorozatát ezen a helyen már több ízben, legutóbb az 1713. évit ismertettük (SSz. 1982, 94), így ezeknek a forrásoknak helytörténeti, de országos művelődéstörténeti jelentőségét nem kell külön kiemelniük. Az 1757. évi canonica visitatio lényegesen bővebb az előző éviéknél: bővebb a templomok és a temetők leírása, kitér történetükre, jobban részletezi a templomok, ill. sekrestyék leltárát, a papok jövedelmét, működését, alkalmanként könyveiket is. A plébánosok javadalmához tartozó ingatlanoknál nemcsak a dűlő nevét, jövedelmét, hanem szomszédait is megnevezi. A papoknál közli azt [285is](#), hol végezték teológiai tanulmányukat (pl. Győrben), nyelvismereteiket, a plébánia épületének helyzetét, állapotát, szomszédait, a tanítók jövedelmeit, kötelezettségeit, az iskolaépület állapotát, a földesúr nevét, a falu lakosainak számát, vallási megoszlását, valláserkölcsei magatartását, van-e a faluban valamilyen testvérület, egyházi rend, ispotály stb. Mindezek az adatok a községtörténet írásánál hasznosak, hiszen egyéb forrásaink ilyen jellegű adatokat általában nem tartalmaznak.

A fenti kötet csak Burgenlandnak egykor Vas vármegyéhez tartozott községeire (rohonci, németújvári, őrsegi járás) vonatkozó adatokat tartalmazza. A papok általában többnyelvűek, csak kilenc esetben jegyzik fel, hogy a pap közepesen, ill. egyáltalán nem tud magyarul: a lakosság tehát általában magyar, német és horvát nyelvű. Az összeírók egyetlen papot találtak, akinek egyetlen könyve sem volt, viszont a miskai, négy nyelven értő papnak 35 könyve volt, amelyet az egyházlátogatási jegyzőkönyv fel is sorol (közte öröknaptár, szótár, Cicero valamelyik műve, horvát nyelvű biblia stb.). A nyugat-magyarországi horvátok művelődéstörténete szempontjából tanulságos, hogy pl. a kethelyi papnak többek között egy 1566-ban nyomtatott horvát nyelvű evangéliuma volt. A tanítók jövedelmei között már csak három helyen említik a halottvirrasztásnál teljesített éneklést (Csém, Felsőőr, Kethely).

Az egyházlátogatási jegyzőkönyv gróf Batthyány József vasvári prépost vezetése alatt készült. Az összeírók magyarok voltak, németül, horvátul nem vagy alig tudtak, német és horvát nyelvjárási adataik ezért ún. durva fonétikus feljegyzések, amelyek a ma nyelvjáráskutatója számára nagyon értékesek. Az általában latin nyelvű jegyzőkönyvben vannak beiktatott német és magyar nyelvű leltárak is. Nyelvtörténeti szempontból tanulságos Kukmér, akkor horvát lakosságú községben feljegyzett magyar értelmezés: „Scaphium pro Lavandis vestibus vulgo *Szapuló Saitár*” (186).

A kötetnek két apró soproni vonatkozása is van. Schwatzbauer Mátyás alsóbeledi pap végrendeletében parókiájára örökláng-alapítvány céljára 300 forintot hagyott, amely letétképpen a soproni jezsuitáknál van kezelésben (322); egy Katalin nevű soproni nemesasszony pedig Dobrán tett 50 forintos misealapítványt, amelynek kamatából a pap évenként 2 forint 75 dénárt, a kántor pedig 25 dénárt kap (az összeg kezelésül a libaházi Katzenberg Jánosnál van letétben). A helytörténésznek alkalmasint az ilyen apró adatok is eligazításul szolgálhatnak.

1985. XXXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Balázs Judit: A ragadványnevek szerepe Rábaszentandrás névrendszerében (Nyelvtudományi Értekezések 114. szám). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 98 lap + 1 melléklet

Balázs Judit: A ragadványnevek szerepe Rábaszentandrás névrendszerében (Nyelvtudományi Értekezések 114. szám). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 98 lap + 1 melléklet

A személynevek tanulmányozása nemcsak szűkebb értelemben vett nyelvészeti haszonnal jár. Vizsgálatunkkal bepillantunk a különböző korok, népek és közösségek névadási szokásaiba, a névdivat szerepébe. Fontos tanulságokat szűrhetünk le a településtörténet, a szociológia, a művelődéstörténet, a lélektan, a családtörténet, a gazdaságtörténet stb. számára is.

Balázs Judit a nem szakember számára is érdekes kötetében egy rábaközi falunak, Rábaszentandrásnak a ragadványneveit dolgozta föl (itt született a költő és püspök Kis János, a líceumi Magyar Társaság megalapítója). A ragadványnév a hivatalos néven kívül használt, s a megnevezett egy-egy jellemzőnek vélt tulajdonságára utaló megkülönböztető név. Ilyen például a *Jójárt Imre* (szolgaként elvette 286feleségül a gazda lányát) és a *Piciny Eszter* (mert kis termetű). Fontos tudnunk, hogy családneveink ragadványnevekből alakultak ki, s hogy szerepük ma is nagy.

Balázs Judit 858 személy megnevezését (hivatalos és ragadványnevét) vizsgálja. Ez a 858 személy mindössze 157 családnevet visel, tehát sok az azonos nevű a faluban. *Balázs* családnevű például 102 személy, a *Vargá*-k 60-an, a *Kiss*-ek 44-en vannak. E három nevet viseli a falu lakóinak több mint egyötöde. Nem csoda, hogy a 157 hivatalos családnévvel és a 118 keresztnévvel szemben 871 ragadványnév él a faluban. Balázs Judit sorra veszi a ragadványneveket a szerint, milyen indítékból keletkeztek. Többek között a következő csoportokat különíti el: a név utalhat lakhelyre (*Babóti, Örházi*), gazdasági helyzetre (*Úri, Zsöllér*), foglalkozásra (*Bába, Gépész*), életkorra (*Öreg*), külső és belső tulajdonságra (*Hosszi és Böszme*), a megnevezett szokására (*Pipás*), s lehet szavajárása név is (*Idésányom*).

Tanulságosak a szerzőnek a nevek településtörténeti, felekezeti megosztottságát bizonyító megállapításai. Így például az, hogy a ritka családnevek olyan családokat jelölnek, amelyeknek a családfői benősültek vagy az egész család más faluból költözött be (18.). A család- és keresztnévek felekezeti (evangélikus: katolikus) megoszlását külön táblázatokban olvashatjuk. Balázs megállapítása szerint a falu férfi-keresztnévanyaga erősen hagyományörző volt a legutóbbi időkig: a csecsemőnek az apa vagy a nagypapa nevét adták. Az evangélikusok körében az ótestamentumi nevek, illetőleg a tanítóné és a papné neve volt a divatos korábban, a katolikusok előszeretettel adták valamely szentnek a nevét (*Antal* csak katolikus egyének neve). A korábbi utánzási vágyat egyre inkább az egyediségre törekvés váltja föl az anyák névválasztásában: „Ma a lányok elnevezésébe az anyák nem nagyon engednek beleszólni. A nagyanyáknak legfeljebb az az öröm adatik meg, hogy eldicsekedhetik egymásnak: már ki tudom mondani!” (19.).

Balázs külön foglalkozik a rábaszentandrás ragadványnevek kialakulásának az idejével (a legkorábbi réteg létrejöttét a múlt századra teszi: 55–56), a nevek a ragadványnevek használati körét (írásbeli és szóbeli

használat, s azon öröklődésének a kérdéseivel, életkor szerinti előfordulásával. Külön elemzi belül kiterjedt, csökkent vagy szűk használatú). Itt szól az iskolás korhoz kapcsolódó és a tsz-dolgozók névhasználatában jelentkező ragadványnevekről is.

A ragadványnevek érzelmi-hangulati tartalma szerinti elemzés azt mutatja, hogy pozitív (tehát elismerést kifejező név) mindössze 11 van, ezzel szemben közömbös 462, negatív pedig 398! Tanácsos lett volna közölni a tájszóból vált ragadványnevek tájszói előzményét jelentéssel együtt. Az *Ennyanya, Eppapa* (68.) például bizonyára Rábaszentandrás is jelentette (vagy jelenti is még): 'nagymama' és 'nagyapapa'. A tájszavak kiszorulásának egyik sajátos stádiuma az, hogy ragadványnévként még élnek ideig-óráig. A *Düddő* (48.) föltehetően ma is él tájszóként a faluban. A *Busli* kapcsán említett (bajor-osztrák eredetű) *burstli* 'olcsó kolbász' (69.) *virсли* szavunk ezideig első és egyetlen ilyen alakváltozata (l. TESz. 3: 1155 *virсли* a.). Szívesen olvastam volna egy külön alfejezetben két rábaközi falu (Rábaszentandrás és Rábacsanak, l. alább) személyneveinek egybevetéséről valamit.

A kötetben számos olyan megállapítás olvasható, amely alapos helyismeretre, jó megfigyelésekre, a falusi élet és nyelvhasználat belső ismeretére utal. Balázs könyve azok számára is hasznos lehet, akiket a ragadványnevek vizsgálatának hazai szakirodalmá érdekel. A szerző ugyanis bőven él a szakirodalmi utalások lehetőségével.

Ajánlható a kötet továbbá mindazoknak, akik valamely település személyneveit kívánják feldolgozni. Erre szükség is volna, mert nemcsak eszközök, szokások, ruhadarabok, tájszavak és dülőnevek szorulnak vissza, hanem a ma még oly gazdag ragadványnevek is. Jó lenne, ha Balázs Judit értékes névmentő munkája folytatókra találna.

287Balázs gazdag névanyagában könnyebben eligazodhat az olvasó, ha kézbe veszi a szerzőtől korábban közzétett teljes adattárat (Rábaszentandrás mai család- és ragadványnevei. Magyar Személynévi Adattárak. 15. Bp., 1977, 67 l.; ismertette Mollay Károly: SSz. 1978, 92). Ebben valamennyi rábaszentandrási családnév benne van betűrendben és gyakorisági sorrendben egyaránt, a ragadványnevek a névadás indítéka szerint csoportosított betűrendben, s valamennyi ragadványnév külön betűrendben is. Megyénk személyneveivel Balázs kötetén kívül két, korábban megjelent kiadvány is foglalkozik az utóbbi 20 évben: Hajdú Mihály, Sopron környékének magyar becéző nevei (1700–1970); ismertette Németi Marietta: SSz. 1973, 91–93) és Posgay Ildikó, Rábacsanak személynevei (Mollay Erzsébet ismertette: SSz. 1973, 378–80).

Kiss Jenő

1985. XXXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / LEVÉLSZEKRÉNY

LEVÉLSZEKRÉNY

Hárs József írja: Cikkemben, a SSz. 1985, 169. lapján, a kép alatti 9. sorban. Orosz Júlia helyett Osváth Júlia értendő. Erre Varga Pál karmester hívta fel a figyelmet.

Helyreigazítás: 1985, 2. számunkban Király Tibor cikkének 28. képéből tévedésből kimaradt a 167. lap

szövegében említett *ex officio*, ill. a *Dienstlich* megjelölés.

1985. XXXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MUNKATÁRSAINK

MUNKATÁRSAINK

Dr. Gömöri János régész, Sopron, Liszt Ferenc Múzeum

Dr. Horváth Zoltán levéltári igazgató, Sopron, Pf. 82.

Dr. Sarkady Sándor az Óvónőképző Intézet tanára, Sopron, Pf. 112.

Dr. Mollay Károly ny. egyetemi tanár, 1118 Budapest, Köbölkút u. 11.

Dr. Faragó Sándor ny. múzeumigazgató, Kapuvár, Fő tér 1.

Hollósné Elek Mária ny. szerkesztő, 1101 Budapest, Pongráci u. 17, MN épület, III. lépcsőház I/36.

Heksch László 1131 Budapest, Mosoly u. 26/B.

Kitaibel, Hans Kismarton (Eisenstadt)

Kerék Imre tanár, Sopron, Vasvári Pál u. 16.

Dr. Hiller István az EFE Központi Egyetemi Könyvtárának főigazgatója, Sopron, Pf. 132.

Táp Lászlóné gyógyszerész asszisztens, Sopron, Malompatak u. 10.

Dr. Metzl János ny. főorvos, Sopron, Május 1. tér 35.

Dr. Nyomárkay István egyetemi docens, 1117 Budapest, Karinthy Frigyes út 9.

Tatay Jenő ny. tanár, Sopron, Színház u. 23.

Dr. Kiss Jenő egyetemi docens, 1052 Budapest, Pesti B. u. 1.

1985. XXXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI SZEMLE

288 SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau
Lokalhistorische Quartalschrift
Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsverzeichnis

Gömöri, Johann: Das Forum von Scarbantia III. Teil

Horváth, Zoltán: Ödenburgs urbane Entwicklung im ersten Abschnitt des Kapitalismus (1848–1914) II. Teil

Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung

Sarkady, Alexander: Arpád Szarka 70 jährig

Mollay, Karl: Ödenburgs Musikgeschichte im 16–18. Jahrhundert (Bemerkungen zum Buch von Kornel Bárdos)

Faragó, Alexander: Noch einmal über den Stefferl vom Wasen

Kleine Mitteilungen

Hollós-Elek, Maria: Kohlnhof, Ende 1944

Heksch, Ladislaus: Ödenburg–Siegendorf (14. Jänner–30. März 1945)

Tatay, Jenő: Zum Lebenslauf des Temeschwarer Märtyrers Samuel Murmann (1849)

Kitaibl, Hans: Der Majolikakrug aus Purbach

Kulturelles Leben in Ödenburg

Kerék, Emmerich: Die Gemälde des Zoltán Fejér

Hiller, Stefan: Bericht über die Tätigkeit des Ödenburger Zweiges der Gesellschaft zur Verbreitung wissenschaftlicher Kenntnisse im Jahre 1984

Nekrologe

Táp, Therese: Der Apotheker Josef Csathó (1849–1885)

Metzl, Johann: Vor hundert Jahren wurde dr. Jenő Király geboren

Bücherschau

Nyomárkay, Stefan: Erzählgut der Kroaten aus Stinatz. Herausgegeben von Károly Gál und Gerhard Newekiowsky. Wien, 1983; Deutsch–burgenländischkroatisches Wörterbuch. Bearbeitet von Nikolaus Bencsics, Božidar Finka, Antun Sojat, Josef Vlasits, Stefan Zvonarich. Eisenstadt-Zagreb, 1982.

Mollay, Karl: Buzás, Josef: Kanonische Visitation 1757 Südburgenland. Eisenstadt, 1982, 391 Seiten (Burgenländische Forschungen Heft 71)

Kiss, Jenő: Balázs Judit: Die Übernamen im Namensystem des Dorfes Rábaszentandrás. Budapest, 1982 (ung.)

Briefkasten

Unsere Mitarbeiter

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

A pénzek numizmatikai feldolgozását Lányi Vera (ELTE Régészeti Tanszék) végzi s a leleteket a pannoniai ásatási pénzletek között az Acta Arch. Hung. hasábjain fogja ismertetni. Ezért itt csak az érmék réteghelyzete szempontjából fontos adatokat ismertetem. Az 1. számú leltre azért térek ki részletesebben, mert – feltevésem szerint – ez a forumásatás legérdekesebb pénzelete, mindenképpen azonban ez a legkorábbi.

2 (Megjegyzés - Popup)

Hasonló éremkép PIETAS ('istenek irányában ájtatosság, istenféltség') felirattal Livia fátyolos ábrázolásával: Max Bernhart: Handbuch zur Münzkunde der römischen Kaiserzeit. Halle/Saale, 1926, 265, 98. I/2.

3 (Megjegyzés - Popup)

Bernhart i.m. 98. I/1.

4 (Megjegyzés - Popup)

vö. Petz Vilmos (szerk.): Ókori lexikon. Bp., 1902, I. 178. Apotheosis, consecratio, a kiváló emberek istenítése; Bernhart i.m. 266.

5 (Megjegyzés - Popup)

Gábler Dénes: A dunai limes I–II. századi történetének néhány kérdése. Arch. Ért. 100 (1977), 147; ua.: Terra Sigillata (1979). In: Römische Forschungen in Zalatölvő 1978–1979. Acta Arch. Hung. 33 (1981), 326; ua.: Acta Arch. Hung. 34 (1982), 357. A típusról és az észak-itáliai sigillatákról összefoglalóan E. B. Vágó: Die Oberitalisch-Podanische Sigillata in Transdanubien. Acta Arch. Hung. 29 (1977), 77–124.

6 (Megjegyzés - Popup)

Gábler i.m. Acta Arch. Hung. 33 (1981), 318–319.

7 (Megjegyzés - Popup)

Bónis Éva: A császárkori edényművesség termékei Pannoniában. Diss. Pann. II. 20. Bp., 1942, XX. tábla 60–61.

8 (Megjegyzés - Popup)

T. Szőnyi Eszter: Észak-Itáliából importált császárkori agyagcsészék a győri Xantus János Múzeumban. Arrabona 14 (1972), 25.

9 (Megjegyzés - Popup)

Gábler i.m. Arch. Ért. 100 (1977), 11. kép, 166.

10 (Megjegyzés - Popup)

Lőrincz Barnabás: A barátföldpusztai tábor bélyeges téglái. In: Gábler i.m. Arch. Ért. 100 (1977), 170.

11 (Megjegyzés - Popup)

Gábler i. m. Arch. Ért. 100 (1977), 171.

12 (Megjegyzés - Popup)

Gábler i.m. 166 (64. jegyzet).

13 (Megjegyzés - Popup)

Bónis i.m. XXIX. tábla 1.

14 (Megjegyzés - Popup)

Bónis i.m. XIX–XXI. táblák.

15 (Megjegyzés - Popup)

T. Szónyi i.m. 25.

16 (Megjegyzés - Popup)

Gömöri János: Scarbantia fazekastelepe és a város melletti római kori tégláégető kemencék. Kézirat, nyomás alatt. Iparrégészet II. Veszprém 1985, III. tábla 1. A fazekaskemencék hulladékában (az Ikva-áruházzal építésekor) e táltípusnak több száz töredékét találtuk.

17 (Megjegyzés - Popup)

A múzeum régi leltárkönyvében Bella Lajos 74 téglabélyeget sorol fel, zömmel a capitolium ásatásából, a Városháza alól.

18 (Megjegyzés - Popup)

Szilágyi János: A pannoniai bélyeges téglák. Bp., 1933. Dissertationes Pannonicae. Series 2. No. 1, 103, XXIX. 80. is közöl a régi soproni anyagból 5, pontosan megegyező imperatori bélyeget az Orsolya-téri római fürdőépületből.

19 (Megjegyzés - Popup)

Bella kéziratában és Szilágyinál i.m. 103, XXIX, 01 is tömegesen fordul elő, főleg a Városháza, Orsolya-tér lelőhelyekről, a Greilinger malomtól is, (valószínűleg a római vízvezetékéből).

20 (Megjegyzés - Popup)

Szilágyi i.m. 6., 6., 11., 16., 19.

21 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 21.

22 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 6.

23 (Megjegyzés - Popup)

Lőrincz Barnabás: Zur Erbauung des Legionslagers von Brigetio. *Acta Arch. Hung*, 27 (1975), 346.

24 (Megjegyzés - Popup)

Szilágyi i.m. 44.

25 (Megjegyzés - Popup)

Fitz, Jenő: Forschungen in Gorsium im Jahre 1979. *Alba Regia*, 19 (1982), 206, 16–20. kép.

26 (Megjegyzés - Popup)

Neumann, A.: Ziegel aus Vindobona. *Der Römische Limes in Österreich XXVII* (1973).

27 (Megjegyzés - Popup)

Harl, Ortoľf: *Römische Ruinen unter dem Hohen Markt*. Wien, 1982.⁶

28 (Megjegyzés - Popup)

Szilágyi i.m. 62, XIV. t. 1.

29 (Megjegyzés - Popup)

Lőrincz i.m. 350 (76. jegyzet).

30 (Megjegyzés - Popup)

Szilágyi i.m. 72.; Lőrincz i.m. 345 (76. jegyzet).

31 (Megjegyzés - Popup)

Storno Miksa említett egy téglabélyeget a Greilinger-malom közelében található vízvezetékéből. *Vö. Arrabona* 15 (1973), 69. Ezt magam is idéztem. Az adat bizonytalan. Bella a vízvezetékéből csak 4 vastag téglát említ bélyeg nélkül, Szilágyi i.m. pedig egy imperatori bélyeget. (*Vö. 72. jegyzetünket*); *Sopronvármegye* 1924. VIII. 12, 28.

32 (Megjegyzés - Popup)

Manfred Kandler: *Die Ausgrabungen 1968–1972 im Legionslager Carnuntum. Kultur und Natur in Niederösterreich. Band 1. Neue Forschungen in Carnuntum*. Wien, 1916, 53–65.

33 (Megjegyzés - Popup)

Lőrincz i.m. 351 (76. Jegyzet).

34 (Megjegyzés - Popup)

Szilágyi i.m. 82. Újabb Quadrata, Gerulata, Ad Flexum lelőhelyeken is. Gábler, Lőrincz i.m. 171 (58. jegyzet).

35 (Megjegyzés - Popup)

Szilágyi i.m. 82.

36 (Megjegyzés - Popup)

A scarbantiái téglavetőök és téglaegetők a harkai határban (Magyarfalva), a Kánya-szurdokban működtek, ahol már régen ismertek voltak római romok. 1982. évi ásatásunkkal 3 kemencét ástunk ki: Gömöri János i.m. (69. jegyzet) a korábbi irodalommal. A közelben Storno Miksa tárt fel római villát: Arch. Ért. 1942, 193, ahol bélyeges téglákat is talált. Sajnos a halvány pecséteken csak a LEG. (legio) rövidítése volt kivehető. Ez talán bizonyítja, hogy itt legios téglavető dolgozott. A kemencék pedig – típusuk alapján ítélve – korai rómaikoriak. Feltehetően itt készültek a forum téglái is. Bár mi bélyeges téglát nem találtunk.

37 (Megjegyzés - Popup)

Gábler i.m. 173 (58. jegyzet) megállapítja, hogy a limes-menti védelmi vonal állandósítása, kőben való kiépítése „Antonius Pius uralkodása idején kezdődhetett és a Marcus háborúk után fejeződhetett be.” Jól alátámasztott állítása azt sejteti velünk, hogy a fontos legióstáborok kiépítése után, talán a kisebb erődök átépítésével egyidőben tudtak csak nagyobb erőket a Scarbantiához hasonló kisvárosok építőinek segítségére küldeni.

38 (Megjegyzés - Popup)

SVL.: Házberadókivetési lajstrom 1911. évre I–III. kötet (Sopron szab. kir. thj. város Adóhivatala 902–904. sz.).

39 (Megjegyzés - Popup)

A három vallásfelekezethez és a különféle foglalkozásokhoz tartozók városrészenkénti számát az előző jegyzetben említett Házberadókivetési lajstrom alapján (2. és 3. tábl.) készítettük. Thirring Gusztáv (Sopron házai és háztulajdonosai IX. lap) 1910-ben 1926 házat mutat ki, az 1910. évi népszámlálási kötet (I, 12) szerint a népesség 31 597 fő, a lakások száma 7038 (uo. VI, 4). Viszont az eredeti „Községi Összesítőv”-ben a házak száma 1852, a népesség száma 31 165 (számításunk szerint 31 179), a lakásoké 6826, ill. nálunk 6810 (1., 5., 6., 7. tábl.). A 6. és 7. számú táblázat adatsorai az 1910. évi Népszámlálás kötetei (Thirring Gusztáv) szerintiék, amelynek adatsorai eltérnek az 1–5. sz. táblázatbeliektől, ahogy azt fentebb szemléltettük.

40 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Zoltán: Sopron város adófizetőinek társadalmi és foglalkozásbeli struktúrája 1858-, 1886-, és 1911-ben (kézirat). Innen közöljük a dolgozatunkban előforduló házbérvédelem összegét koronában.

41 (Megjegyzés - Popup)

A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása VI. kötet. Végeredmények összefoglalása 24–25 (a továbbiakban: Népsz.).

42 (Megjegyzés - Popup)

SVL.: APoe. Fasc. XXIV. 3536/a. Színház u. 32.–(1853).

43 (Megjegyzés - Popup)

SVL.: Fasc. 17 400. Soproni Építő- és Földhitelbank 1873. febr. 12.

44 (Megjegyzés - Popup)

SVL.: Polgármesteri iratok (Pm.) XXIV. 31.

45 (Megjegyzés - Popup)

Nagy Ferenc: A soproni lakásínség. Sopron, 1913, 13.

46 (Megjegyzés - Popup)

SVL.: uo. 27 (Schwarz Sándor).

47 (Megjegyzés - Popup)

SVL.: uo. 29.

48 (Megjegyzés - Popup)

Thirring Gusztáv: Városaink népességének alakulása 1787-től 1910-ig. Városi Szemle, 1911, 481–482.

49 (Megjegyzés - Popup)

Vörös Károly: Gazdaság és társadalom a dualizmus korában. In.: Várostörténeti tanulmányok. Győr, 1971, 352 (szerkesztette: Dávid Lajos, Lengyel Alfréd, Szabó László).

50 (Megjegyzés - Popup)

Thirring i.m. 481–482.

51 (Megjegyzés - Popup)

Népsz. i.m. 1910, VI, 31.

52 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1910, I, 758.

53 (Megjegyzés - Popup)

Thirring i.m. VIII (Sopron házai ...); Népsz. i.m. VI, 2.

54 (Megjegyzés - Popup)

Népsz. i.m. 1920, II, 4.

55 (Megjegyzés - Popup)

A magyar városok statisztikai évkönyve. Szerk. Thirring Gusztáv. Bp., 1912, 273.

56 (Megjegyzés - Popup)

Az 1900-as népszámlálás szerint az országban az ipari városokban volt a legnagyobb. Bp.-en 57,2, Pécssett 56,8, Győrött 54,9%. Az utóbbi helyen jelentős volt az elvándorlás is (28,5), Baján a legnagyobb 36,2, Bp.-en 9,4 és Sopronban 13,5 (Népsz. 1900, I. r. 52.).

57 (Megjegyzés - Popup)

I.h.

58 (Megjegyzés - Popup)

I.h.: 1900, X, 45.

59 (Megjegyzés - Popup)

Thirring i.m. 231 (A magyar városok ...).

60 (Megjegyzés - Popup)

Népsz. i.m. 1891, II, 2, 56, 103; 1900. II, 251, 202, 302, 186; 1910, II, 90, 38, 139, 22.

61 (Megjegyzés - Popup)

Népsz. i.m. 1910, VI, 216.

62 (Megjegyzés - Popup)

Thirring i.m. 304 (A magyar városok ...).

63 (Megjegyzés - Popup)

U.o. 333.

64 (Megjegyzés - Popup)

U.o. 332.

65 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Zoltán: Gyáralapítási kísérletek Sopronban a XIX. század második felében (kézirat).

66 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Zoltán: Wie aus Waidhofener Schweinhändlern vermögende Oedenburger Bürger und ungarische Grundbesitzer wurden. (Burgenländische Forschungen Sonderband VII. Burgenland in seiner pannonischen Umwelt. Festgabe für August Ernst. Eisenstadt 1984, 151–166.)

67 (Megjegyzés - Popup)

Buzás Lajos: Városi fejlődés a Dunántúlon a XVIII–XIX. században. Dunántúli Tudományos Gyűjtemény. Bp., 1964, 51.

68 (Megjegyzés - Popup)

Thirring i.m. 564 (A magyar városok ...).

69 (Megjegyzés - Popup)

Az 1911. évi adókivetési lajstrom alapján állítottuk össze a kereskedők jövedelmét. Sopron szab. kir. város Adóhivatala 63–65. szám.

70 (Megjegyzés - Popup)

Becht Rezső: Megnyitó Soproni Stöckert Károly szobrászművész és Szarka Árpád festőművész kiállításához, SSz. 1974, 274.

71 (Megjegyzés - Popup)

Szabó Jenő: Gondolatok Szarka Árpád és Soproni Stöckert Károly kiállításáról, SSz, 1974, 276.

72 (Megjegyzés - Popup)

Mende Gusztáv: Van-e soproni jellegű tájképfestés? SSz. 1959. 257.

73 (Megjegyzés - Popup)

A Szt. Mihály templom 1476-ból ismert első orgonistája, Drosendorffer György pap természetesen nem szaloniki (sajtóhiba!) hanem szalonaki (ma Altschlaining Burgenlandban) származású. Gatterhofer Erhard orgonista pap neve helyesen Gatterhofer (a családnév nyilván a felső-ausztriai *Gatterhof* helyre utal). Vö. Schiffmann, Konrad: Historisches Ortsnamen-Lexikon des Landes Oberösterreich. München und Berlin, 1935–1940.

74 (Megjegyzés - Popup)

Ez a helyzet még a XIX. században is. Vö. Verbényi László: Plébániai jellegű iskola Sopronban a 19. században (Michel János magániskolája). SSz. 1942, 196–199; Tirnitz József: Michel János soproni krónikaíró (Adalék a soproni katolikus alsó fokú oktatás történetéhez). SSz. 1972, 271–276.

75 (Megjegyzés - Popup)

A magyarországi, köztük a soproni jezsuita iskoladrámákkal leghatóbban Staud Géza foglalkozott Bárdos által is idézett korábbi munkáiban. Európai jelentőségükre és összefüggéseikre vö. Griffin, Nigel: Jesuit

school drama. A checklist of critical literature. London, 1976; Valentin, Jean Marie: Le théâtre des Jésuites dans les pays de langue allemande. Bern–Frankfurt/M.–Los Vegas, 1978. 3 kötet; Staud Géza: A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai. 1. kötet 1561–1773. Bp., 1984.

76 (Megjegyzés - Popup)

Bárdos a toronyőrökre vonatkozó, Házi idézte 1530. évi adattal kapcsolatban megjegyzi (247. lap), hogy a hivatkozott forrást (Nagy Balázs városi kamarás 1530. évi számadáskönyvét) a városi levéltárban már nem találta. Holott ma is megvan.

77 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Götze, Alferd: Frühneuhochdeutsches Glossar. Bonn, 1967.⁷ Megjegyezzük, hogy a szó másik, régebbi jelentése 'trombita' (Lexer, Matthias: Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch. Leipzig, 1953²⁷).

78 (Megjegyzés - Popup)

1440. júli. 3-án a Sopronból távozó csecsemő V. Lászlót és kíséretét biztosító VI. Albert osztrák herceg kürtöseinek (*trumeteren*) fizet a város két aranyforintot (SoprOkl. II/3, 241; Mollay, Karl: Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin 1439–1440. Wien. 1971. 64; 1441. máj. 21-én Frigyes király kürtöseinek (*trumeteren*) ugyanennyit (II/3, 328). Nem a város, hanem Frigyes király vagy valamely embere szolgálatában állhatott az a Frigyes kürtös (*trumetter*), akinek és segédjének 1454. jan. 24-én 1 magyar aranyforintot adott Eilinsgráb Egyed polgármester (II/3, 406).

79 (Megjegyzés - Popup)

Első adatok 1404: *tagwachter* (II/2, 297–299); 1409: „*nachtwachter* in vordern türn” (II/6, 30); 1441: „*tagwachter im stattuern*”, „*nachtwachter* auf dem stattuern bey dem vorderntör” (II/3, 327, 282); a Hátsókapun 1427: „*nachtwachter* auf dem hinderntüren” (II/2, 390); 1441: „*tagwachter* bey dem hinderntör” (II/3, 328); a Szt. Mihály templomon 1404: „*bachter* zu Sand Michel”; 1441: „*wachter* auf dem chirchturn” (II/3, 327); 1464: „*nachtwachter* in dem tueren” (II/4, 235). Az ilyen bizalmi állás betöltéséhez ajánló és kezes is kellett: pl. 1439. okt. 16-án Haunstein János ajánlója és keze Vetterler Frigyes pátricius (II/3, 187).

80 (Megjegyzés - Popup)

Vö. II/3, 388, 392, 395, 396, 398–401, 404–406; II/4, 22, 68, 82–84. Vö. még Mollay Károly: Középkori soproni családnevek. Bp., 1938, 34–35.

81 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mollay Károly: Macskakő–Katzenstein (Feudális anarchia és huszitizmus Sopron környékén 1440–1465). SSz. 1963, 122–135.

82 (Megjegyzés - Popup)

Az 1453–1455. évek háborús helyzetére jellemző, hogy a környező falvakból – a mai Burgenland területéről – hányan mentették borukat Sopronba: Ruszt (Rust) 29, Szentmargitbánya (St. Margarethen) 26, Lépesfalva (Loipersbach) 21, Sopronkeresztúr (Deutschkreutz) 15, Nagymarton (Mattersburg) 8,

Sopronnyék (Neckenmarkt) 8, Doborján (Raiding) 7, Darázsfalu (Trausdorf) 5, Máre (März) 5, Haracsony (Haritschon) 4, Küllő (Girm) 3, Zemenye (Zemmingdorf) 3, ? (Gürsen) 3, Récény (Ritzing) 2, Sérc (Schützen a.G.), Fraknó (Forchtenau), Völgyfalu (Zillingtal), Széleskút (Breitenbrunn), Somfalva (Schattendorf), Hasfalva (Haschendorf), Szabadbáránd (Warasdorf) és Péterfa (Petersdorf) 1-1 (SoprOkl. II/3, 407–415).

83 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkl. II/5, 61, 88, 94, 95, 137, 163, 165, 205, 216, 233, 314, 341, 347, 421.

84 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkl. 115, 407, 414–416 stb.

85 (Megjegyzés - Popup)

Első adat 1400: „dem *foderen torwertel*” (II/2, 294).

86 (Megjegyzés - Popup)

Első adat 1394: „*törwertl* bei dem Hintterntör” (II/1, 9). Vö. még 1439: „dem *toerschuczen* bey dem voderntoer”, „dem *toerschuczen* bey dem hinderntor” (II/3, 185); 1441: „*huetter* beim voderntor” (II/3, 335).

87 (Megjegyzés - Popup)

Vö. SoprOkl. II/1, VII: „hogya a német nyelvészek is haszonnal forgathassák e sok fáradsággal megjelenő könyvet, törekedtem az eredeti szövegnek – a nagybetűk és írásjelek alkalmazásán kívül – lehetőség szerint betűhű visszaadására”.

88 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mollay Károly: A világi zene jelentkezése Sopronban (1430–1629). SSz. 1974, 4–5.

89 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mollay Károly: Német–magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig. Bp., 1982.

90 (Megjegyzés - Popup)

Bárdos a városi pellengérről kapcsolatban kétszer (1655, 1729) említ zenei adatot. Mivel a pellengér már 1455-ben is állt (SoprOkl. II/2, 178), e zenei vonatkozásoknak esetleg régebbi hagyománya lehet.

91 (Megjegyzés - Popup)

Missuray-Krug Lajos: Hany Istók rábaközi regék hőse. SSz. 1943, 49–50.

92 (Megjegyzés - Popup)

A népi hagyomány a halászsok nevét nem ismeri. Ez csak az irodalmi áttételekből került vissza a hagyományba.

93 (Megjegyzés - Popup)

Az akkori iskolamester (ludimagister), amint azt a Rábaközi Múzeumban őrzött adás-vételi szerződésből következtethetjük: Dombó István volt.

94 (Megjegyzés - Popup)

Kapuvári Plébánia Kereszteltek Anyakönyve V. Idézi, le is fordítja és jegyzetekkel ellátta Missuray i.m. 28.

95 (Megjegyzés - Popup)

Sziklay János: Hany Istók története Bp., 1903.

96 (Megjegyzés - Popup)

Magassy László: Hany István, egy ritka nevezetességű tünemény hazánkban. Hazánk és a külföld 1806, 28. sz.

97 (Megjegyzés - Popup)

Richard Bright utazásai a Dunántúlon 1815. Veszprémmegyei Múzeumok igazgatósága 1970, 28–29.

98 (Megjegyzés - Popup)

A magyar orvosolt és természetvizsgálók 1847. augusztus 11–17. Sopronban tartott VIII. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Ebben Sopron megye leírása Sándorffy János, Sopronmegye első főorvosa által (104–105).

99 (Megjegyzés - Popup)

Soproni városi Levéltár: Drinóczy György: Böngészet Sopron Megye ismeretéhez 1830–1847. Kézirat.

100 (Megjegyzés - Popup)

Zerpák Antal 1853–1856 között volt kapuvári plébános.

101 (Megjegyzés - Popup)

A „Névtelen vár” első kiadása 1877-ben.

102 (Megjegyzés - Popup)

Idézet: Jókai Mór, Névtelen vár, Szépirodalmi Könyvkiadó, 110.

103 (Megjegyzés - Popup)

Németh János c. prépost 1893–1927-ig kapuvári plébános volt.

104 (Megjegyzés - Popup)

Kapuvár, 1914. A Kapuvári m. kir. állami Polgári Fiú- és Leányiskola XX. értesítője 1913–1914. tanévre.

105 (Megjegyzés - Popup)

Németh János: Az úgynevezett Nagy Fermat-tantétel. Budapest, 1910.

106 (Megjegyzés - Popup)

Missuray i.m.

107 (Megjegyzés - Popup)

Missuray i.m. 48–49.

108 (Megjegyzés - Popup)

Missuray i.m. 50.

109 (Megjegyzés - Popup)

Ráth-Végh István: Tarka históriák. Bp., 1964, 487–488.

110 (Megjegyzés - Popup)

Kőszegi Imre: A láp titka. Bp., 1970.

111 (Megjegyzés - Popup)

Honti Pál: Hany Istók nyomában. Győr, 1972.

112 (Megjegyzés - Popup)

Tőke Péter: Hanyistók. Bp., 1979.

113 (Megjegyzés - Popup)

Az utóbbi két bejegyzés a 9. lapon olvasható.

114 (Megjegyzés - Popup)

Ráth-Végh István i.m.

115 (Megjegyzés - Popup)

Rituale Strigoniense. Buda, 1853, 13.

116 (Megjegyzés - Popup)

Missuray i.m. 28. lap és 14. lapolji jegyzet.

117 (Megjegyzés - Popup)

Anyakönyv 6. lap.

118 (Megjegyzés - Popup)

Anyakönyv 9. lap.

119 (Megjegyzés - Popup)

Anyakönyv 10. lap.

120 (Megjegyzés - Popup)

Lévai Jenő: A hegyeshalmi halálmarstól a Duna-parti halálmenetekig. A hegyeshalmi halálmars hiteles története. Új Élet 1974. nov. 15.

121 (Megjegyzés - Popup)

A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Bp., 1968, 906.

122 (Megjegyzés - Popup)

Fegyvertelen álltak az aknamezőkön ...” Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Karsai Elek. Bp., 1962, II. 643–644.

123 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 651–657.

124 (Megjegyzés - Popup)

Uo. I. XCV., II. 655–657.

125 (Megjegyzés - Popup)

A Wilhelmstrasse ... 908.

126 (Megjegyzés - Popup)

A sárga csillaggal megjelölt zsidóházak. 1944 júniusában a budapesti zsidóság első összeköltöztetése során még így terelték egybe a zsidókat a deportálás céljából Endre László és társai. Nem rajtuk múlt, hogy a budapesti zsidók deportálásából akkor még nem lett semmi ...

127 (Megjegyzés - Popup)

Judenpolizist (zsidórendőr) – a zsidó foglyok közül kijelölt parancsvégrehajtó.

128 (Megjegyzés - Popup)

1944. december 1. Sopron városi lvt.: Országgyűlési jkv. 1944. év. Töredék, 51. p. (Idézi Horváth Zoltán: Sopron és a megye múltja egykorú iratok tükrében. Sopron, 1964, 189).

129 (Megjegyzés - Popup)

Papp István: Sopron város és megye felszabadulása 1944–1945. W. A felszabadulás és a népi demokratikus újjászületés kezdetei a Győr, Moson és Sopron megyékben 1944–1915. Győr, 1974, 77–98.

130 (Megjegyzés - Popup)

Nemeskürty István: Kik érted haltak szent Világszabadság! Bp., 1977.

131 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Sopron 1848–49-ben. Sopron, 1948, 31.

132 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai i.m. 32.

133 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok. Bp., 1982.

134 (Megjegyzés - Popup)

Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban. 1848–49. Bp., 1983, 247.

135 (Megjegyzés - Popup)

Nemeskürty i.m. 175.

136 (Megjegyzés - Popup)

Nemeskürty i.m. 71.

137 (Megjegyzés - Popup)

Bona i.m. 247.

138 (Megjegyzés - Popup)

Pethő Sándor: Görgey Arthur. Bp., 427.

139 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története. 1848–1849-ben. Genf, 1863. III, 526.

140 (Megjegyzés - Popup)

Vasárnapi Újság. 1890. évf. 65.

141 (Megjegyzés - Popup)

Kacziány Géza: Magyar vértanúk, Bp., 1906, 74–76.

142 (Megjegyzés - Popup)

Nemeskürty i.m. 402.

143 (Megjegyzés - Popup)

Táp Lászlóné: Gyógyszerésztörténeti adatok egy régi soproni patikáról. SSz. 1983, 44–53.

144 (Megjegyzés - Popup)

Gyöngyösi Plébánia Hivatal anyakönyve III. köt. 172.

145 (Megjegyzés - Popup)

Magyarországi Gyógyszerész Egyesület (MGYE) soproni kerületének jegyzőkönyve (kézirat).

146 (Megjegyzés - Popup)

Bécsi Egyetem anyakönyve: *Czathó Jozefus examinatus: 18. VII. 1872.*

147 (Megjegyzés - Popup)

MGYE soproni kerületének jegyzőkönyve.

148 (Megjegyzés - Popup)

Családi feljegyzések (Bernáth Kálmán, Mátrafüred).

149 (Megjegyzés - Popup)

Sopron c. lap 1883. december 5.

150 (Megjegyzés - Popup)

Városi levéltár V. 18 635.

151 (Megjegyzés - Popup)

MGYE soproni kerületének jegyzőkönyve; Sopron c. lap 1884, XIV. 18.

152 (Megjegyzés - Popup)

Városi levéltár XXV. 22 410.

153 (Megjegyzés - Popup)

I.h. VIII. 5981.

154 (Megjegyzés - Popup)

I.h. XXV. 22 410.

155 (Megjegyzés - Popup)

I.h. XXV. 22 747.

156 (Megjegyzés - Popup)

MGYE soproni kerületének jegyzőkönyve.

157 (Megjegyzés - Popup)

I.h.

158 (Megjegyzés - Popup)

Városi levéltár V. 18 948.

159 (Megjegyzés - Popup)

I.h.: Sopron városi plébánia halottainak anyakönyve 1884–1887, 328.

160 (Megjegyzés - Popup)

I.h.: Gyógyszerészgyakornokok nyilvántartása.

161 (Megjegyzés - Popup)

Réthy Endre: Dr. Király Jenő (1885–1969). SSz. 1969, 187–8; Metzl János: Dr. Király Jenő munkásságáról. SSz. 1971, 369–72.

162 (Megjegyzés - Popup)

Gerencsér Nándor–Jancsó Miklós: A következő ötven esztendő felé ... Soproni Városi Tanács V. B. Kórházának II. (jubileumi) évkönyve (1966–1968), 5–24.

163 (Megjegyzés - Popup)

Megemlékezés. Kisalföld 1985. febr. 15.